

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА
НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

Ба ҳукми дастнавис

ҶӮРАЕВ ХАЙӢМ АКРАМОВИЧ

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАӢНОИИ ИСТИЛОҲОТИ
АДАБИӢТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ихтисоси 10.02.20 – забоншиносии муқоисавӢ-таърихӢ,
типологӢ ва муқоисавӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарӢфти дараҷаи илмии номзади илмҲои филологӢ

Роҳбари илмӢ: доктори илмҲои
филологӢ, профессор
Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович

Душанбе – 2019

МУНДАРИҶА

	Саҳ.
Муқаддима	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҶОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ	16
1.1. Роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ	16
1.2. Зарурати таҳқиқ ва мавқеи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносии муосир	22
1.3. Сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	26
1.4. Назари мутафаккирону донишмандони асрҳои миёна перомунӣ истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикӣ Хулосаи боби якум	38 44
БОБИ 2. ТАСНИФОТ ВА ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҶОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	46
2.1. Истилоҳоти марбути образи бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	46
2.1.2. Истилоҳоти марбути композитсия ва сюжети асари бадеӣ	47
2.1.3. Истилоҳоти марбути забони адабиёти бадеӣ дар забонҳои муқоисашаванда	48
2.1.4. Истилоҳоти марбути воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	49
2.1.5. Истилоҳоти марбути санъатҳои бадеӣ ва ё санъатҳои шеърӣю насрӣ	49
2.1.6. Истилоҳоти марбути шеър	50
2.1.7. Истилоҳоти марбути вазн ва соҳти шеър	55

2.1.8.	Истилоҳоти марбут ба чинс, намуд, жанр ва шакли асарҳои бадеӣ	55
2.1.9.	Истилоҳоти марбути равия ва ҷараёнҳои адабӣ	62
2.2.	Таҳлили сохтори истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	62
2.2.1.	Истилоҳоти содаи адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	63
2.2.2.	Усулҳои асосии истилоҳсозӣ дар мисоли истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	63
2.3.	Таҳлили муқоисавии истилоҳоти адабиётшиносӣ аз нигоҳи сохтор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	77
	Хулосаи боби дуюм	92
	БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	94
3.1.	Падидаи сермаъноӣ дар истилоҳоти адабиётшиносӣ	94
3.2.	Падидаи омонимия дар истилоҳоти адабиётшиносӣ	101
3.3.	Падидаи муродифоти истилоҳоти адабиётшиносӣ	112
3.4.	Падидаи тазодӣ дар истилоҳоти адабиётшиносӣ	114
3.5.	Шарҳи луғавии бархе аз истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда	116
3.6.	Истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	126
3.7.	Таснифи морфологии истилоҳоти адабиётшиносӣ	130
	Хулосаи боби сеюм	131
	Хулоса	133
	Феҳристи адабиёти истифодашуда	136
	Замима	150

МУҚАДДИМА

Таърихи истилоҳоти адабиётшиносии тоҷику англис собиқаи тӯлонӣ доранд ва онҳо дар раванди ташаккули худ ба таҳаввулоти мухталифе рӯ ба рӯ гардидаанд. Барои дар ҳар давра аз нав эҳёшавии ин адабиёт симоҳои барҷаста ва фарзандони фарзонаи халқи тоҷик саҳми бориз гузоштаанд. Ҳадафи ин андеша дар он аст, ки агар дар асрҳои 1X-X устод Рӯдакӣ ва пайравони ӯ ба тавлиду пойдоршавии забони адабии форсӣ-тоҷикӣ, шаклгирии анвои шеъри форсӣ-тоҷикӣ имконияти маънавӣ ба вучуд оварда бошанд, дар қарнҳои минбаъда барои рушду такомули забон ва адабиёти мазкур мутафаккирону шуарое амсоли Низомии Ганҷавӣ, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Сайидои Насафӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айний ва дигар нобиғаҳои миллат бо асарҳои худ меросу суннатҳои ниёгони худро ба ғирдорҳои таърих, гузашти айём нигоҳ накарда, на танҳо зиндаву ҷовид нигоҳ доштаанд, инчунин дар мазмун ва шакл дигаргуниҳои тоза ворид намудаанд.

Баррасии таҳаввул ва ташаккули истилоҳот бисёр самтҳои ҳаёти сиёсӣю иҷтимоӣ дар баробари нишон додани вижагиҳои забон, ҳамчунин дараҷаи рушди ин ва ё он соҳаро дар марҳилаҳои мухталифи шаклгирии халқияту миллатҳо метавонад рӯнамо созад. Умуман, ҳама гуна луғату истилоҳот, дар ҳеч забон муддати дароз собиту бетағйир намеронад. Ҳар як андешаи нави маънавӣ ва ҳар як падидаи тоза, ки дар ҷомеа ба вуқӯъ меояд, таҳаввул ва дигаргуниҳои он дар низоми вожагузинӣ ва истилоҳгузинии ҷорӣи забони ҳар як қавму миллат ифодаи навинро ба амал меоварад. Ин андешаву афкори нави иҷтимоиву сиёсӣ ва мафҳумҳои навин, ки тадриҷан дар қолаби луғату истилоҳот баён мешаванд, агар парвардаи зеҳн ва соҳти андешаи миллат бошад, равшан аст, ки асбоби эътибору иқтисори миллат ва ғановати забон мегарданд. Аз оғози пайдоиши худ забони форсии дарӣ ба ғайр аз назму наср дар заминаҳои илму фан, фалсафаву адаб, мавзӯҳои иҷтимоиву

сиёсӣ, фаъолиятҳои идориву ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ба кор рафтааст. Гувоҳи ин даъво китобҳо ва таълифоти фаровонест, ки дар ҳар яки ин риштаҳо навишта шуда, то имрӯз маҳфуз мондаанд.

Худи вожаи «истилоҳ» лафзи арабӣ буда, аслан маънои «ба ҳам сулҳ кардан ё ба ҳам иттифоқ кардани қавмҳо»-ро дорад. Дар забони мо ин калима бо вожаи юнонии «термин» (ба маънои ҳад, ҳудуд, андоза) муродиф мебошад, яъне, калима ё иборае, ки ба маънои мушаххас дар ҳадду андозаи муайян (дар доираи муайяни илм) истифода мешавад.

Ба назари адабиётшинос Холиқ Мирзозода истилоҳи «адабиёт» маънои маҳдуд ва васеъ дорад. Ба маънои васеаш ҳамаи китобҳо, журналҳо ва маҷаллаву варақаҳо, ба маънои маҳдудаш ба адабиёти бадеӣ дохил мешавад. Китобҳои, ки дар соҳаҳои гуногун навишта шудаанд, бо ҳамон ном дар маҷмӯъ ифода мешаванд. Масалан, адабиёти бачагона, адабиёти сиёсӣ, адабиёти муосир, адабиёти классикӣ, адабиёти илмӣ, адабиёти иқтисодӣ, адабиёти техникӣ, адабиёти бадеӣ ва амсоли инҳо [139, 7 - 8].

Истилоҳ ва истилоҳофаринӣ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимро ишғол намуда, дорои як қатор вижагиҳои фарқкунандаи функционалӣ, генетикӣ-таркибӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологӣ (сарфӣ), вожасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад. Яке аз аломатҳо ва унсурҳои хоси истилоҳот ин ташкили сохти он ба шумор меравад. Маҳз бо тадричан пешрафт намудани илму техника дар замони муосир ҳар як соҳаи муайяни ҷамъиятӣ соҳиби захираи истилоҳотии худ гардид. Табиист, ки ҳар як истилоҳ ва истилоҳибора як унсурӣ меъёри забон аст, ки аҳамият ва моҳияти хоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо (вожаҳо) ба кулӣ тафовути бузургро ба худ касб мекунад.

Роҷеъ ба ин масъала донишмандон фикру андешаҳои худро баён кардаанд. Чунончи: «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаҳои табиӣ забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байниистилоҳӣ ифода

меёбанд». Истилоҳот худ системаи (низомии) махсуси маъноии калима ва ибораро дар бар гирифта, як мафҳуми аниқи системаи муайяноро ифода мекунад. Дар тафовут аз калима маъноии истилоҳ бояд амиқу муайян бошад, зеро истилоҳ на ҳамчун ифодакунандаи ин ё он маъност, балки дорои як маъноии муайяни асоснок аст. Яъне, истилоҳ на фақат вазифаи номинативии худро адо мекунад, инчунин маъноии муайяноро низ ифода менамояд. Ба ибораи дигар гӯем, ки ифодаи истилоҳ барои номгӯи мафҳумҳои муайяни илмӣ истифода гардида, чараён ва мафҳумеро, ки дар соҳаи ин ё он забон ба вучуд меояд, номбар карда, ҳамчунин маъноии онҳоро ифода мекунад. Аз ин сабаб, истилоҳот ифодакунандаи мафҳумҳои аниқи илмӣ «воситаи муайяни мантиқӣ» буда, ба як ҷузъи назарияи илмии соҳаи муайян мубаддал мегардад. Он танҳо ба забони илмӣ тааллуқ дошта, ҳамчун воситаи мубодилаи касбӣ хизмат мекунад. Ин ҷо бояд қайд намуд, ки дар бештари мавридҳо хангоми сохтан ва тартиб додани истилоҳот набояд аз вожаҳои серистеъмол истифода бурд, зеро табиати истилоҳот ҳаминро тақозо менамояд.

Бояд тазаққур дод, ки адабиёти имрӯзаи тоҷик дар заминаи анъанаҳои фарҳангии фолклорӣ ва адабиёти ғании классикӣ ба вучуд омада, дар ҳамин замина инкишоф ёфтааст. Анъанаи суннатҳои адабии фарҳангии гузашта дар ҳаёти адабии имрӯз дар ҳама паҳлуҳои зиндагӣ хувайдо мегардад. Яке аз чунин анъанаҳои судманди адабии тоҷанӯз устувор ва мавриди истифода қарордошта, анъанаи жанрҳои хурди лирикӣ дар назми муосири тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар шакл қариб ба ягон таҳаввулоте дучор нашудааст. Навоварӣ танҳо дар мазмун ва мундариҷаи ғоявии анвои шеъри лирикӣ ба мушоҳида мерасад.

Рушди ҳар як забон ҳамвора бо рушди инкишофи пайвасти истилоҳоти мухталифи марбути ин ё он соҳа алоқамандии ногустастанӣ дошта, пажӯҳандагонро водор месозад, ки дар раванди гуфтор вожагони умумистеъмолро аз истилоҳ фарқ карда бошанд. Воқеан, забони назм, ки яке аз шохаҳои махсуси забони умум маҳсуб меёбад, дар раванди

рушди чандқарнаи худ моро бо истилоху ибораистилоҳоте ошно сохт, ки имрӯз чома ва дастандаркорон ба шарҳи онҳо ниёз доранд.

Аз ҷумла, дostonҳо ва асарҳои насрии пурарзише, ки барои аҳли савод хазинаи бебаҳо махсуб меёбанд, арзиши бузургеро соҳибанд ва омӯзишу пажӯҳиши вожагону истилоҳоти душворфаҳм кори хубу мондагоре хоҳад буд, зеро маҳз ба воситаи шарҳи истилоҳоти адабии осори манзуми шуаро мардум аз гузаштагони хеш амиқтар воқиф мегарданд. Алалхусус, асарҳои назмиву насрии безавол, ки ифодагари ҳаводис ва воқеаҳои таърихи ҳаёти гузаштагони мо ба ҳисоб мераванд, то ҳол ҳам истилоҳоташон таҳқиқ нашудааст. Ба таври густурда таҳқиқ намудани истилоҳоти онҳо дар заминаи қиёс кори судманде хоҳад буд.

Мубрамияти мавзӯ. Солҳои охир таҳқиқотҳои сершуморе дар Тоҷикистон ва берун аз он дар мавриди омӯзиши таъсири мутақобилаи байни адабиёт ва фарҳанги миллатҳо ва хусусан, таъсири асарҳои тарҷумашуда бахшида шудаанд. Пӯшида нест, ки адабиёти тарҷумавӣ ва хусусан, тарҷумаи бадеӣ барои бою ғанӣ гардидани адабиёти миллии нақши бориз дорад.

Боигарии таркиби луғавии забони тоҷикиро то ҳадди имкон инъикос намудаанд, дар таркиби он калима ё вожа ва истилоҳоти марбути таснифи як ҳиссаи ҷудогонаро ташкил намуда, барои пажӯҳиш ҳамчун маъҳаз истифода мешаванд. Дар ин ҷо мо чанде аз луғатҳоро, амсоли «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Бурҳони қотъ», «Чароғи хидоят», «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», «Луғати тоҷикӣ-русӣ» ва дигар фарҳангҳои тафсирию дузабонаро зикр менамоем, ки теъдоди муайяни истилоҳоти марбути адабиётшиносиро дар бар мегиранд. Истилоҳоти адабиётшиносӣ дар тӯли таърихи халқ пайваста рушд ёфтааст, бинобар ин, пажӯҳиши лексикаи марбути он на танҳо барои муайян кардани марҳилаҳои таърихи пешрафти забони халқ ёрӣ

мерасонад, балки чихати рӯшанӣ андохтани бисёр муаммоҳои таърихи тамаддуни вай низ нақш ва чойгоҳи умдаеро соҳиб мебошад. Ба ин васила, дар раванди таҳқиқ ва пажӯҳиши истилоҳоти марбути адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам танҳо бо диду назари умумӣ наметавон маҳдуд монд. Бо ин ҳадаф, сабаби интихоби мавзӯи «Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»-ро ба тариқи зерин баррасӣ намудан зарур аст.

Истилоҳоти марбути соҳаи адабиётшиносӣ, тавре ки муайян карда шуд, як қабати таркибии забон буда, аз ин хотир, чун лексикаи соҳавӣ сазовори таҳқиқ ҳам ҳаст.

Дар пажӯҳише, ки ба лексикаи соҳавӣ ё истилоҳоти соҳавӣ, алалхусус, дар рисолаҳои илмӣ ба соҳаҳои забоншиносӣ, заминдорӣ, кайҳоннавардӣ, дипломатӣ, кишоварзӣ, ҳуқуқшиносӣ ва ҷуғрофӣ (ё географӣ) бахшида шуда, дар бораи вожаву истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ танҳо ишораҳо рафтаанд.

Истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ чун инъикосгари фарҳангу ҳунари ҷомеаи муосири халқи тоҷик, ба фаъолияти забоншиносону назмшиносон ва адабиётшиносону мунаққидони ҳозира алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, таҳқиқи илмӣ он бо маънои пурраи сухан ба таҳаввул ва тақомули як соҳаи нави забоншиносии тоҷику англис сотсиалингвистика [забоншиносии иҷтимоӣ] сахм хоҳад гузошт.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Дар таҳқику омӯзиши истилоҳот дар рисолаву корҳои илмӣ зиёде ба анҷом расидааст. Аслан дар таҳқику омӯзиши истилоҳ сахми забоншиносон, алалхусус С. Лотте, Реформатский, В. В. Виноградов, Ю. С. Степанов, Д. Н. Шмелев, С. Д. Катселсон, Ю.Д. Апресян, И.Н. Сухова, В. В. Гак, А. М, Кузнетсов, Ю. И. Караулов, Н. Маъсумӣ, Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Д. Саймиддинов, Д. Хоҷаев, О. Қосимов М. Султон, С. Назарзода, Т. Ҷӯраев, П. Нуоров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидов ва дигарон бағоят бузург аст.

Аз ҷониби донишмандони тоҷик, аз ҷумла, истилоҳоти илмӣ (М. Султон, 1999, 2008), соҳтмонӣ (М. Бекмуродов, 2001), ҳуқуқшиносӣ (Т. Шокиров, 2002), обу обёрӣ (С. Ҷоматов, 2006), ҳарбӣ (Ҳ. Саидов, 2006), хоҷагии қишлоқ (Г. Саъдиева, 2006), тиббӣ (Д. Ҳайдаров, 2007), биологӣ (М. Аслиддинова, 2006), ҳешу таборӣ (Ҳ. Эгамбердиев, 2004), варзиш (З. Мирзоев, 2005), андоз (С. Ғаниева, 2007), дипломатӣ (Ҳ. Саидов, 2013), заминдорӣ (Ф. Баротов, 2012), авиатсионӣ (Ш. Каримов, 2014), забоншиносӣ (Ҳ. Ҳусейнов ва К. Шукурова, 1983), (С. Ҷоматов, 2015), техникӣ (П. Нуров, 2017), компютерӣ (З. Мусоямов, 2017), нақлиёт (И. Фатҳуллоев, 2017), роҳи оҳан (Ш. Олматова, 2017) ва дигарон рисолаву мақолаҳои илмӣ ва монографияҳо навишта шудааст. Бо вучуди ин, таҳқиқу муқоисаи баъзе аз соҳаҳои ҷудоғонаи дигаре боқӣ мондааст, ки ба пажӯҳиши онҳо камтар тавачҷуҳ зоҳир шудааст ва маҳз ба ҳамин ба соҳаи камомӯхташуда метавон гурӯҳи истилоҳоти адабиётшиносиро дохил кард.

Таҳқиқи ҳаматарафаи истилоҳоти адабиётшиносӣ аз тарафи бархе аз адабиётшиносони тоҷик Р. Ҳодизода (1966, 1968), Р. Мусулмонқулов (1987, 1990), Ю. Бобоев (1987), У. Тоиров (1991), Х. Мирзозода (1992), Т. Атахонов (2002), Т. Зехнӣ (2007), А. Сатторзода (2011) ба анҷом расидааст. Ин рисолатро дар забоншиносии рус – С.Я. Мосткова (1967), Б. Э. Михайлович (1968), А.В. Михеева (1970), дар забоншиносии англис олимони Ҷ. А. Кадон (2013), П.А.Ҷ. Қаҳдистани (2017) ва дигарон ба ҷо овардаанд. Перомуни моҳият ва нақши асарҳои мазкур дар ташаккули таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносӣ дар боби якуми диссертатсия таваққуф хоҳем намуд.

Дар боби таҳқиқи истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба ҷуз аз мақолаҳои ҷудоғона, то ҳанӯз рисолаи махсусе ба риштаи пажӯҳиш кашида нашудааст.

Суханшиноси маъруфи рус Л. И. Тимофеев навиштааст: «Илми адабиётшиносӣ то ҳол ба дараҷаи зарурии ҳалли худ нарасидааст ва аз ҷумла, ин ҳолатро дар набудани терминологияи ягона ва системаноки

доимии он мушоҳида кардан мумкин аст. Ба вуҷуд овардани чунин терминология вазифаи хеле зарурии илми мо бошад ҳам, мутаассифона, он то ҳол ҳал нагардидааст ва ҳалли он масъалаи дуҷумдараҷа ва ё зоҳирии предмети адабиётшиносӣ намебошад» [117, 19].

Мақсад ва вазифаҳои пажӯҳиш. Мақсади пажӯҳиш таҳлили сохторӣ ва семантикии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар заминаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

Мақсади пажӯҳиш бо назардошти ҳалли **вазифаҳои** зерин асос ёфтааст:

- чамъоварии истилоҳоти марбута ба адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- ба низоми муайян ва ба як шакл даровардани истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда;
- гурӯҳбандӣ намудани истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда;
- муайян намудани ҷанбаҳои сохторӣ, грамматикӣ, луғавӣ ва семантикии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон;
- таъйин намудани роҳҳои муайян дар раванди иқтибос ва тарҷумаи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани воситаҳои байнисоҳавии ифодаи истилоҳоти адабиётшиносӣ;
- таҳлил ва таҳқиқи муфассали намунаҳои луғату истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба хотири муайян намудани сарчашмаҳои омӯзиш ва баррасии истилоҳот;
- муайян кардани умдатарин ва маъмулттарин шева ва усулҳои интиҳоби вожаву истилоҳоти адабиётшиносӣ, аз қабилӣ истифодаи калима, истилоҳот ва таркибу ибораҳои зинда, ғӯишҳо ва лаҳҷаҳои ҳуди забон, ба маъноӣ нави истилоҳӣ истифода шудани онҳо;

- таъйин ва муайян кардани истилоҳоти марбути адабиётшиносие, ки ба василаи тарҷумаи таҳтуллафзии калима ё вожа ва истилоҳоти забонҳои мухталиф, махсусан арабӣ ва русӣ сохта шудаанд ва таъсири онҳо дар ташаккули истилоҳоти илмӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ;
- муайян ва таъйин кардани нақши калима (ё вожа) ва истилоҳоти забонҳои мухталиф дар дастгоҳи истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сохтори калима ва истилоҳоти дутаркиба аз арабӣ ва форсӣ, аз русӣ ва тоҷикӣ ва забонҳои дигар;
- муайян ва мушаххас кардани усул ва тарзҳои вожагузинӣ ва истилоҳотгузинӣ ва пешниҳодҳо нисбатан ба принципҳои асосии истилоҳофаринӣ дар марҳилаи муосири рушду такомули забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- мушаххас намудани умумият ва фарқияти истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва дар ин замина муайян намудани вижагиҳои сохторию типологӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ забонҳои муқоисашаванда.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия. Бори аввал дар забоншиносии тоҷик истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар асоси маводи фарҳангҳои тарҷумавии дузабона, сезабона, осори таърихӣ, илмӣ, санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ва расонаҳои ахбори омма мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Маротибаи нахуст нишон дода шудааст, ки истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар таркиби луғавии забонамон мақоми муайян дошта, аз нигоҳи сохт *сода*, *сохта*, *мураккаб*, *таркибӣ* ва дар *қолаби ибора* мебошанд. Аз нигоҳи мансубият ба забонҳои истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ ба зергурӯҳҳои иқтибосӣ ва худӣ ҷудо мегарданд ва истилоҳоти иқтибосӣ боз ба бахшҳои арабӣ, русӣ, англисӣ, лотинӣ, франсавӣ, олмонӣ, юнонӣ ва италявӣ ҷудо мегарданд.

Дар диссертатсияи мазкур таҳлили истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи муқоиса бори нахуст гузаронида шуда, хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии ташаккул ва таҳаввули

истилоҳоти адабиётшиносӣ ҳамчун пайвасти махсуси луғавӣ-маъноӣ ва робитаи силсилавии истилоҳот муайян карда шуда, гурӯҳбандии луғавию маъноиашон собит карда шудааст. Дар ин замина, ба муайян намудани моҳияти калимасозии истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ ва чузъҳои алоҳидаи он таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Аз рӯйи имкон бо дарназардошти рушди ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки сабабҳо ва роҳҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносӣ муайян карда шаванд.

Илова бар ин, дар диссертатсия хусусияти маҷмӯи воситаҳои ифодаи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аввалин маротиба мавриди таҳлили ҳамачониба қарор гирифтааст. Дар баробари ин, таҳлили этимологии баъзе аз истилоҳоти адабиётшиносӣ низ гузаронида шудааст.

Гузашта аз ин, дар диссертатсия бори аввал масъалаҳои мушаххаси истилоҳофаринӣ ё истилоҳгузинӣ ва аҳамияти ин масъала барои эҷоди забони илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аз ҷумла:

- дар асоси таҳқиқу баррасии сарчашмаҳо ва манбаъҳои истилоҳсозӣ собит шудааст, ки яке аз роҳҳои асосии тақмили истилоҳоти забон ниғаҳдорӣ ва истифодаи самарабахши қабатҳои бостонии забон ва шаклҳои истилоҳофаринии анъанавии забон аст;

- таъсири омилҳои бегона ва махсусан, нуфузи забонҳои мухталиф (арабӣ, русӣ) вобаста ба фишори мафкураҳои идеологӣ ва таҳмил шудани истилоҳоти иҷтимоиву сиёсии бегона ба забон ва оқибатҳои мусбат ва манфӣ ин гуна сиёсатҳо баррасӣ шудааст;

- ба таври илмӣ принципҳои истилоҳшиносӣ дар давраҳои гуногун таҳлил шуда, барои истилоҳи рӯйдодҳои манфӣ дар оянда чораҳои мушаххас пешниҳод шудааст.

Моҳияти илмӣ-назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назарии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки ҳалли вазифаҳои дарпешгузошта имконият медиҳад, ки

хусусиятҳои типологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пурратар ва жарфан дарк карда шавад.

Аҳамияти назарии таҳқиқот ҳамчунин дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои диссертатсия метавонанд, барои таҳқиқоти минбаъдаи типологӣ ва муқоисавии забонҳои гуногун ва назарияи тарҷума истифода шаванд.

Моҳияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки хулоса ва маводи он метавонанд ҳангоми таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани грамматикаи амалӣ ва луғатшиносӣ луғатшиносӣ забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олии, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд.

Аз назари амалӣ диссертатсияи мазкур ҳамчунин барои дарёфти маълумоти мушаххас ҳангоми омӯзиши шаклҳо, маъно ва роҳҳои истифодабарии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҷумла ва тақвияти роҳҳои усулҳои таълими мавзӯ мусоидат хоҳад кард.

Методҳои тадқиқ. Дар диссертатсияи мазкур барои расидан ба ҳадафҳои пешгузошта дар мавриди омӯзиши сохтору семантика ва хусусиятҳои истилоҳоти адабиётшиносӣ як қатор усулҳо ва роҳҳои таҳлил корбурд шудаанд, ки дар забоншиносии муосир ба таври васеъ истифода мешаванд. Аз ҷумла, методи муқоисавӣ-типологӣ, ки дар диссертатсия барои муайян намудани хусусиятҳои монанд ва фарқкунандаи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба гунаи неку мусоидат намудааст. Илова бар ин, дар диссертатсияи мавриди таҳқиқ методи омӯрӣ низ ба кор рафтааст.

Ҳангоми фароҳам овардани истилоҳоти адабиётшиносӣ аз воҷаномаву фарҳангномаҳои дузабонаву бисёрзабона ва асарҳои гаранбаҳои адабиётшиносони барҷастаи рус, тоҷик ва англис, минҷумла, «(Краткая литературная энциклопедия» (ҷилдҳои 1—7), асарҳои Л. Тимофеев ва Н. Венгров — «Словарь литературоведческих терминов» (М., 1958), А. К. Квятковский «Словарь поэтических терминов» (М.,

1958), «Словарь литературоведческих терминов», (зери таҳрири Л. И. Тимофеев ва С. В. Тураев, М., 1974), Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов - «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» (Душанбе, 1966) ва монанди инҳо мусоидат карданд. Илова бар ин, асарҳои Т. Н. Зехнӣ — «Санъатҳои бадеӣ дар шеърҳои тоҷикӣ (Душанбе, 1960), А. Сатторзода «Такмили бадеӣи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ)» (Душанбе, 2011) ва ғайра дар раванди пажӯҳиши диссертатсия мавриди истифода қарор дода шудааст.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Диссертатсия дар заминаи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ, ҳамзамониву (синхронӣ) дерзамонӣ ё таърихӣ (диахронӣ) ва омӯри таълиф гардидааст. Дар ҳолатҳои алоҳида аз рӯйи зарурат усулҳои омӯри, тасвир ва қиёсӣ низ пеш гирифта шудаанд. Дар чараҳои таҳқиқу баррасии масъалаҳои мазкур бо осори илмӣ забоншиносони маъруфи Русия (В.В. Виноградов, О.С. Ахманов, Н.М. Шанский, Д.Л. Шмелев), Эрон (Ризо Ашрафзода, Тақӣ Ваҳидиёни Комёр) Афғонистон (А.Қ. Каҳдистанӣ), Аврупо (Қ. А. Кадон), Тоҷикистон (М. Н. Қосимова, М. Шукуров, А. Сатторзода, Д. Саймиддинов, Д. Ҳоҷаев, О. Қосимов, С. Назарзода, М. Султон, С. Хоркашев, П. Нуров, С. Қоматов, Ҳ. Саидов, Ш. Каримов) ва дигарон тақия намудем.

Ба ҳимоя нуктаҳо ва муқаррароти асосии зерин пешниҳод карда мешавад:

Баррасии заминаҳои таҳаввул ва ташаккули истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар даври муосир барои илми забоншиносӣ арзиш ва моҳияти хоса касб мекунад.

1. Тасвири нақши омилҳои ғайрилингвистӣ дар ташаккули истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар асоси муқоисаи маводҳои забонӣ аз забонҳои тоҷикиву англисӣ сурат гирифта, ҷанбаҳои муҳими печидаро дар забоншиносии муосир рӯнамо мекунад.

2. Шарҳи хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда.
3. Баёни нақши омилҳои дохилӣ ва берунӣ дар ташаккул ва тақомули истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар ҳарду забони мавриди қиёс.
4. Муайян ва мушаххас намудани қолабҳои воҷасозӣ ва роҳҳои қорбурди онҳо дар соҳаи истилоҳоти марбут ба адабиётшиносӣ дар ҳарду забон.
5. Нишон додани ҳудуди паҳншудаи калима ва ё вожаи вобастаи шеър, рубоӣ, сурудҳои халқӣ дар доираи лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва дар ҳамин асос муайян кардани умумият ва фарқи лексикаи марбут ба назму наср дар заминаи асарҳо ва девонҳои тоҷикию англисӣ.

Татбиқи диссертатсия. Мазмуну мундариҷаи диссертатсия дар 16 мақола инъикос гардидааст, ки феҳристи он дар охири фишурдаи диссертатсия зикр хоҳад гашт. Бояд ишора намуд, ки аз рӯйи мавзӯи таҳқиқот дар конференсияи анъанавии солони кафедра ва Паёми донишгоҳ дар солҳои 2015 – 2019 маърузу мақолаҳо ироа ва нашр шудаанд.

Соҳтори диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замима иборат аст. Дар муқаддимаи диссертатсия роҷеъ ба муҳимияти мавзӯи таҳқиқ, зарурати интихоби мавзӯ, усули (методи) таҳқиқот, асосҳои методологии таҳқиқот, навигарии назариявии таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ ва таҳлили адабиёти марбут ба мавзӯ, аҳамияти илмӣ ва амалии таҳқиқот маълумот дода шудааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Матолиби муқаддимотӣ. Дар боби мазкур масъалаҳои марбути маҳфуми истилоҳ, тамоюлоти аслии таҳқиқ ва мавқеи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносии муосир, сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

1.1. Рочез ба мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимро ишғол намуда, дорои як қатор вежагиҳои фарқкунандаи функционалӣ, генетикӣ-таркибӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологӣ, воҷасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот ин ташкили сохти он ба шумор меравад. Маҳз дар натиҷаи пешрафти илму техника ҳар як соҳаи муайяни ҷамъиятӣ соҳиби захираи истилоҳоти худ гардид. Ҳар як истилоҳ як унсурҳои забон аст, ки моҳияти хоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо ба кулӣ фарқ мекунад.

Рочез ба ин масъала донишмандон фикру андешаҳои худро баён кардаанд. Чунончи: «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаҳои табиии забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байни истилоҳӣ ифода меёбанд» [100, 16-62]. Истилоҳот худ системаи махсуси маъноии калима ва ибораро дар бар гирифта, як мафҳуми аниқии системаи муайяно ифода мекунад. Дар тафовут аз калима маъноии истилоҳ бояд амиқу муайян бошад, зеро истилоҳ на ҳамчун ифодакунандаи ин ё он маъност, балки дорои як маъноии муайяни асоснок аст. Яъне истилоҳ, на фақат вазифаи номинативии худро адо мекунад, инчунин маъноии муайяно низ ифода менамояд. Ба ифодаи дигар, истилоҳ барои номгӯи мафҳумҳои муайяни илмӣ истифода гардида, ҷараён ва мафҳумро, ки дар соҳаи забон ба амал меояд, номбар карда, ҳамчунин маъноии онҳоро ифода мекунад. Аз ин сабаб, истилоҳот ифодакунандаи мафҳумҳои мушаххаси

илмӣ «воситаи муайяни мантиқӣ» буда, ба як ҷузъи назарияи илмии соҳаи муайян мубаддал мегардад. Он танҳо ба забони илмӣ тааллуқ дошта, ҳамчун воситаи мубодилаи касбӣ хизмат мекунад. Ин ҷо бояд кайд намуд, ки дар бештари мавридҳо ҳангоми сохтан ва тартиб додани истилоҳот набояд аз вожаҳои серистеъмол истифода бурд.

Бояд таъкид кард, ки ба сифати истилоҳ истифодаи аз ҳад зиёди вожаҳои серистеъмол ба маънои аслиашон ғалати маҳз хоҳад буд. Ин корбурд ҳамон вақт қобили қабул хоҳад буд, ки агар вожаҳои серистеъмол ба маънои истилоҳоти махсус барои ифодаи мафҳуми муайяни илмӣ хизмат намоянд. Хусусияти асосии истилоҳ дар он зоҳир мегардад, ки он бо мафҳумҳои лексикӣ-семантикӣ, монанди полисемия, синонимҳо, омонимҳо ва ғайра чӣ гуна алоқамандӣ дорад. Хусусиятҳои муҳимтарини истилоҳот дар низоми муайян дар соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ - лексикология, ки ба омӯзиши маънои луғавии калима (луғат) машғул аст, муайян карда шудааст.

Муқоисаи омӯзиши системаи истилоҳоти забонҳои гуногун ба худ аломати хосро доро мебошанд. Барои таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳар ду забон муайянкунии муносибати истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ ва гурӯҳбандии луғавӣ – семантикӣ ва сохтори онҳо муҳим аст. Бояд таъкид намуд, ки тафовутҳо дар байни ҳар ду забон ҷой доранд. Вазифаи минбаъдинаи таҳлили муқоисавии семантикии истилоҳоти марбут ба соҳаи адабиётшиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар муқоиса аз омилҳои зерин иборат аст:

- 1) муқаррар намудани таркиби семантикии гурӯҳҳои луғавӣ-тематикӣ ва луғавӣ-семантикӣ, ки бо мафҳумҳои мушаххас аз алоқаи парадигматикии калима ба вучуд меояд;
- 2) дарёфт кардан ва ҷудо намудани гурӯҳҳои семантикӣ ва ба шохаҳои муайян ҷудошавии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда;
- 3) муайян намудани хусусияти умумии алоқа ва муносибати семантикии байнзабонӣ ва инчунин тафовуту мутобиқати байнзабонӣ.

Чӣ тавре ки маълум аст, «вожа» ва «калима» аксари вақт муродифи хамдигаранд, аммо бархе аз забоншиносон дар қорбурди байни «вожа» ва «калима» тавофуте гузоштаанд, яъне «вожа» воқеияте мушаххастар ва омтар аз калима аст ва иллати ҳамин воқеияти ому мушаххас аст, ки дар фарҳангҳо ба сурати мадхали мустақил оварда мешавад ва онро як воҳиди вожагон меҳисобанд. Аз тарафи дигар, калима воқеиятест айнитар ва муҷаррадтар, ки заруратан наметавонад мақоми мадхали мустақилро дар фарҳангҳо баён кунад. Ба ифодаи дигар, дар чаҳорҷӯби фарҳангҳо ҳар вожае мадхали мустақил аст, вале ҳар калимае заруратан мадхали мустақил шуда наметавонад. Яъне, ҳар вожае калима аст, аммо ҳар калима вожа нест [112, 46-47]. Аз ин мушоҳидаҳо чунин бармеояд, ки баъзе аз забоншиносон бар ивази «истилоҳ» калимаи «вожа» - ро пешниҳод карданианд.

Истилоҳотшиносӣ ё терминология яке аз қабатҳои махсуси луғавӣ буда, хусусияти ташкилӣ ба маъноиро дар алоқа бо гурӯҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Хусусиятҳои асосии истилоҳҳо ё терминҳо ва сохту услуби онҳо низ дар қисми ҷудоғонаи луғатшиносӣ, ки истилоҳгузинӣ ва ё истилоҳшиносӣ ном дорад, мукамал инъикос ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки баъзе аз забоншиносон дар мисол вожаи «истилоҳгузинӣ»-ро ба маънии «терминология» истифода мебаранд, вале дар навиштаҳои мутахассисони истилоҳшинос ва истилоҳсозони эронӣ асосан «вожагузинӣ» ба маънии «терминология» омадааст [87,19]. Аммо ба ақидаи мо «вожагузинӣ» маъноӣ «лексикология» - ро ифода мекунад.

Масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ айни замон яке аз мавзӯҳои муҳимтарини луғатшиносӣ ба шумор меравад. Ҳар чиз, ки ба таъйину таҳқиқи умумии мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу тақомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро бо соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи моддиву маънавии инсоният мепайвандад. Аз рӯи баъзе тадқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ аён аст, ки омӯзишу пажӯҳиши масъалаи истилоҳот доираи васеъро фаро гирифтааст. То ин замон дар

байни олимони забоншинос дар хусуси мушаххасан аз ҷиҳати илмӣ муайян кардани ҳуди мафҳуми истилоҳ фикру ақидаҳои мухталиф ҷой дорад.

Нахустин назарияҳои мансуб ба истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои қарни XX ба вуҷуд омадаанд. Масалан, Гринаф ва Киттрич ба хулосае омадаанд, ки истилоҳҳо монанди формулаҳои риёзӣ мебошанд, яъне онҳо ҳамчун истилоҳ танҳо бо мақсади ифода намудани мафҳумҳои хос миёни одамон қорбаст мешаванд. Аз ин рӯ зарурат нест, ки онҳо умуман, ба таркиби луғавии забон дохил карда шаванд. Э. Жилбер низ истилоҳотро ба формулаҳои риёзӣ кимиёвӣ мушобех медонад. Т. Сейвори истилоҳотро ба калимаҳои мутадовил муқобил мегузорад. Ж. Вандриес, Логан Смит ва дигарон истилоҳро ба жаргон ташбеҳ медиҳанд. Забоншиноси олмонӣ А. Ширмер истилоҳотро бо вожагони ҳирфӣ муқобил мегузорад. Донишмандон Х.Эггербеҳт истилоҳро мафҳум ва Ларс Гурмунд ба олати илмӣ шабеҳ мешуморанд. Зимнан Ларс Гурмунд истилоҳро олати истифодаи илм доништа, ҳамзамон тазаккур медиҳад, ки ҳуди таркиби низоми истилоҳоти ҳар илми ҷудогона ҷавобгӯи ниёзҳои сохтори дохилии ҳамин илм аст [112,14-16, 19, 105, 49].

Ба андешаи Даниленко ва Канделаки истилоҳ воҳиди луғавиест, ки тақозои дефинитсия (саҳеҳтараш ифодаи мутаносиби маънии истилоҳ) - ро дорад.

Забоншиноси рус Н.П. Кузкин дар бораи ҷаҳор консепсияи асосии зерин, ки таъйиноти (функсиявӣ) истилоҳро муайян мекунад, чунин андеша дорад:

- а) истилоҳ калимаест, ки ба вазифаи дефинитив меояд;
- б) истилоҳ калимаест, ки номи мафҳумро инъикос мекунад;
- в) истилоҳ калимаест, ки барои ифодаи мафҳуми тахассусӣ истифода бурда мешавад;
- г) истилоҳ калимаест, ки мафҳуми махсусро ифода мекунад [112, 50].

Чӣ тавре ки ишора намудем, истилоҳ пеш аз ҳама воҳиди луғавӣ, яъне калима ё иборай хос аст. Ба ақидаи Г.О.Винокур «истилоҳ – калимаи махсус нест, балки калима ба вазифаи махсус аст» [28, 51]. Забоншиносони рус Головин Б.Н. ва Кобрин Ю. Р. дар асари хеш мафҳуми истилоҳ ва истилоҳотро чунин баён меунанд: «Истилоҳ ин калима ва ё иборай мебошад, ки дорои маънии махсус аст ва мафҳуми касбиро ифода карда, дар чараёни фаҳмиш ва азхудкунии объектҳои илмӣ ва касбӣ - техникӣ ё алоқай байниҳамдигарии онҳо истифода бурда мешавад ва «Истилоҳот маҷмӯи истилоҳҳои ба фаъолияти касбии ин ё он соҳа (маориф, техника, идоракунӣ, маданият) мансуб буда, бо ҳамдигар бо тобишҳои семантикӣ, ҷилоҳои луғавӣ-маъноӣ, калимасозӣ ва грамматикӣ алоқаманд мебошанд [32, 35]. Истилоҳ метавонад дар шакли калима ва ё дигар шакл ифода ёбад ва ба пуррагӣ мафҳуми фарқкунандаи асосиро дар сатҳи мавҷудаи рушди илму техника инъикос намояд. Истилоҳ калимаест, ки бо воҳиди муайяни сохтори аниқӣ мафҳумӣ - мантиқӣ бояд аз рӯи мундариҷа алоқамандӣ дошта бошад.

Агар чанбаи фалсафии мафҳуми истилоҳро мавриди таҳқиқ қарор диҳем, мо ба ҳулосае меоем, ки истилоҳ ҳангоми ифодаи мафҳуми худ ду вежагии хос дорад. Якум, асоси таъйину ифодаи фалсафии мафҳуми истилоҳро заминаи моддии он ташкил медиҳад, истилоҳ шакли моддии мафҳумро дар худ инъикос менамояд. Дуюм, истилоҳ ҳамзамон бо дигар воситаҳои ифодаву баён дар қори инъикосу номгузориҳои донишҳои нави инсоният мусоидат мекунад. Дар забоншиносии муосир бошад, баъзе масъалае, ки ба хусусиятҳои умумизабони ташаккули истилоҳот мансуб аст, то ҳол қуллан ҳалли худро наёфтааст.

Д. Саймиддинов пайдоиши истилоҳотро дар забони форсии миёна ва аз чанд роҳ сурат гирифтани онро чунин баён мекунад: «идомай истилоҳоти бунёдии эронӣ бидуни тағйироти маъно ва ё тавсияи маъноӣ истилоҳии он дар забони форсии миёна; истифодаи луғати ғайриистилоҳӣ ба ҳайси истилоҳ; иқтибос аз забони авестой; баргардон ва ё калқаҳои авестой дар паҳлавӣ; иқтибос аз забонҳои ғайриэронӣ-

юнонӣ ва хиндӣ; аз роҳи вожасозӣ (дар асоси қолабҳои вожасозӣ)» [105, 23].

Мирзо Ҳасани Султон ҳам ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба истилоҳ чунин баҳо додааст: «аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш калимаи ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалқардаи як илми махсус маънои ба худ хосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад» [112, 67].

Донишмандони рус Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасева ва Н.Н. Морозова истилохро чун: «калима ва ё гурӯҳи калимаҳо мешуморанд, ки аз тарафи соҳаи махсуси илм, техника, савдо ва санъат истифода бурда мешавад – Term, as traditionally understood, is a word or a word group which is specifically employed by a particular branch of science, technology, trade or the arts to convey a notion peculiar to this particular activity» [Антрушина].

Дар таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ забоншиносони давраи шӯравӣ Д.С. Лотте, В.В. Виноградов, Н.Ф. Яковлев, Г.О. Винокур, Н.П. Кузкин, А.А. Реформатский забоншиносони тоҷик Д. Саймиддинов, Д. Хочаев, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, Н. Шаропов, С. Ҷоматов ва дигарон дар асарҳояшон фикру андешаҳои худро баён намудаанд.

Вожаи *истилоҳ* хеле куҳанистеъмол буда, дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин шарҳ дода шудааст: *истилоҳот-истилоҳ*- вожаи сирф арабӣ буда, калима ё ибораи хоси як гурӯҳи мардум (аҳли як касб), ки дар байни онҳо маънои махсус пайдо кардааст; калимаҳои хоси соҳаи илму фан, терминҳо [142, 290]. Истилоҳот (терминология) ва пайдоиши он дар фарҳанги тафсирии англисӣ «The World Book Encyclopedia Dictionary» ин тавр тавсиф гардидаст; 1) the special words or terms used in science, art, business, etc - калима ва ё истилоҳҳои махсус, ки дар соҳаи илм, санъат, кор ва ғайра истифода мешаванд. Масалан; *medical terminology* – истилоҳоти тиббӣ, *the terminology of engineering* – истилоҳоти муҳандисӣ

2) шакли куҳнаи он, маънои омӯзиши истилоҳҳои таълимоти илмиро доро буд. Калимаи *истилоҳ* аз забони олмонӣ – *terminologie*, аз забони латинии миёна – *terminus – term – (истилоҳ)* ва бо иловаи пасванди забони олмонӣ – *logie-logy* гирифта шуда, ҳамчун вожаи *terminology* – истилоҳот аз решаи *term* (калима ва ё иборай муайян ва аниқ, ки бо маъноҳои гуногун дар соҳаи илм, кишоварзӣ, саноат ва савдо истифода мешавад) ба вучуд омадааст. Дар забони англисӣ бошад, вожаи *истилоҳот «терминология»* бандаки чамбандии – *es –* ро қабул менамояд; *terminology[ter'menoloji] – terminologies* яъне ҳамчун исм дар шакли чамъ бо бандаки – *es* меояд [177, 2005].

Бо дар назардошти фикру ақидаҳои дар боло зикршуда ва мулоҳизаҳои хеш мо ба хулосае омадем, ки *истилоҳ* калима ва ё иборай дорой маъноӣ ба худ хос буда, дар ҳавзаӣ ҳар як илми муайян маъноӣ мушаххаси луғавии худро соҳиб аст ва як ҷузъи системаи истилоҳот ба шумор меравад.

Мутаассифона, олимони соҳаи забоншиносӣ калимаи *истилоҳро* бо маъноҳои гуногун арзёбӣ менамоянд, бавежа, оид ба истилоҳоти риштаҳои илм, тиб, техника, санъат, истилоҳоти сиёсату чамбиятӣ, ҳешутабориву варзиш ва ғайра сухан меронанд. Аз ин сабаб, дар бораи мафҳум ва моҳияти *истилоҳ* то имрӯз фикру андешаи ягона мавҷуд нест, ягона мафҳуме, ки нуқтаи назари ҳамаи муҳаққиқонро оид ба ин масъала муттаҳид месозад, эътирофи мавқеи махсуси истилоҳот дар забони адабӣ ва мавҷудияти муқобилгузори «истилоҳ» - «ғайриистилоҳ» мебошад, ки дар шуури ҳар яки мо нақш бастааст. Гумон меравад, ки ба ин далел истилоҳ ҳамчун унсурӣ асосӣ ва маводи зарурии илмҳои гуногун шинохта шуда, намояндаи ҳар як илм мехоҳад, то зерин мафҳум нишонаҳои ба худ хосе, ки аз нуқтаи назари ҳамин илм муфидтару муҳимтаранд, таҷассум гарданд.

1.2. Зарурати таҳқиқ ва мавқеи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносии муосир

Омӯзиш ва пажӯҳиши истилоҳоти соҳаҳои мушаххас ё худ истилоҳофаринӣ ҳамчун як бахши муайян тавачҷуҳи бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Ин раванд бо хусусияти байналмилалӣ доштани донишҳои муосири илмӣ, ҳамоҳангию ҳамгирӣ ва бархӯрди тамаддунҳо ва талоши ба як шакл даровардани истилоҳот ё истилоҳгузинӣ ба хотири аз байн бурдани муаммоҳои забонӣ ифода меёбад.

Тибқи баъзе аз маълумотҳо забоншиносоне амсоли Н.В. Подолский, А.В. Суперанская, Н.В. Василева, В.П. Даниленко ва дигарон, истилоҳоти муосир – ин қабати луғавии ба таври сунъӣ созмонёбанда аст, ки ҳар воҳиди он дорои маҳдудияти муайян ҷиҳати истифода ва шароитҳои мусоид барои мавҷудият ва рушди майдони илм мебошад.

Усули семантикии созмони истилоҳ ё истилоҳибораҳои адабиётшиносӣ яке аз умдатарин роҳҳои калимасозӣ ба шумор равад ҳам, баъзе паҳлуҳои он то ҳол номакшӯф боқӣ мондаанд. Миқдори зиёди истилоҳоти илмӣ дар бештари забонҳо маҳз тавассути тағйири маънои калима сохта мешаванд ва забонҳои тоҷикиву англисӣ аз ин ҷумла истисно нестанд.

Ҳамин тавр, калимаҳои умумиистеъмоли марбути адабиёти забонҳои муқоисашаванда ҷанбаҳои зеринро ташкил медиҳанд:

а) калимаҳои ба истилоҳ полифункционалӣ, яъне калимаҳое, ки ҳамзамон ҳам мавриди истифодаи умум ва ҳам махсус қарор доранд. Ба ин гурӯҳ метавон истилоҳҳо ва ибораистилоҳоти зеринро шомил намуд: *адабиёт – literature, адабиёти бадеӣ – literary literature, адабиёти бачагона – children’s literature, адабиёти детектив – detective literature, адабиёти классикӣ – classical literature, анъана – tradition, роман – novel, афсона – afsana, ғазал – ghazal, қасида – qassida, рубоӣ – ruboi* ва ғайраҳо;

б) калимаҳое, ки аз рӯи пайдоишашон мавриди истифодаи умум карор доранд, вале аз лиҳози ташаккули семантикии худ ҳамчун истилоҳ корбурд мегарданд: қофия - rhyme, назм – poetry, наср – prose, дебоча – preface, драма - drama.

Илова бар ин, як қатор истилоҳоте мавҷуданд, ки дар асл калимаи умумиистеъмоланду дар матн бо маънои истилоҳии худ ба чашм мерасанд, ба монанди: монолог - monologue, муаллиф – author, муаммо - puzzle, мундариҷа - contents, мухбир - correspondent, мухаммас - quinary, муҳаррир - editor ва ғ. [125, 77].

Ғайр аз ин, боз роҳҳои дигари тағйири моҳияти истилоҳ вучуд доранд, аз ҷумла:

- тағйири маънои истилоҳ бар мабнои таҷриба ва амал дар муносибати истилоҳгузинии адабиётшиносӣ: *назарияи адабиёт – theory of literature, образи манфӣ – disadvantage image, образи мусбат - advantage image.*

- ҳангоми номгузорӣ кардани объект, ҳодиса ва падидаҳои адабӣ (ё адабиётшиносӣ) ва роҳҳои созори маънои маҷозии онҳо бо хусусиятҳои хоси баъзе аз ҳайвонот низ дар адабиёт ба чашм мерасад: *(дар гӯшиҳо) гурбаро аз думаи кашдан – drag something out, гурези заргӯш – equivocation;*

Ҳамин тавр, роҳҳои тағйири маънӣ дар истилоҳот, аз ҷумла, истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ мухталиф мебошанд ва дар баъзе ҳолатҳо тағйири маънии истилоҳот ба таври ҷудогона гузаронида мешаванд. Дар ин ҳолат истилоҳ метавонад маъниҳои гуногун ва имконпазиро ифода намояд. Ба таври мисол: танқиди адабӣ - literary critic, таърихи адабиёт - history literature, таъсири адабӣ - impact of literary.

Аз нуқтаи назари семантикӣ дар забони тоҷикӣ ва ҳамчунин забони русӣ он истилоҳоте бештар кор карда шудаанд, ки сохтор, мақом ва раванди адабиро дар адабиётшиносӣ ифода мекунанд.

Тавре ки аз сарчашмаҳои илмии мавҷудбуда ба назар мерасад, мардуми форсизабон, аз ҷумла, тоҷикон маҳорати хуби пеш бурдани музокирот ва санъати суҳанвари ба худ хоси равобити адабиёро доштанд, ки ин на ба ҳама халқиятҳо хос аст. Адабиёт аз қадимулайём мавзӯи баҳсу музокироти илму адаб буд, ҳаст ва хоҳад монд. Пас, донистану ба мафҳумҳои он сарфаҳм рафта заруратеро пеш мегузорад, ки маҷмӯи истилоҳоти ин соҳаи фарох мавриди таҳқиқи пажӯҳандагон қарор гирад.

Пеш аз ҳама, лозим меояд, ки дар ибтидо роҷеъ ба таърихчаи пайдоиши ҳуди истилоҳи адабиёт – literature назару андешаҳои ҳудро баён намоем. Истилоҳи мазкур маъмул буда, дар баъзе аз фарҳангҳо бо маъноҳои «маҷмӯи осори бадеӣ, осори манзуму мансур, осори илмӣ ва адабӣ» ба ҷашм мерасад. Аммо тибқи асарҳои классикии форсу тоҷик калимаи адабиёт – literature аз лиҳози маънӣ нисбатан фарох буда, маҷмӯи осори ҳатти бахшҳои мухталифро фаро мегирад: адабиёти илмӣ – science of literature, адабиёти сиёсӣ – policy of literature, адабиёти техникӣ – technique of literature - ро ифода мекунад.

Яке аз адабиётшиносони маъруф – Холиқ Мирзозода дар асари худ «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» - истилоҳи «адабиёт»-ро чунин шарҳ додааст: Истилоҳи «адабиёт» маънои васеъ ва танг дорад. Ба маънои васеаш ҳамаи китобҳо, журналҳо ва маҷаллаву варақаҳо, ба маънои тангаш адабиёти бадеӣ дохил мешавад. Китобҳое, ки дар соҳаҳои гуногун навишта шудаанд, бо ҳамон ном ҷамъан гуфта мешавад. Масалан, адабиёти бачагона, адабиёти сиёсӣ, адабиёти муосир, адабиёти классикӣ, адабиёти илмӣ, адабиёти иқтисодӣ, адабиёти техникӣ, адабиёти бадеӣ ва ба монанди инҳо [139, 7-8].

Ҳамин тавр, аз мутолиаи асари «Санъати суҳан» - и Тӯрақул Зехнӣ аён гардид, ки на ҳамаи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забони тоҷикӣ комилан иқтибосшуда мебошанд, балки такмили давраҳои мухталифро аз сар гузаронидаанд. Пас, чунин ба назар мерасад, ки истилоҳоти

адабиётшиносӣ дар забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари луғавӣ-маъноӣ ва маъноӣ-мавзӯӣ аз тариқи дериватсияи фонетикӣ ва ё семантикӣ ба якшакладорӣ дучор гардидаанд.

Як нуқтаро бояд тазаккур дод, ки тағйири шаклӣ ва маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар замони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳамчунин дар замони пасошӯравӣ низ ҷой дошт. Дар замони пасошӯравӣ низоми махсуси равобити адабӣ ба вучуд омад ва маҳз он сабаб шуд, ки меъёрҳои байналмилалӣ ва таркиби луғавии истилоҳоти адабиётшиносӣ густариш ёбанд.

1.3. Сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар ташаккул ва таҳаввули ҳар як истилоҳ нақши асарҳову вожаномаҳо ва фарҳангҳо бағоят бузург аст ва дар зер мо аз он луғоту фарҳангҳое ёдовар мешавем, ки моро бо шарҳу тавзеҳи истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои таҳқиқшаванда ошно месозанд.

«Такмили бадеъи форсии тоҷикӣ» (дар заминаи навиштаи пешиниён ва имрӯзиён) [106].

Фарҳанги мазкур ба қалами яке аз адабиётшиносони тоҷик А. Сатторзода тааллуқ дошта, соли 2011 таълиф гардидааст. Муаллиф дар таълифи фарҳанг кӯшидааст, ки тамоми истилоҳоти марбути илми бадеъро бо забони илмӣ ба аҳли илму адаб пешкаш намояд. Илова бар ин, муаллиф дар фарҳанг моро бо он истилоҳоте ошно месозад, ки дар рисолаҳои мутаффакирони даврони миёна, ба монанди Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ, Муҳаммад бинни Умари Родуёнӣ, Рашиди Ватвот, Шамси Қайс, Точалхаловӣ, Шарафуддини Ромӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, Низомуддини Аҳмад, адабиётшиносони муосир, амсоли Сирусӣ Шамисо, Тӯракул Зехнӣ, Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Раҳими Мусулмониён, Қосими Тавсирконӣ, Наталия Чалисова, Худой Шарифов ва дигарон ба кор рафтанд.

Ба қавли муаллифи фарҳанг, бадеъро Хоҷа Насируддини Тӯсӣ дар «Меъёрулашъор» «илми маҳосин ва бадоеъи сухан» ё «илми санъат» номидааст ва он то чое, ки маълум аст, таърифи қадимтарини ин илм дар таърихи назариёти адабии форсии тоҷикӣ мебошад» [106, 5].

Бояд гуфт, ки ҳамаи истилоҳоти марбути илми бадеъро муаллиф ба чор боб тақсим намудааст. Дар фарҳанг ҳар як истилоҳи марбут ба илми бадеъ бо маънои луғавӣ ва истилоҳӣ шарҳ ёфтааст. Ба андешаи муаллиф «Санъатҳои бадеъӣ ҳилатҳоеро гӯянд, ки тааллуқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ба ҳар ду бувад ва чихати ороиши шакли асари бадеъ ва ба хотири расоӣ ва барҷаста сохтани муҳтавои он истеъмол мешаванд» [106, 355]. Санъатҳои бадеъӣ низ дар навбати худ ба ду бахш, яъне санъатҳои бадеии лафзӣ ва санъатҳои бадеии маънавӣ ҷудо мешаванд.

Боби якум – «Дар баёни санъатҳои лафзӣ» ном дошта, моро бо истилоҳоте ошно месозад, ки ба баёни санъатҳои лафзӣ мутааллиқанд. Боби мазкур аз шарҳи истилоҳи «тарсеъ» маншаъ гирифта, бо тавзеҳи истилоҳи «мӯъҷам» ба поён мерасад. Миқдори умумии истилоҳоти марбути санъатҳои лафзӣ дар фарҳанги мазкур 52 - то буда, ҳамаашон баромади арабӣ доранд ва то ба имрӯз бо ҳамон шаклу маънӣ ба қор мераванд: *тарсеъ, таҷнис, иштиқоқ, мусаҳҳаф, тасдир, таъаттуф, радулматлаъ, музайял, таширеъ, мақлуб, акс, сачъ, ташир, мусаммат, тақрорулқавофӣ, иънот, тазмини муздавач, сеҳри ҳалол, мавқуф, тафаннун, муфрад, таҷмеъ, муламмаъ, мақруъуллугатайн, мақруи назму наср, тарвич, таъриб, алмуъаррабутаъриб, мутазалзил, садомаъноӣ, тасгир, титол, иттирод, изморулҳуруф, тавсим, ҳарфгароӣ, ҳазф, мувассал, муқаттаъ, таътил ва манқут, рақто, хайфо, тавассул, тафсил, тазлеъ, мудаввар, мураббаъ, тарофуқ, мағмуд, иқд, мусалсал, мӯъҷам* [106, 18-95] ва ғайраҳо.

Дар боби дуюми фарҳанги ғавқуззикр он истилоҳоте баррасӣ мешаванд, ки ба анвои санъатҳои маънавӣ марбутанд. Агар боби дуюм бо шарҳи истилоҳи «ташбеҳ» оғоз ёфта бошад, пасон тавзеҳи истилоҳи «истисно» ба он хотима мебахшад. Миқдори истилоҳоти ин бахш ба 67

баробар аст. Ҳамаи истилоҳоти ин боб ҳам баромади арабӣ доранд, амсоли: *ташбеҳ, таҷассум, истиора, маҷоз, киноя, муболигат, иҳом, табодур, мутазод, талмеҳ, ташиҳис, тақрор, тавзеъ ё ҳамавойӣ, суолу ҷавоб, амри бадеҳӣ, ирсоли масал, фӣ тақриб ил амсол бил абёт, лаффу наир, ҷамъу тафриқу тақсим, ручӯъ, мурутунназир, тақобул, тансиқи сифот, ҷо ба ҷойи сифат ё инҳироф дар сифат, таҷоҳули ориф, сиёқатулаъдод, мутатобеъ, ҳусни матлаъ, ҳашив, татмим, игол, бароати истиҳлол, таъриз, ирдоф, иқтибос, мӯҳтамалуззиддайн, мадҳи шабеҳ ба замм, замми шабеҳ ба мадҳ, мадҳи муваҷҷаҳ, мадҳи мусанно ва ҷомеъ, ҳусни талаб, истидрок, тафреъ, ҳазлуниэродбилҷиди, ибҳом, қавлибилмӯҷиб, мазҳаби каломӣ, эзоҳ, тафсир, музовиҷа, таҳаккум, таълиқ, идмоч, таҷрид, такмил, истифҳом, ҳусни таълил, илтифот, илҳоқ, ирсод, тардид, мушокила, таачҷуб, илго, услубулҳаким, истисно [106, 96-207].*

Боби сеюми фарҳанг – «Дар баёни истилоҳоти шеърӣ» ном дошта, моро бо истилоҳоти шеърӣ ошно месозад. Шарҳи истилоҳи «қасида» ба он нуктаи оғоз гузошта, истилоҳи «илми нақд» ба он ҳусни анҷом мебахшад. Дар маҷмӯъ, миқдори истилоҳоти боби мазкур ба 70 мерасад. Он истилоҳоте, ки дар ин бахш матраҳ мешаванд, баромади арабӣ дошта, дар назмшиносӣ истеъмоли фаровон доранд: *қасида, ташиб ва насиб, байтулқасида, маҳдуд, дуои таъбид, газал, қитъа, рубоӣ, фард, байт, маснавӣ, тарҷеъ, мувассат, мустазод, тазмин, мувашишаҳ, муртаҷал, муаммо, таърих, лугаз, марсия, мунозира, таворуд, тарҷума, ҳусни тахлис, ҳусни мақтаъ, зоти матолеъ, мадҳ ва мидҳат, ҳаҷву ҳичо, ҳазл, мутоиба, ҷид, тавҳид, наът, манқатаб, мавъиза, асрор, қасамиёт, хамриёт, каломии ҷомеъ, муқаффо, мусарраъ, зулқавофӣ, муздавач, муҷаммаъ, мураддаф, муталаввин, маснӯъ, зуннавъайн, созаҷ, радиф, ҳоҷиб, назм, наср, ҳал, балогат ва фасоҳат, ҷазолат, салосат, мулоим, тафвиф, ибдоъ, эҷоз, инсиҷом, баст, саҳли мумтанеъ, мусовот, равият ва фикрат, мутакаллиф, матбӯъ, илми нақд [106, 209-312].*

Дар боби чаҳоруми фарҳанг истилоҳоти айбҳои шеърӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Нахуст истилоҳи боби мазкур «илмом» буда, бо шарҳи истилоҳи «лағв» анҷом меёбад. Теъдоди онҳо он қадар зиёд набуда, ба 40 - то баробар аст, ба монанди: *илмом, салх, интиҳол, нақл, масх, мусолита, мутанофир, тахлеъ, удул, самоҳатул ибтидо, самоҳатул интиҳо, татобуъи изофот ё пайоварди вожагон, тазмин, заъфи таълиф, таъқиди лафзӣ, муҳолифати қиёс, таноқуз, гароиб, тазниб, таъқиди маънавӣ, қалбулмаънӣ, ихлол, муноқаза, нисбатушишайъ ило гайри мо қавлиҳи, такрор, муҳолифи урф, муҳолифати насиб ва таибиб, имтиноъ, ибромуссуол, инҳироф, аннузул филмадҳ, ракокатуттахлис, такаллуфулқофия, зиёдат, иқво, синод, икфо, ийто, имтизоч, татлим, лағв* [106,316 -351].

Ҳамин тариқ, теъдоди умумии истилоҳоти баррасишудаи фарҳанг 230 адад аст ва асари мазкур ягона фарҳанги комилест, ки хонандаро бо тамоми паҳлуҳои истилоҳоти бадеъ ошно месозад. Илова бар ин метавон гуфт, ки то ҳол воҷанома ва ё фарҳанге тадвин нагардидааст, ки қобилияти шарҳу тавзеҳи истилоҳоти бадеъро бо падидаҳои сермаъноиву ҳамгунагӣ ё муродифотиву мутаазодӣ фарогир бошад.

«Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» [143].

Муаллифони фарҳанги фавқуззикр адабиётшиносон Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шукуров ва Талъат Абдуҷабборов буда, он соли 1966 ба нашр расидааст. Дар таълифи фарҳанг муаллифон аз сарчашмаҳои гуногун ва баъзе рисолаҳои илмӣ, ки дастраси онҳо буданд, истифода кардаанд, ба монанди: «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммади Родуёнӣ (асри XI), «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и Рашиди Ватвот (асри XII), «Ал-мӯъҷам фӣ маойири ашъор-ил-Аҷам»-и Шамси Қайси Розӣ (асри XIII), «Мачмаъ-ус-соней» (асри XVII), «Ғиёс-ул-луғот», «Қофия дар назми тоҷик»-и Б. Сирус (Душанбе, 1955), «Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ»-и Т. Зеҳнӣ (Душанбе, 1960), «Энсиклопедияи адабӣ» (нашрҳои пештара ва чилди якуми наشري нав), «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и И. Тимофеев ва Н. Венгров (М., 1958).

Фарҳанг аз «Сарсухан» оғоз шуда, минбаъд дар он истилоҳоте, ки дар адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ истеъмол мешаванд, шарҳу тавзеҳ гардидаанд.

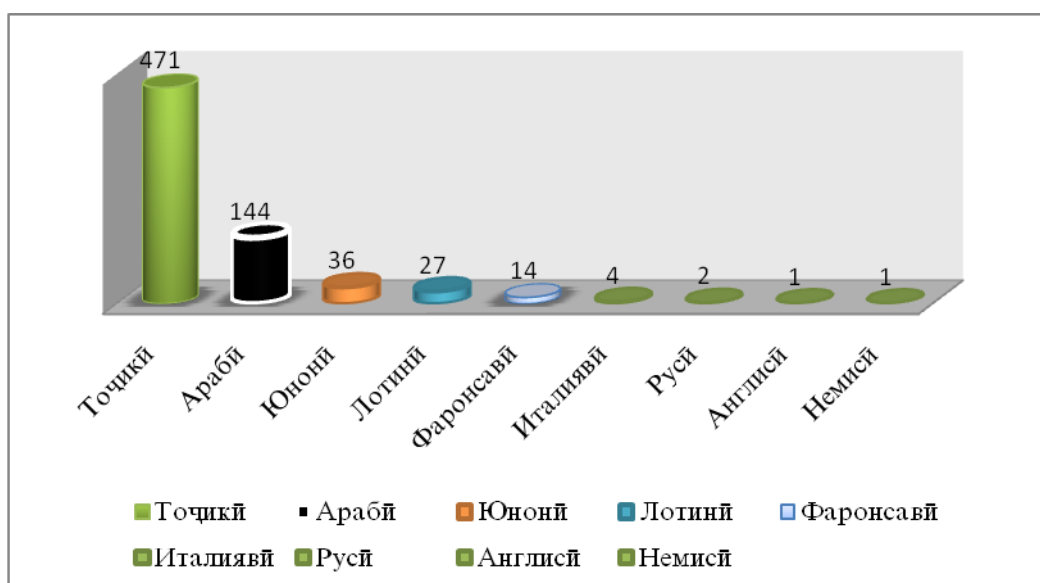
Ба назари муаллифон «Баъзе аз истилоҳот чанд мафҳумро ифода мекунанд ва бинобар ин, дар чанд ҷои луғат эзоҳ ёфтаанд. Масалан, «мусаддас» ҳам дар боби «мусаммат» ва ҳам дар боби «арӯз» омадааст. Ғайр аз ин, баъзе истилоҳҳо ба муносибати эзоҳи истилоҳоти дигаре такроран зикр шудаанд ва ба таври иловагӣ шарҳ ёфтаанд» [143, 4].

Дар фарҳанг он истилоҳоте, ки басомади бегона доранд, дар шакли ихтисора бо гунаҳои: англ. – англисӣ, ар. – арабӣ, ит. – италявӣ, нем. – немисӣ, рус. – русӣ, фр. – франсавӣ, юн. – юнонӣ, ўзб. – ўзбекӣ ҷойгир шудаанд. Бештари мафҳумҳои адабиётшиносии умумӣ дар фарҳанг бо муодили тоҷикиашон наомадаанд.

Фарҳанги мазкур аз шарҳи истилоҳи «абзатс» оғоз шуда, бо тавзеҳи истилоҳибораи «бахри хафиф» анҷом меёбад.

Теъдоди умумии истилоҳоти дар фарҳанг шарҳёфта зиёда аз 700 ададро ташкил медиҳад, ки мо онҳоро бо дарназардошти аз кадом забон иқтибос гардиданашон дар шакли ҷадвал ба тариқи зайл пешниҳод намудем.

Нақшаи № 1. Маълумоти оморӣ «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» – Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва Т. Абдуҷабборов

Ҳамин тариқ, аз таҳлили омории фарҳанги мазкур аён гардид, ки шумораи зиёди истилоҳи ин фарҳанг ба забонҳои тоҷикиву арабӣ марбутанд, зеро дар гузашта ашъори шуарои форсу тоҷик бо истилоҳоти забони арабӣ эҷод мешуданд ва ҳоло ҳам он истилоҳҳо дар ҳамон шаклу маънӣ боқӣ мондаанд.

Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [139].

Луғати мазкур соли 1992 таълиф шуда, ба қалами адабиётшинос Холиқ Мирзозода тааллуқ дорад. То таълифи луғати фавқуззикр ягона луғате, ки ба шарҳу тавзеҳи истилоҳоти адабиётшиносӣ бахшида шуда буд, дар бахши қаблӣ ёдовар шуда будем.

Ба андешаи муаллиф «вазифаи луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ, ки ба хонандагон пешниҳод кардем, аз он иборат аст, ки чойи холии омӯзиши назарияи адабиётро, ки дар мактаб ҳаст, пурра намояд. Дар «луғат» он миқдор истилоҳоти адабиётшиносӣ дарҷ ёфтааст, ки ба тариқи минимум доираи мафҳумҳои назариявиро ба талабагон, махсусан, синфҳои болоӣ дода тавонад ва онҳо дар адабиётшиносии муосири тоҷик маъмуланд» [139, 4].

Бояд гуфт, ки луғати мазкур дар заминаи луғатҳои пешинаи истилоҳоти адабиётшиносии ҷи русӣ (Л.И. Тимофеев и Н. Венгеров «Краткий словарь литературоведческих терминов», 1963; А. Квятковский «Поэтический словарь», 1966; Л. И. Тимофеев и С.В. Тураев «Словарь литературоведческих терминов», 1974); ҷи ўзбекӣ (Ҳ. Ҳомидов, Ш. Абдуллаева, С. Иброҳимова «Адабиётшунослик терминлари луғати», 1983), ҷи тоҷикӣ (Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», 1966; С. Табаров «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ», 1980), ҳамчунин, асарҳои назариявии классикҳо «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммади Родуёни (асри XI), «Ҳадоӣқ-ус-сеҳр фӣ дақойӣқ-уш-шеър»-и Рашиди Ватвот (асри XII), «Алмӯъҷам фӣ маъойири ашъорул Аҷам»-и Шамси Қайси Розӣ (асри XIII), «Бадоеъулафкор фӣ саноеъ-ул-ашъор»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ (асри XV), «Ғиёс-ул луғот»-и Ғиёсиддин Муҳаммад, «Қофия дар

назми тоҷик»-и Б. Сирус (Д. 1955), «Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик»-и Р. Мукулмонкулов (Д.1970), «Санъати сухан»-и Т. Зехнӣ (Д. 1979) таълиф гардидааст.

Илова бар ин, дар луғати мазкур пас аз шарҳи ҳар як истилоҳ ибораистилоҳи марбути он низ тавзеҳ ёфтааст, ба монанди **вазн** (яке аз хусусиятҳои асари манзум аст, ки аз сухани ғайри манзум, яъне наср фарқ мекунонад), **вазни аслӣ** (рукнҳои солими баҳрҳои арӯз), **вазни фаръӣ** (вазнҳои наве, ки бо роҳи зиҳоф аз вазни аслӣ пайдо мешавад), **вазни ҳичо** (на дарозию кӯтоҳии ҳичоҳо, балки миқдори онҳо ба ҳисоб гирифта мешавад) [139, 21]. Аз шарҳи мазкур аён гардид, ки аз як истилоҳи **вазн** се ибораистилоҳи исмӣ, ки ба воситаи бандаки изофии –и ба ҳам пайваст гардиданд, сохта шудааст.

Он истилоҳоте, ки баромади ғайриточикӣ доранд, дар қавсайн бо ихтисораи ба кадом забон марбут буданашон бо маънои луғавӣ ва истилоҳиашон шарҳ дода шудааст, ба монанди: баллада (*ит.* бадеҳа (ballare) – дар луғат «рақс кардан» аст. Дар истилоҳ яке аз намудҳои назм буда, шеъри сужетноки на он қадар калон аст, на фақат фикру андешаву хислати шоирро, балки он чизҳоро, ки сабаби пайдо шудани ҳаяҷони рӯҳии вай гардидааст, ба таври мухтасар тасвир мекунад. Дар адабиёти асрҳои миёнаи Итолиё, Франция, Англия шеърҳои лирикии иборат аз се банд, ки ба тариқи тарона суруда мешуд, «баллада» меноманд. Баъдтар шеърҳои хурди сужетноке, ки характери афсонавӣ, қаҳрамонӣ ва таърихӣ дошт, «баллада» номиданд» [139, 18]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки «баллада» истилоҳи итолиявӣ буда, дар ҳамин шакл ва ё бо бархе аз фарқиятҳои овозӣ (фонетикӣ) ба дигар забонҳо гузашта, тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ низ ворид шудааст.

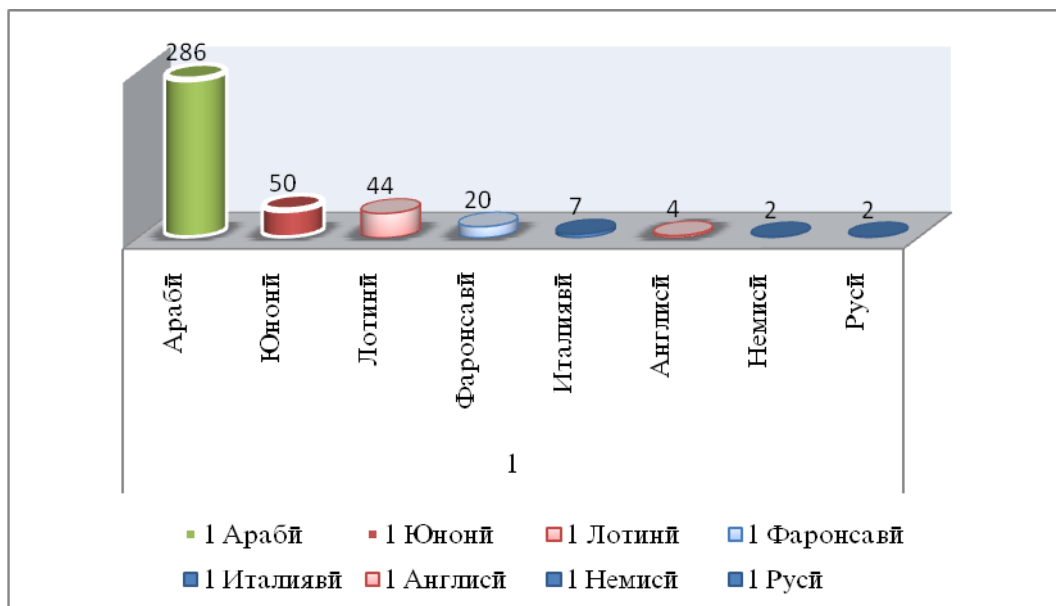
Ҳамин тариқ, истилоҳоте, ки аз забонҳои англисӣ, арабӣ, лотинӣ, немисӣ, русӣ, фаронсавӣ, юнонӣ ва ўзбекӣ иқтибос шудаанд, шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Миқдори умумии истилоҳот ва ибораистилоҳоти дар фарҳанг шарҳ ёфта, 575 – ададро ташкил медиҳад. Истилоҳҳои иқтибосгардидаи

адабиётшиносии луғати номбурдаро дар шакли чадвал ба тариқи зайл пешниҳод намудем.

Накшаи № 2. Маълумоти оморӣ «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ» – и Х. Мирзозода

Чи тавре ки аз таҳлилу баррасии истилоҳоти фарҳанги мазкур маълум гардид, аз се ду ҳиссаи онро истилоҳоти аз забони арабӣ иқтибосшуда ташкил медиҳанд.

Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [131].

Муаллифи фарҳанги мазкур Темур Атахонов буда, соли 2002 таълиф шудааст. Дар фарҳанг зиёда аз 500 истилоҳу ибораистилоҳ шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Истилоҳҳо бо тартиби алифбо ҷой дода шудаанд. Истилоҳҳо пурра шарҳ гардида, ҳарфи аввали он оварда мешавад. Масалан, агар истилоҳи **шеър** омада бошад, пас аз шарҳи муфассали он ҳарфи **Ш** навишта шудааст. Агар истилоҳибора бошад, он гоҳ аз рӯи тартиби алифбо оварда мешавад, ба монанди: шеъри мансур [131, 425], шеъри нав [131, 425], шеъри озод [131, 429].

Муаллиф назару андешаҳои худро перомуни фарҳангҳои нахуст таълифгардидаи адабиётшиносӣ дар Тоҷикистон то солҳои 90-и садаи XX баррасӣ карда, чунин қайд менамояд: «Нахустин фарҳанги

адабиётшиносӣ, ки соли 1966 аз тарафи Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва Т. Абдучабборов ба забони тоҷикӣ ба таърифи расонида буд, ки имрӯзҳо нодири библиографӣ гардидааст. Луғатҳои таҳиянамудаи Р. Абдуллозода ва С. Табаров низ бо сабабҳои маҳдудияти худ дар шарҳу тафсири ва луғати истилоҳоти адабиётшиносии Х. Мирзозода бинобар ғалатҳои зиёд ба талаботи пурра ҷавоб дода наметавонанд. Аз ин рӯ, ба қавли мураббони луғатҳои фавқуззикр, метавон гуфт, ки масъалаи таҳияи фарҳанги нисбатан мукаммали истилоҳоти адабиётшиносӣ ба забони тоҷикӣ ҳанӯз ҳам ҳалли худро наёфтааст» [131, 4-5].

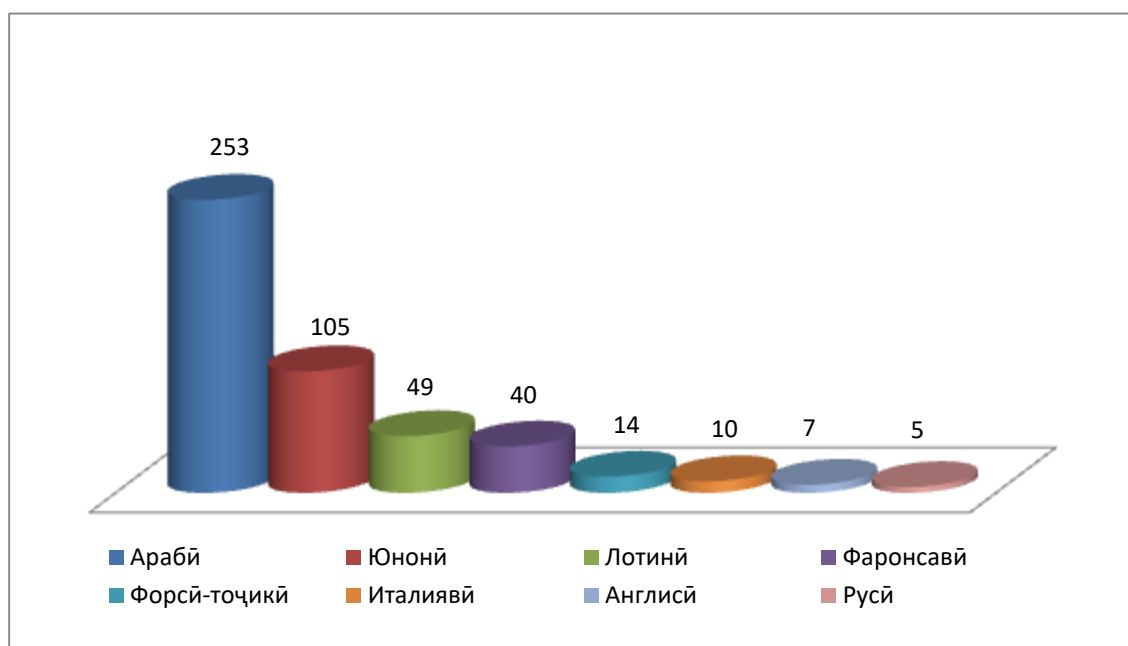
Бояд зикр намуд, ки муаллиф дар баҳши «Чанд мулоҳиза»-и фарҳанг андешаҳояшро дар бораи бурду боҳти фарҳангҳои то ин замон таълифшудаи тоҷикӣ баён мекунад. Аз ҷумла, мавсуф қайд мекунад, ки: «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва Т. Абдучабборов (Душанбе, 1966) ҳарчанд дар вақташ дар қори ба як меъёри муайян даровардани истилоҳҳои адабиётшиносӣ нақши муҳиме бозида бошад ҳам, вале имрӯз бинобар дастраси хонандагон набуданаш ва ба сабаби шарҳу тафсири маҳдуд ва бартари забони рӯҳияи замони шӯравӣ дар шарҳи баъзе истилоҳҳо, аз ҷумла реализми сониалистӣ, партиявияти адабиёт ва ғ. ба талаботи замон пурра ҷавобгӯ намебошад [131, 7-8].

Илова бар ин, муаллиф андешаи худро нисбати фарҳанги таълифнамудаи Х. Мирзозода чунин баён мекунад: Дар китоби Х. Мирзозода «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ» (Душанбе, 1992) ба интиҳоби дурусти истилоҳҳои адабиётшиносӣ эътибор дода нашудааст. Дар он як қатор истилоҳҳои оварда шудаанд, ки ба илми адабиётшиносӣ бевосита дахл надоранд (аббревиатура, абзатс, кантата, сахна, шоири халқии Тоҷикистон ва ғ.); тафсири баъзе истилоҳҳо (ҳаҷв, ҳикоя, ва ғ.) маҳдуд буда, дар худ бори адабиётшиносӣ надоранд; дар тафсири истилоҳҳои партиявият, партиявияти коммунистӣ, реализми сониалистӣ нигоҳи танқидӣ дида намешавад; бисёр истилоҳҳои адабиётшиносӣ, ки аз забони русӣ ба адабиёти тоҷик гузаштаанд, бе

муродифи тоҷикии он оварда шудаанд (реплика – луқма, трилогия – сегона); баъзе истилоҳҳои адабиётшиносӣ, аз қабилӣ эссе, юмор, силсила, умуман шарҳ дода нашудаанд ва ғ. [131, 7-8].

Ба назари мо бошад, фарҳанги таълифнамудай Т. Атахонов низ аз камбудиву норасоӣҳо ороӣ нест: 1) Ҳар истилоҳе, ки дар фарҳанг ҷой дорад, бо баромади он дар шакли хати сириллик дода шудааст, масалан: бадеҳа (<ар. Бадеҳа – ногаҳон пайдо шудан, дарҳол таълиф кардан, бе тайёри сухан гуфтан) – дар адабиётшиносӣ шеър, ки бе тайёрии пешакӣ бадохатан гуфта (суруда) мешавад [131, 48]. Ин тарзи шарҳ ба соҳибзабоне, ки истилоҳ ба забони ӯ ворид шудааст, нофаҳмо аст; 2) фарҳанг на ҳамаи истилоҳоти марбути адабиётшиносиро дар бар мегирад. Шарҳи баъзе аз истилоҳоти шеърӣ аз назари муаллиф дур мондааст, ба монанди: муҷаммаъ, муздавач, маснӯъ, наът, созаҷ, ҳочиб ва ғ. Теъдоди истилоҳоти дигар забонҳо он қадар зиёд нест. Аз кадом забон, бо чӣ миқдор иқтибос шудани истилоҳоти адабиётшиносӣ ба фарҳанги мазкур дар шакли ҷадвал ба тариқи зайл пешниҳод мешавад.

Нақшаи №3. Маълумоти оморӣ «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» – и Т. Атахонов

Ҳамин тариқ, аз таҳлили омории фарҳанг рӯшан гардид, ки миқдори зиёди истилоҳоти он баромади арабӣ доранд ва ин ҳам бесабаб нест, зеро мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик дар мамолики араб иқомат карда, бо он забон тақаллум менамуданд ва рисолаву асарҳои худро низ бо ҳамон забон менигоштанд.

Дар ташаккули таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносии англисӣ бошад, саҳми истилоҳшиносону забоншиносон низ бағоят бузург аст. Агар ба таърихчаи ташаккули илми адабиётшиносии Инглистон назар афканем, он аз пайдоиши қabilaҳои ютҳо, англо-саксонӣҳо ва фризианӣҳо ба сарзамини Британияи Кабир маншаъ мегирад, ки ин ҳам бошад, ба садаи панҷуми то милод рост меояд. Пас аён мегардад, ки англисҳо таърихи қадимаи адабиёти худро доштаанд ва нишонаҳои нахустини онро дар ҳамосаҳои қадимӣ амсоли «Беовулф» ва дигарон метавон пайдо намуд. Забони расмӣ коргузорӣ ва илми давр – забони лотинӣ буда ва баъдтар, аниқтараш ибтидои садаи XI дар Инглистон забони англисӣ ҳамчун забони меъриии расмӣ шинохта шудааст. Таърихнигорону донишварон ва адабиётшиносони англис давраи оғози адабиёти Инглистонро ба охири садаи X ва ибтидои садаи XI нисбат медиҳанд, зеро маҳз дар ҳамин давра нахустин асарҳои адабиву фарҳангномаҳои соҳавӣ таълиф гардидаанд.

Ҳамин тавр, мо зарур мешуморем, ки дар бораи ҷойгоҳи фарҳангномаҳову вожаномаҳои англисӣ, ки дар ташаккули таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносии он нақши бориз гузоштаанд, каме таваққуф намоем.

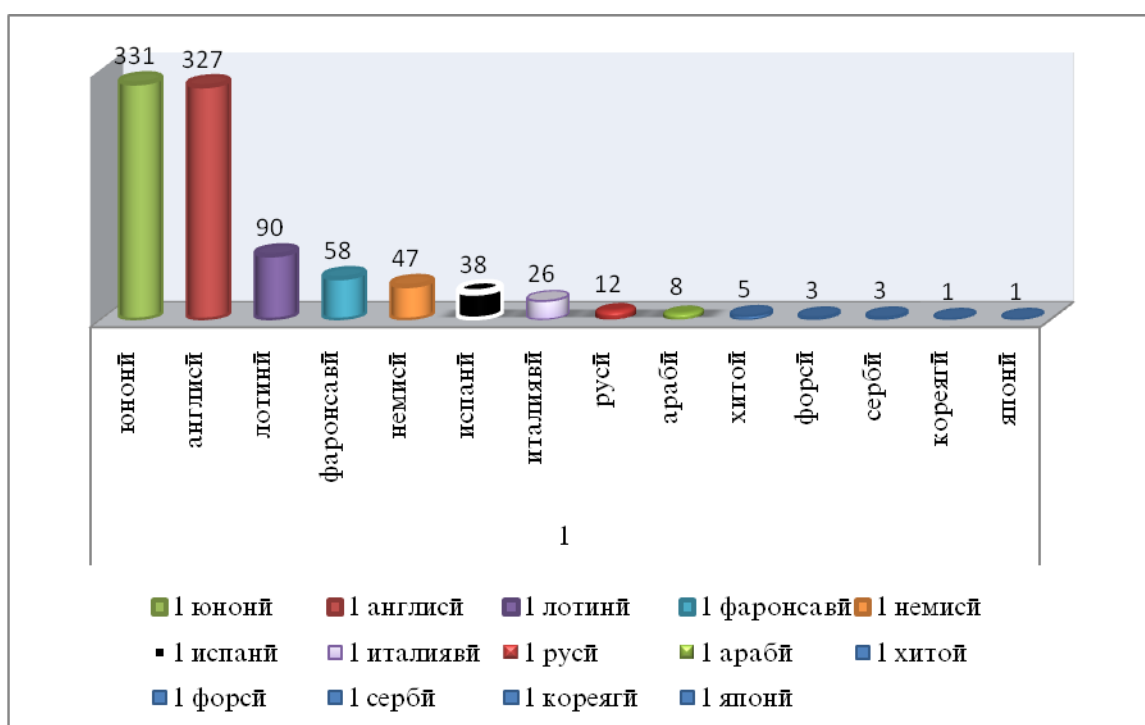
«A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory» (Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ ва назарияи адабиётшиносӣ) [164].

Муаллифи фарҳанги мазкур забоншинос Ч. Кадон буда, он соли 2013 таълиф шудааст. Дар фарҳанги номбурда зиёда аз 950 истилоҳу ибораистилоҳ шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Аксарияти истилоҳоти адабиётшиносии фарҳанги ҷавуззикрро истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки баромади забонҳои юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, испанӣ,

италиявӣ, русӣ, арабӣ, японӣ, чинӣ, форсӣ, туркӣ, сербӣ ва ё кориёгӣ ва ғ. доранд. Масалан, истилоҳи «**anecdote**» бо муодили тоҷикии «латифа, хикоёт ва ривоёти мазҳакавӣ, ҳодисаи хандаовар (аҷоиб), қиссаи кӯтоҳ, нақл, ривоят» дар фарҳанги мазкур чунин шарҳ ёфтааст: «A brief account of or a story about an individual or an incident (Лавҳаи кӯтоҳ ё ҳикояе, ки роҷеъ ба як фард ё ки як ҳолатро ифода менамояд, латифа меноманд)». Истилоҳи мазкур дар шакли ἀνέκδοτον "unpublished", literally "not given out" дар асри VI аз забони юнонӣ ба забони англисӣ иқтибос шуда, бо маънии зикршуда дар таркиби луғавии забони англисӣ дар қатори вожагони фаъоли забон ба кор меравад. Вожаи мавриди назар ба сифати истилоҳ бори нахуст дар асари таърихнигори Византия Прокопий «Таърихи махфӣ», ки дар он ҳаёти ботинии император Юстиниан ва дарбориён тасвир шуда буд, мавриди истифода қарор гирифт.

Миқдори зиёди истилоҳоти фарҳанги мазкурро вожаҳои иқтибосӣ ё худ бегона созмон медиханд ва метавон онҳоро дар ҷадвал ба тариқи зайл нишон дод.

Нақшаи №4. Маълумоти оморӣ истилоҳоти адабиётшиносии Ҷ. А.Кадон

Ҳамин тариқ, аз таҳлили омори аён гардид, ки теъдоди истилоҳоти юнонии фарҳанг дар қиёс бо вожаҳои аслии забони англисӣ зиёдтар аст ва ин гувоҳи он аст, ки таъсири нигоштаҳои файласуфону мутафаккирони Юнон, дар мисоли Афлотону Арасту ва Гераклу Сукрот ба адабиёти англис назаррас будааст.

1.4. Назари мутафаккирону донишмандони асрҳои миёна перомунӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ забони тоҷикӣ

Нақши шоирон, файласуфон ва мутафаккирони асрҳои миёна дар шинохти истилоҳоти адабиётшиносӣ ва корбурди онҳо дар нигоштаҳои худ басо бузург буда, ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки илми адабиётшиносӣ ҳамвора бо забоншиносӣ дар гузашта ҷойгоҳи вижае доштааст.

Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино бошад, дар «Фанни шеър аз мантиқи Китобушифо» ном асараш перомунӣ ҷойгоҳи шеър дар адабиёт ва равобити он бо мантиқ назару андешаҳоҷро баён намудааст.

Ба андешаи адабиётшинос Р. Муслмониён, перомунӣ таърифи истилоҳи «шеър» Шайхурраис дар «Шифо» мегӯяд: «Шеър сухане аст ҳаёлангез, ки аз суханони мавзуну баробар сохта шуда; ва назди арабҳо дорои қофия ҳам бошад» [80, 21].

Ба масъалаи қонуниятҳои образнокӣ адабиёти бадеӣ ҳанӯз Абӯнаصري Форобӣ ишораи сареҳ карда, аз ҷумла ҷунин гуфта буд: «Тамсил бештар истеъмол мешавад ва истеъмоли он дар шеър аст. Пас маълум шуд, ки қавли шеърӣ тамсил аст» [80, 21].

Яке аз асарҳои, ки асосан ба «илми бадеӣ», яъне ба шакли навҳои мухталифи санъатҳои бадеӣ бахшида шудааст, ин «Тарҷумон-ул-балоға» ном дошта, ба қалами Умари Родуёӣ мансуб аст. Таълифи он ба қарни XI рост меояд.

Ба андешаи адабиётшинос Ю. Бобоев асари номбурда дар бораи «аҷнос (чинсҳо) ва ақсоми (қисмҳои) саноати (санъатҳои) шеърӣ буда, аз 73 фасл иборат аст [25, 20].

Дар асари мазкур **санъатҳои лафзӣ**: тарсеъ, мақлуб, акс, акси махраҷ, махраҷи мутаҳодӣ, махраҷи маҷро, мусаммат, муқаттаъ, мудаввар [106, 18-95]; **санъатҳои маънавӣ**: таибеҳи муканно, таибеҳи марҷӯъ, анҳу, таибеҳи маирут, таибеҳи маъкус, таибеҳи муздавач, киноя, мутазод, фӣ ҳусни суол ва талаби муҷоварат, фӣ тақрибиламсол билабёт, чамъу тафриқу тақсим, мууроотунназир, тансиқи сифот, таҷоҳули ориф, сиёқатулаъдод, ҳусни матлаъ, ҳашив, мадҳи шабеҳ ба замм, мадҳи муваччаҳ, ҳусни талаб, тафсир, ҳусни таълил, илтифот, тааҷҷуб [106, 95-207]; **истилоҳоти шеърӣ**: тазмин, мувашишаҳ, алғоз вал муҳочот – лугаз, муаммо, ҳусни тахлис, каломи ҷомеъ, мураддаф, фи таловум, ибдоъ [106, 209-312] муфассал шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Яке аз уламои маъруфи қарни XI Унсурулмаолии Кайковус дар асари худ «Насихатнома» маъруф бо номи «Қобуснома» боби сию панҷумашро ба масъалаҳои ахлоқию тарбиявӣ бахшидааст. Боби мазкур «Дар оину расми шоирӣ» унвон дошта, моро бо муаммоҳои назму насри адабиёти форсу тоҷик ошно месозад ва маҳз ҳамин боб дар намуди панду ҳикмат ва насихат моро водор месозад, ки бо истилоҳоти адабиётшиносии он аз наздик ошноӣ пайдо кунем. Муаллиф дар намуди насихат ба писари худ чунин қайд мекунад: «Бо санъату ҳаракат бояд, ки бувад ва ғулғулае бояд, ки бувад андар шеър ва андар захма ва андар савт, то мардумро ояд ва саноате ба расми шуаро чун: мучонис ва мутобиқ ва мутазод ва муташокил ва муташобеҳ ва мустаор ва мукаррар ва мураддаф ва муздавач ва мувозана ва музмар ва мусаллас ва мусаччаҳ ва мулавван ва муставӣ ва мувашишаҳ ва мувассал ва муқаттаъ ва мухаллаъ ва мусаммат ва мустаҳил ва зулқофиятайн ва раҷаз ва мақлуб ва монанди ин» [50, 155]. Аз шарҳи порчаи мазкур бармеояд, ки истилоҳоти зикршуда ба санъатҳои лафзӣ (*мучонис, мукаррар, мутобиқ, зулқофиятайн*) ва санъатҳои маънавӣ (*мусаллас, мусаччаҳ, мулавван, муставӣ мустаор, мутазод, мураддаф, муташокил, мувашишаҳ, мувассал, муташобеҳ, мақлуб*) ва ба айбҳои шеърӣ (*раҷаз*) марбутанд.

Муаллиф дар асари мазкур андар боби баёни сухани олий ба писараш насиҳат карда, мегӯяд: «Агар хоҳӣ, ки сухани ту олий намояд, бештар мустаор гӯӣ ва истиорат бар мушкилот гӯӣ ва андар мадҳ истиорат ба кор дор. Ва агар ғазалу тарона гӯӣ, саҳлу латиф ва тар гӯӣ ва бар қавофии маъруф гӯӣ, тозиҳои сард ва ғариб мағӯӣ, хасби ҳолҳои ошиқона ва суханҳои латифу амсолҳои хуш ба кор дор, чунон ки хосу омро хуш ояд, то шеърӣ ту маъруф гардад» [50,155]. Чуноне ки аз порчаи мазкур пай бурдем, дар он истилоҳоти марбути санъатҳои маънавӣ (*истиора, мустаор*), истилоҳоти шеърӣ (*ғазал, тарона, мадҳ*) ба кор рафтааст.

Дар порчаҳои баъдии боби мазкур истилоҳоти марбути шеър ва вазнҳои он, ба монанди: *арӯз, мунозара, баҳр, ҳазач, раҷаз, рамал, ҳазачи макфуф, ҳазачи ахраб, раҷази матвӣ, рамали махбун, мунсарех, хафиф, музореъ, музореъи ахраб, муқтазаб, муҷтасс, мутақориб, сареъ, қариб, қариби ахраб, вазни тозиён, басит, мадид, комил, вофир, тавил, қасида, тавҳид, тақсир, марсия, ҳичо, мадҳ*, [50, 155-156] ва ғайраро метавон дарёфт намуд.

«Ҳадоиқ-ус-сеҳр» яке аз қадимтарин рисола оид ба бадеъ махсуб ёфта, ба қалами донишманд ва адабиётшиноси асри XII Рашидуддини Ватвот марбут аст ва дар он масъалаҳои санъатҳои бадеии лафзӣ ва санъатҳои бадеии маънавӣ хеле фарох баррасӣ шудаанд.

Ба андешаи адабиётшинос А. Сатторзода, муаллифи «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» аз он ки «ашъори маснӯъ ва мурассаъ» гуфтааст, ба худ меболад ва гуфтааст: «Ва маро чанд қасида ҳаст, ки дар ҳама ин санъат нигоҳ доштаам» [106, 360]. Зери мафҳуми санъат А. Сатторзода истилоҳоти раддулачӯз алласадр ва зулқофиятайнро дар назар дорад.

Дар асари мазкур истилоҳоти сершумори марбут ба санъатҳои лафзӣ ва шеър корбурд гардидаанд ва маъмултаринон инҳо ба шумор мераванд: *мусаммат, муламмаъ, мураббаъ, ташбеҳ, истиорат, суолу ҷавоб, ирсоли масал, чамъ бо тафриқу тақсим, муроотунназир,*

сиёқатулаъдод, хусни матлаъ, ҳашв, муҳтамалуззиддин, истидрок, тафсир, хусни таълил, ғазал [106, 18-216] ва ғ.

Ба андешаи адабиётшинос Ю. Бобоев Ватвот дар чустучӯи шаклҳои нави истилоҳоти санъатҳо кӯшиши зиёде нишон додааст. Ӯ аз чумла санъати таҷнисотро ба ҳафт қисмат муайян намудааст: таҷнис, таҷниси ноқис, таҷниси зойд, таҷниси мураккаб, таҷниси муқаррар, таҷниси мутарраф, таҷниси хат [25, 21].

Ҳамин тариқ, истилоҳоти адабиётшиносӣ дар рисолаи таълифнамудаи Рашиди Ватвот қойгоҳи махсусро касб намудааст ва мисолҳое, ки зикрашон рафт, гуфтаҳои моро тасдиқ мекунад.

Асари дигаре, ки моро бевосита ба истилоҳоти адабиётшиноси садаи XII ошно месозад, «Чаҳор мақола» ё «Маҷмаъ-ун-наводир» ном дошта, ба қалами Низомии Арӯзии Самарқандӣ муталлиқ аст. Рисолаи мазкур аз чаҳор мақолаи асосӣ, муқаддима, панҷ фасл ва як ҳикоят иборат аст. Мақолаи дуюми асари мазкур, ки аз як фасл ва 9 ҳикоят иборат аст, «Дар моҳияти илми шеър ва салоҳияти шеър» ном дошта, перомуни илми шеър ва салоҳияти он баҳс мекунад.

Дар мисоли қасидаи Рӯдакӣ «Бӯи чӯи Мӯлиён ояд ҳаме» муаллифи «Чаҳор мақола» ҳафт санъати бадеиро тавсиф мекунад: *мутобиқ*, *мутаъод*, *мураддаф*, *баёни мусовот*, *узубат*, *фасоҳат* ва *ҷазолат* [25, 23]. Ҳамин тавр, мо шоҳиди он гаштем, ки доираи истеъмоли истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ашъори шоирони садаи XII хеле назаррас будааст.

Рушди адабиёт ва таҳаввулу такомули истилоҳоти адабиётшиносии форсӣ-тоҷикии садаи XIII-ро бе асари «Меъёрулашъор»-и Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ наметавон тасаввур кард, зеро ӯ таҳти унвони бадеъ илми «маҳосин ва бадоеъи суҳан» ё «илми санъат»-ро дар назар доштасст номидааст ва он то чое, ки ба мо маълум аст, таърифи қадимтарини ин илм дар таърихи назарияи адабии форсии тоҷикӣ мебошад [106, 5].

Насируддини Тӯсӣ дар бораи истилоҳи «радиф» андешаи ҷолибе баён кардааст, ки қобили қабул ҳам ҳаст. Вай навиштааст, ки эътибор дар радиф «такрори алфоз аст» ва ба маънӣ эътиборе нест. Чи агар

радиѝ дар Ҳамаи қасида ба як маънӣ бувад ё ба маонии мухталиф ё баъзеро маънӣ набошад. Ба сабаби он ки баъзе ба инфирод лафзе бошад ва баъзе чуз вай бошад аз лафзе, раво бувад [106, 293].

Асари дигари ин мутафаккир, ки «Асосулиқтибос» ном дорад, аз шарҳи муфассали санъатҳои бадеӣ моро огоҳ месозад.

Яке аз асарҳои нодире, ки дар асри XIII таълиф шудааст, «Ал-муъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам» ном дошта, ба қалами Шамсиддин Муҳаммад бинни Қайси Розӣ тааллуқ дорад. Истилоҳоти адабиётшиносии он давра дар асари Ҷавқуззикр, ки аз 2 қисм (қисми аввалаш шаш боб ва қисми дуюми он низ аз 6 боб) иборат аст, истилоҳоти марбут ба арӯз, қофия ва бадеъ муфассал шарҳ ёфтаанд.

Ба андешаи Т. Зехнӣ «Ал-муъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам» дар асри XIII дар адабиётшиносии форс-тоҷик асаре ба майдон омад, ки дар асоси муваффақиятҳои пештараи назарӣ навишта шуда, гуфтан мумкин аст, ки ҷои Ҳамаи он асарҳоро гирифт» [49, 10-11].

Бояд гуфт, ки қисми аввал ба илми арӯз, қисми дуюм ба илми қофия ва нақди (танқиди) шеър бахшида шудааст. Боби аввали қисми якум дар маънии арӯз ва шарҳи аркони (рукнҳои) он ва зикри мусталаҳотӣ (истилоҳоти) ин илм буда, соҳиби боз ду фасл аст. Боби дуюм дар афоили арӯз мебошад. Боби сеюм оид ба тағйирот ва зихофот буда, аз ду фасл иборат аст. Дар ин фаслҳо тафсили вазну баҳрҳои арӯз муҳокима ёфтаанд. Боби чаҳорум дар зикри бухури (баҳрҳои) понздаҳгона ва давоири (доираҳо, даврҳои) ҳамса ва тақтеи абёт (байтҳо) мебошад. Ин боб аз нух фасл иборат буда, дар фаслҳо доир ба абёти таввил (дароз), абёти мадид (кашида), абёти басит (васеъ, кушод), абёти комил ва ғайра, сонӣ аз вазни рубой ва дар бораи баҳрҳои сареъ (тез, босуръат), ғариб (танҳо), хафиф (сабук), мушокил (шакл, ҳамшаклӣ, шакли мураккаб) ва дигарҳо муҳокима меравад [25, 24-25].

Қисми дуюм, ки дар илми қофия ва нақди шеър мебошад, аз шаш боб иборат аст. Боби аввал дар маънии шеър ва қофия: боби дуюм дар

хуруфи қофия ва он нух аст: боби сеюм дар ҳаракати хуруфи қофият ва он шаш аст: боби чаҳорум дар ҳудуди қавофӣ (қофияҳо) ва он панҷ аст; боби панҷум дар уюби (айбҳои) қофияҳо ва авсофи (сифатҳои) нописандида, ки дар каломи мавзун афтад: боби шашум дар зикри маҳосини (хуснҳои) шеър ва турфа (аҷоиботе) аз санооти мустаҳсан (санъатҳои зебо), ки дар назму наср ба кор баранд [25, 24-25].

Ҳамин тавр, истилоҳоти марбути санъатҳои маънавӣ (*тарсеъ, таҷнис, мутобиқа, ҷамъу тафриқ, ихом, такмил, изроқ, истиорот, тамсил, ирдоф, табиину тафсир, тақсим, тавсим, талмеҳ, иҷоз, мусобот, баст, эътироз, ҳашви малеҳ, ҳашви мутавассит, ҳашви қабеҳ, илтифот, тадорук, тақобул, муроот-ун-назир, эънот, тарчеҳ, ҳусни матлаъ ва мақтаъ, лутфи тахаллус ва адаби талаб*) низ дар асари «Алмуъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам» хеле фарох истифода шуда, имрӯз ҳам дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар ҳамон шаклу маънӣ боқӣ мондаанд.

Таснифоти шеър ва истилоҳоти марбути он дар афкори назарии адабии асримиёнагии тоҷику форс аз рӯйи ду меъёр сурат гирифтааст: онро аз рӯйи мавзӯъ ва мундариҷа ба навҳо тақсим кардаанд, суҳаншиносон чунин таснифро аз рӯйи қонуниятҳои унсурҳои шакли адабиёти бадеӣ ба амал овардаанд. Чунончи, Форобӣ мегӯяд, ки «уламои шеършиноси формулаи адабии замони мо дар ин маънӣ китобҳои бисёр таълиф карда, ашъорро бо ба навҳои ҳаҷв, мадҳ, мухофирот, луғз, мазҳака, ғазалиёт, васфиёт тақсим кардаанд» [80, 27]. Суҳаншиносоне ҳамчун Рашидуддини Ватвот, Шамси Қайси Розӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ анвои зерини шеърро нишон додаанд: қасида, рубоӣ, дубайтӣ, қитъа, маснавӣ, тарҷеот, мусаммат, мустазод, муфрадот [80, 27].

Ҳамин тариқ, аз суҳанони Абунастри Форобиву ҳамасронаш ва суҳаншиносоне, ки зикрашон рафт, аён мегардад, ки доираи истифодаи истилоҳоти “адабиётиносӣ”, ба монанди: *ҳаҷв, мадҳ, мухофирот, луғз, мазҳака, ғазалиёт, васфиёт, қасида, рубоӣ, дубайтӣ, қитъа, маснавӣ,*

тарҷеот, мусаммат, мустазод ва муффрадот дар ашъори донишмандони асарҳои миёна хеле густурда будааст.

Дар охир ҳаминро метавон баён намуд, ки нақши рисолаҳои пунарзиши донишмандони асримиёнагӣ, ба монанди: Шарафуддини Ромӣ «Ҳақоик-ул-ҳадоик» (асри XIV), Хусайн Воизи Кошифӣ «Бадоеъулафкор» (асри XV), Атоуллоҳ Маҳмуди Хусайнӣ «Бадоеъуссаноеъ» (асри XV), Воҳиди Табрезӣ «Ҷамъи мухтасар» (асри XV), Низомуддини Аҳмад «Маҷмаъуссаноеъ» (асри XVII), Вочидалии Мучмалӣ «Матлаъулум фи маҷмаъилфунун» (асри XVII) назаррас буда, аз он гувоҳӣ медиҳад, истилоҳоти адабиётшиносӣ дар давраи зикршуда хеле рушду такомул ҳам ёфта будааст ва асарҳои эшон барои такмили минбаъдаи бахши истилоҳоти соҳа заминаи калидӣ гузоштаанд.

Хулосаи боби якум.

Пас аз таҳлил ва баррасии масъалаҳои боби якум метавон ба чунин натиҷа расид:

1. Дар раванди таҳқиқи масъалаҳои мубрам аён гардид, ки истилоҳ ин калимаест, ки дар ин ё он соҳаи муайяни илму техника нақши мушаххаси худро доштааст. Фикру андешаҳои чи забоншиносони тоҷик ва чи забоншиносони русу Аврупо қариб якранг буда, боз ба истимоъи истилоҳ дар ҳавзаи як соҳаи мушаххас ишора мекунанд. Истилоҳи адабиётшиносӣ ҳамвора бо истилоҳоти дигар соҳаҳо дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда ҷойгоҳи вижаеро соҳибанд.

2. Он истилоҳоти адабиётшиносие, ки имрӯз дар хидмати аҳли адаб аст, бо мурури замон чандин маротиба ба таҳаввулоти савттиву луғавӣ дучор гариданд. Дар ташаққулу такомули ҳар истилоҳ нақши рисолаву асарҳои илмӣ ё вожаномаву фарҳангномаҳои уламо ва донишмандону мутафаккирон басо назаррас аст.

3. Аз он ҷаҳор фарҳанге, ки зикрашон дар фасли ташаққул ва таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносии тоҷик рафт, рисолаи

адабиётшинос ва донишманди асил А. Сатторзода – «Такмили бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ)» дар муқобалаву қиёс бо дигар фарҳангҳо мавқеи густурдаеро соҳиб аст, зеро муаллиф дар он кӯшидааст, ки бори нахуст дар адабиётшиносии муосир мутахассисони назарияти адабӣ, таърихи адабиёт, шеършиносон, ноқидон, донишварон, аҳли адаб ва устодону донишҷӯёро бо истилоҳоти санъатҳои бадеии лафзӣ ва маънавӣ, истилоҳоти адабӣ ва айбҳои шеърӣ ошно созад. Илова бар ин, дар таълифу тадвини рисолаи номбурда муаллиф он асарҳоро рисолаҳое, ки аз садаи XII то XVII дар қаламрави Мовароуннаҳру Хуросон ва кишварҳои Эрон, Афғонистон ва Руссия ба нашр расида буданд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ҳар як истилохро бо маъноҳои луғавиашон ва истилоҳиашон бо мисолҳои мушаххас ҷой додааст, ки ин тарзи баён дар фарҳангҳои то ҳол таълифшудаи тоҷикӣ комилан ба чашм намерасад.

4. Дар боби мазкур ба таҳлили омории истилоҳоти адабиётшиносӣ аз нигоҳи баромади забонӣ низ таваҷҷуҳ карда шудааст. Аз таҳлили омории се фарҳанги тоҷикиву як фарҳанги англисӣ аён гардид, ки теъдоди зиёди истилоҳоти адабиётшиносии тоҷикиро иқтибосоти арабӣ ва миқдори беши истилоҳоти адабиётшиносии англисиро иқтибосоти лотинӣ созмон медиҳанд.

5. Назару андешаҳои мутафаккирони асримиёнагӣ: Абӯалӣ ибни Синову Абӯнаصري Форобӣ, Насируддини Тӯсиву Унсуролмаолии Кайковус, Рашиди Ватвоту Умари Родуёнӣ ва Шамси Қайсу Ҳусайн Воизи Кошифӣ; адабиётшиносону донишмандон ва суҳаншиносони муосири тоҷику эрон ва рус: Тӯракул Зеҳниву Расул Ҳодизода, Холиқ Мирзозодаву Соҳиб Табаров, Абдунабӣ Сатторзодаву Раҳим Муслумониён, Юрий Бобоеву Худой Шарифов, Сируси Шамисову Шиблии Нуъмонӣ, Наталя Чалисофова, Л.И. Тимофееву Н. Венгеров, С. В. Тӯраеву А. Квятковский дар қорбурду шинохт, шарҳу тавзеҳ ва таҳлилу баррасии истилоҳоти адабиётшиносӣ ҷолиби диққат аст.

БОБИ 2. ТАСНИФОТ ВА ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Матолиби муқаддимотӣ. Дар боби мазкур мо фикру андешаҳои худро перомуни таснифот ва сохтори истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баён хоҳем намуд. Бидуни таснифоти истилоҳот наметавон ба таҳлили сохтори он даст зад. Истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон ба гурӯҳҳои зерин тасниф мешаванд: образи бадеӣ, композитсия ва сюжети асари бадеӣ, адабиёти бадеӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ, санъатҳои бадеӣ, санъатҳои шеърӣ насрӣ, шеър, вазн ва сохти шеър, ҷинс, намуд, жанр ва шакли асари бадеӣ, эпос, лирика, драма, равия ва ҷараёнҳои адабӣ.

Нахуст мо ҳар як истилоҳи адабиётшиносиро вобаста ба марбутияташон гурӯҳбандӣ намуда, пасон ба таҳлили сохторӣ ё таркибии онҳо даст хоҳем зад.

2. 1. Истилоҳоти марбути образи бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Пеш аз он ки ба таснифи истилоҳоти марбути образи бадияти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ андешаронӣ намоем, ин ҷо зарур мешуморем, ки перомуни мафҳуми истилоҳи «образ – image» тавакқуф намоем. Образ аслан вожаи русӣ буда, маънии тасвир, сурат, муҷассама ё шаклро соҳиб аст. Дар навбати худ истилоҳи мазкур фарогири истилоҳибораи зерин аст: - образи бадеӣ – literary image. Аз нигоҳи маънӣ бошад, таърифи зерро метавон хоси истилоҳи ёдоваршуда номид: як шакли махсуси дарк намудани ҳаёт аст, ки вай танҳо ба санъати адабиёт хос буда, сифатҳои мушаххасро соҳиб мебошад. Дар бештари ҳолатҳо истилоҳи «фикри хавасшаванда» муродифи истилоҳи «образи бадеӣ» ба шумор меравад. Дар зер мо он истилоҳоте, ки бевосита ба гурӯҳи силсилаистилоҳҳои «образи бадеӣ» марбутанд, бо муодили

англисиашон меорем: *конфликт - conflict (низоми адабӣ), коллизияи асари бадеӣ – composition of literary, персонаж - personage, персонажи драмавӣ – personage of drama, мазҳакавӣ - comedy, фоҷиавӣ - tragedy, характер - character, қаҳрамон - hero, иштироккунанда – participating, персонажҳои асосӣ ё марказӣ – the main of personage or center (focus), персонажҳои дуюмдараҷа ё эпизодӣ – secondary of personage or episode.*

2. 1.2. Истилоҳоти марбути композитсия ва сюжети асари бадеӣ

Композитсия аз калимаи лотинӣ гирифта шуда (*compositio –* чобачо гузоштан, тартиб додан ва муттаҳид кардан) маънои сохтани асари санъат мебошад. Маънои истилоҳиаш бошад – сохт, бастакорӣ ё устухонбандии асари бадеӣ махсуб ёфта, ба монанди сюжет ва забони бадеӣ воситаест, ки асари бадеиро ба вучуд меорад.

Адабиётшинос Ю. Бобоев дар асари худ «Назарияи адабиёт» ба истилоҳи «композитсия» чунин таърифро муносиб медонад: «Композитсия – воситаи бадеиест, ки нависанда бо ёрии он таносуби байни характерҳо, хусусият ва аломатҳои зарурии онҳо, алоқаи байни воқеаҳои гуногуни ҳаётро ба вучуд меорад» [25, 113]. Композитсия бо сюжет алоқаи узвӣ дорад.

Ба андешаи адабиётшинос Раҳим Мусулмонқулов, «Композитсия - робитаи алоқаи қисматҳои таркибии асари бадеиро дар адабиётшиносии муосир аксаран композитсия ё худ сохти композитсионӣ мегӯянд. Дар баробари ин, гоҳе истилоҳи дигар – устухонбандӣ низ ба кор бурда мешавад, ки нисбат ба он, мутаассифона, безътиной зоҳир мешавад. Дар асл, маҳз ҳамин ифода собиқаи кӯҳна дорад ва ханӯз дар асри XVI ҳамчун истилоҳи маълуми анъанавӣ истифода шудааст.

Аз ин рӯ, устухонбандӣ низ пурра метавонад дар баробари композитсия истифода шавад [80, 208].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», ки ба қалами Темур Атахонов марбут аст, истилоҳи «комполитсия» ба чунин маъно омадааст: «Комполитсия – сохти асари бадеӣ, воситаҳои муайяни тасвир, ташкили образҳо, алоқамандӣ ва муносибатҳои онҳо, ки протсессии дар асар овардашударо тавсиф мекунад». Сохти асар пеш аз ҳама, бо қонунияти ҳақиқии тасвирёбанда, бо ҷаҳонбинӣ, услуби бадеӣ ва вазифаҳои жанрӣ, ки нависанда онҳоро дар асар мақсади худ қарор додааст, муайян мегардад [131, 154].

Яке аз истилоҳҳои калидие, ки бевосита ба «комполитсия» алоқаи ногузастанӣ дорад, ин истилоҳи «сюжет – plot» аст. Истилоҳи мазкур дорои маънии зерин аст: «Воқеа ё силсилаи воқеаю ҳодисаҳои, ки мазмуни асари бадеиро ташкил карда, характери одамон ва тақдирӣ онҳоро маънидод менамояд» [25, 115].

Бояд тазаққур дод, ки дар ҳарду забон ҳам худӣ истилоҳи «сюжет – plot» боз фарогири якчанд истилоҳ ва ибораистилоҳ аст, ба монанди: *дебоча - preface, эпилот - epilogue, охирусухан, оғози воқеа - exposition, гиреҳбандии воқеа – string, инкишофи воқеа - development of activity, авҷи воқеа, гиреҳкушоии воқеа – epilog, хотима – final, пейзаж – landscape, руҷӯи лирикӣ – deviation lyric, руҷӯъ ё руҷъат, ақибгардӣ – deviation or fallback, бозгашт – comeback.*

2. 1.3. Истилоҳоти марбути забони адабиёти бадеӣ дар забонҳои муқоисашаванда

Яке аз шохаҳои асосии забони бадеӣ, ки дар адабиёт бо иборати «забони тасвирӣ - *image language*» маъмул буда, бевосита марбути адабиёти бадеӣ ба шумор меравад ва он хусусиятҳои хоси худро дорад. Ба истилоҳи «забони бадеӣ - *literary language*» метавон чунин таърифро нисбат дод: «Маҷмӯи приёмо ва воситаҳои тасвирию баёнӣ, ки бо

ёрии онон мазмуни бадеии ҳаёт ва мақсаду нияти санъаткор чамъбаст меёбад».

Бояд ишора намуд, ки воситаҳои баён як ҷузъи забони адабиёти бадеӣ ба шумор меравад. Он аз истилоҳ ва ибораистилоҳҳои мазкур иборат аст: *муродиф* - *synonym* (синоним), *таҷнис* - *homonym* (омоним), *тазод* - *antonym* (антоним). Унсурҳои луғавии забон, ки як ҷузъи воситаҳои баён ба шумор меравад, фарогири истилоҳоти зерин мебошад: *архаизм* - *archaism*, *неологизм* - *neologism*, *дуалектизм* - *dialectism*, *провинсиализм* - *provincialism*, *варваризм* - *varvarism*, *вулгаризм* - *vulgarism*, *жаргон* - *slang* (*jargon*).

2.1.4. Истилоҳоти марбути воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Воситаҳои тасвири бадеӣ яке аз қисматҳои муҳими адабиёти бадеии ҳарду забон маҳсуб ёфта, фарогири як қатор истилоҳу ибораистилоҳ аст. Ба ин гурӯҳ метавон истилоҳ ва ибораистилоҳҳои зеринро ворид намуд: *тавсиф* - *description*, *ташбеҳ* - *assimilate*, *маҷоз* - *metaphor*, *истиора* - *metaphor*, *ташхис* - *diagnostic*, *муболиға* - *hyperboloid*, *лутф* - *grace*, *ҳаҷв* - *satire*, *истеҳзо*, *юмор* - *humour*, *нисханд* - *sneer*, *ришханд* - *grinning*, *тавсифи пурра* - *completely character*, *тавсифи нопурра* - *incompletely character*, *ташбеҳи равшан* *allegory of plain* (*сарех*), *ташбеҳи пӯшида* - *closed allegory* (*измор*), *ташбеҳи сода* - *simple allegory*, *ташбеҳи мураккаб* - *compound allegory*, *истиораи равшан* - *plain of metaphor*, *истиораи пӯшида* - *closed metaphor*, *муболиғаи одӣ* - *simple hyperboloid*, *муболиғаи мураккаб* - *compound hyperboloid*, *тасғир* - *litotes* (*литота*), *киноя* - *allegory*, *таъриз* - *sarcasm* (*сарказм*).

2.1.5. Истилоҳоти марбути санъатҳои бадеӣ ва ё санъатҳои шеърӣю насрӣ

Ин гурӯҳ фарогири як қатор истилоҳу ибораистилоҳот буда, ба санъатҳои бадеӣ ва ё санъатҳои шеърӣ дохил мешаванд, ба монанди: *мувашишаҳ – acrostic (акростих)*, *муламмаъ, муаммо – puzzle*, *лугз ва сачъ – riddle and rhyme*, *насири ораӣ – ordinary poetry (муқарраӣ)*, *насири мураҷҷаз – poetry (раҷазнок, оҳангнок)*, *насири мусаҷҷаъ poetry rhyme (ҳамвазну қофиядор)*.

Бояд қайд намуд, ки маънии луғавии мувашишаҳ «дар гардан овехтан (ҳамел кардан, зебу зинат додан)» аст. Маънии истилоҳии он: «сарҳарфи мисраъ ё байтҳои ғазал, рубоӣ ва қасидаро чамъ кардан, ки исме ё номи ҳосил мегардад» мебошад.

2.1.6. Истилоҳоти марбути шеър

Пеш аз он ки ба гурӯҳбандии истилоҳоти марбути «шеър» даст занем, лозим аст, ки ба мафҳуми истилоҳи мазкур назар афканем. Истилоҳи мазкур маъниҳои зеринро соҳиб аст: 1) шеър (калимаи арабӣ) бо калимаҳои шуур, шиор, шаър ҳамреша буда, ба маънои луғавиаш дарёфтани дониш ва маърифати чизҳои нафис аст. Шеърро барои таъсири эстетикӣ бахшидан бо тавсифу ташбеҳ, истиораю маҷоз, муболиғаю иғроқ ва дигар воситаҳои тасвири санъатҳои адабӣ пардоз медиҳанд; 2) шеър – соҳти нутқест, ки назар ба наср, соҳиби таносуби муайяни садо мебошад.

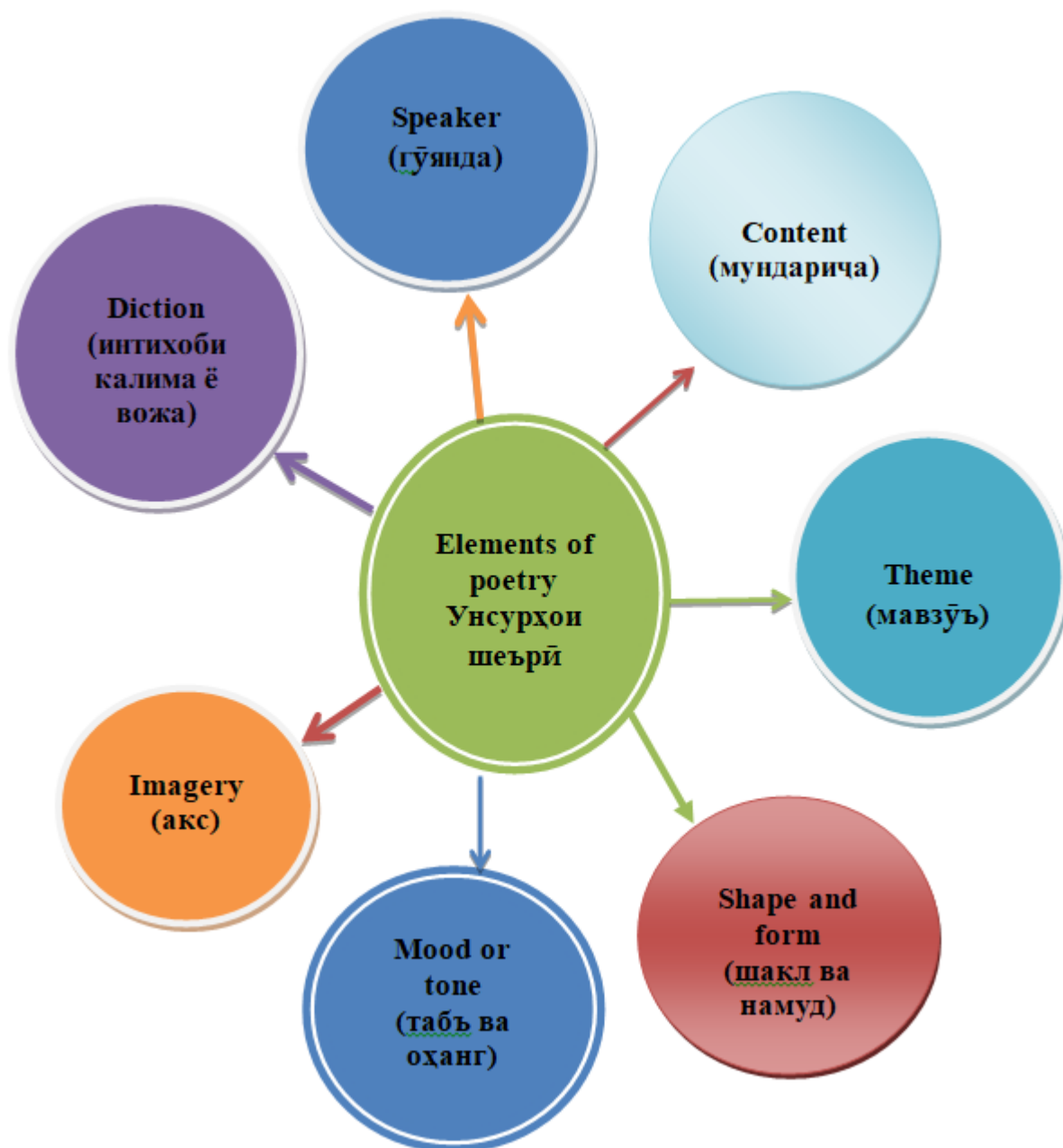
Истилоҳи «назм – poetry» муодили «шеър – verse» буда, бо баъзе хусусиятҳои худ аз «шеър – verse» тавофут дорад. Назм аз дигар намудҳои адабӣ бо он фарқ мекунад, ки воқеаҳои зиндагиро шоирона, бо нутқи вазну қофиядор баён менамояд. Маънои луғавии истилоҳи «назм» чунин аст: «Назм (калимаи арабӣ) ба интизому тартиб мутааллиқ буда, ба ҳам пайвастан, ба ришта кашидани каломии мавзунро дорад». Нависандаи бузурги тоҷик С. Айни перомунӣ истилоҳи назм чунин қайд кардааст: «Решаи забони назм ва интизом як аст. Ин ҳаминро

мефаҳмонад, ки дар назм интизом аз шартҳои решагии асосӣ мебошад».

Миқдори истилоҳу ибораистилоҳоти марбути шеър хеле зиёд буда, мо инҷо зарур мешуморем, ки бархе аз онҳоро ёдовар мешавем, ба монанди: *вазн* - *rhyme*, *қофия* - *rhyme*, *радиф* - *rhyme*, «*шеъри сафед* - *white verse*», «*шеъри мансур*», *мисраъ* - *hemistich (string)*, *байт* - *stave*, *масмун*, *қасида* - *qassida*, *газал* - *ghazel*, *маснавӣ* - *mathnavi* (банди *думисраӣ*) *мусаллас* - *verse* (банди *семисраӣ*), *мураббаъ* - *verse* (банди *чормисраӣ*), *мухаммас* - *quantainry* (банди *панҷмисраӣ*), *мусаддас* - *роет* (банди *шаимисраӣ*), *мусаббаъ* - *роет* (*ҳафтмисраӣ*), *мусамман* - *verse* (банди *ҳаштмисраӣ*), *мутассаъ* - *verse* (банди *нуҳмисраӣ*) ва *муашиир* (банди *даҳмисраӣ*), *мусаммат*, *зулқофиятайн*.

Ҳамин тавр, дар ибтидои асри XXI навъ ва намуди истилоҳоти адабиётшиносӣ аз лиҳози унсурҳои шеърӣ зиёд гардид. Он истилоҳоте, ки ба истилоҳи «унсурҳои шеър» марбут аст, метавон дар шакли ҷадвал ба тариқи зайл нишон дод.

Нақшаи № 5. Меҳвари истилоҳи «унсурҳои шеърӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва

Бояд ишора намуд, ки аз рӯйи нақша ҳамаи унсурҳои шеърӣ дар алоҳидагӣ шарҳ дода шудааст. Шарҳи ин истилоҳоти марбута дар илми адабиёт ва адабиётшиносӣ хеле доманадор ва фарох буда, ҳамарӯза дар меҳвари истифодабарӣ қарор дорад.

Маъноии луғавии ҳар як истилоҳи марбути «унсурҳои шеърӣ» - ро ба таври алоҳида ҷой диҳем, то ки барои хондан ва дарк намудани дастандаркорони аҳли адабу шеър ба гунаи неку мусоидат кунад.

Speaker – the poem’s speaker is the person who is addressing the reader. Гӯянда – шеърест, ки шахси гӯянда бо як васила ба хонанда талқин менамояд. Sometimes, the speaker is the poet, who addresses the reader directly or another person. Баъзе вақт шоири пӯёе ҳаст, ки бо як самт ва ё бо ёрии шахси дигар шеърро ба хонанда ёдрас месозад. The poet reveals the identity of the speaker in various ways. Шоир бо роҳҳои гуногун озодии гӯяндаро муайян мекунад. Choice of words, focus of attention and attitudes will indicate the age, perspective and identity of the speaker [169, 120]. Интихоби вожаҳо, мутаваҷҷуҳ ва мутамарказкунонии нишондоди сол, дурнамо ва ягонагии муносибати гӯяндаро муайян менамояд.

Content – is the subject of the poem. Мундариҷа – субъекти асосии шеър аст. It answers the question “what”. Вай ба калимаи саволии «чӣ» ҷавоб мегӯяд. What is the poem all about? Шеър чӣ гуна мафҳум аст? What happens in the poems? [169, 120]. Дар шеър чӣ ба вукӯъ меояд?

Theme – the theme of the poem is the meaning of the poem – the main idea that the poet is trying to communicate. Мавзӯ – мавзӯи шеър маънои шеърро дорад, ки ғояи асосии шоир рӯчӯ ба муошират аст. The theme may be stated directly or it may be implied [169, 120]. Мавзӯ метавонад, ки як самт ё ҳамбастагиро ба худ касб карда бошад.

Shape and form – basically, the actual shape and form of poems can vary dramatically from poem to poem. Шакл ва намуд – асосан, воқеият шакл ва намуди шеърҳоро метавонад, ки тафовутнокии драматикӣ шеърро аз шеър ҷудо намояд. In poetry, you will encounter two forms: structured and free verse. Дар назм шумо метавонед, ки бо ду шакли шеър дучор шавед: шеъри дароз ва шеъри озод. Structured poetry has predictable patterns of rhyme, rhythm, and line-length and stanza construction. Шеъри дароз дорои қолабҳои қофия, радиф, ритм ва қофияи дароз ва ё таркиби станзаро соҳиб шавад. Some examples are the sonnet and the haiku. Чанде аз мисолҳо дорои сонетӣ ва ҳаяку ҳастанд. In free verse, the poet experiments with the form of the poem. Дар шеъри озод шоир шакл ё намуди шеърро ошкор менамояд. The rhythm, numbers of syllables per line and stanza

construction do not follow a pattern [169, 120]. Ритм, шумораи ҳиҷоҳо аз рӯи қофия ва станза таркиби намуди пайвастро соҳиб нестанд.

Mood or tone – the mood or tone of a poem is the feeling that the poet creates and that the reader senses through the poet’s choice of words, rhythm, rhyme, style and structure. Табъ ё оҳанг – шоир дар раванди офаридани шеър ҳис мекунад, ки хонанда интихоби вожаҳои шоир ва ритм, қофия, услуб ва сохтро дарк менамояд. Poems may express many moods – humorous, sarcastic, joyous, angry or solemn [169, 121]. Шеър метавонад табъ, мазҳака, истехзо, дилхушӣ, хашм ё ин ки ҳашаматро баён намояд.

Imagery – refers to the “pictures” which we perceive with our mind’s eyes, ears, nose, tongue, skin, and through which we experience the “duplicate world” created by poetic language. Акс – василаест, ки мо метавонем «суратҳо»-ро бо дарки чашм, гӯш, бинӣ, забон, пӯст ва тавассути таҷрибаи хеш «ҷаҳони дигар»-ро бо сабки забони шоирона эҷод намоем. Imagery evokes the meaning and truth of human experiences not in abstract terms, as in philosophy, but in more perceptible and tangible forms. Акс маъноӣ воқеияти таҷрибаи инсониятро дар маънии истилоҳ муайян наменамояд, балки чун фалсафа дар рушди ҳаракат ва шаклҳои моддӣ қорбаст мегардад. This a device by which the poet makes his meaning strong, clear and sure. Ин мафҳумро шоир ба василаи эҷоднамоии маъноҳои пурзури худ, соф ва боварибахш менамояд. The poet uses sound words and words of color and touch in addition to figures of speech. Шоир дар пеши худ вожаҳоро рангоранг ва дар иловаи нутқи хеш бо як садо истимоъ мекунад. As well, concrete details that appeal to the reader’s senses are used to build up images [169, 121]. Ҳамин тавр, мушаххас қарданд, ки дарки хонанда ба одати аксҳои офаридаи он равона қарда шудааст.

Diction – is the poet’s choice of words. Интихоби калима ё вожа – шоир қалимаҳоро худ интихоб менамояд. The poet chooses each word carefully so that both its meaning and sound contribute to the tone and feeling of the poem. Интихоби ҳар як вожа аз ҷониби шоир эҳтиёткорона буда, қардуи маъноҳои онро аз рӯи овоз, мақом ва ихомии шеър эҷод месозад.

The poet must consider a word's denotation – its definition according to the dictionary and its connotation – the emotions, thoughts and ideas associated with and evoked by the word [169, 122]. Шоир бояд, ки мафҳуми даҳрро муносиб донад – ин аст, ки аз рӯи фарҳангҳо онро шарҳ диҳад, ҳиссиёт, андешаҳо ва иттиҳодияи идеяҳо ба калима вобаста мебошад.

2.1.7. Истилоҳоти марбути вазн ва соҳти шеър

Яке аз хусусиёти аслии шеър, ки назмро аз наср ва ё аз сухани муқаррарӣ фарқ мекунонад - ин вазни шеър аст. Дар илми назмшиносӣ истилоҳи «вазн»-ро муодили истилоҳибораи «мизони шеър» медонанд. Гурӯҳи мазкур аз истилоҳ ва ибораистилоҳоти зайл иборат аст: *шеъри ҳичоӣ - syllabic verse, вазни ҳичо - syllabic rhyme, вазни арӯз - rhyme, шеъри арӯзӣ, рукн - foot (ream), аркон-асрон, рукни арӯз, аркони арӯз, афоилу тафоил, рукнҳои солим, рукнҳои ғайрисолим (музоҳаф), фаълун, фоилун, фаилун, мафъълун, мафойлун, фоилотун, мустафъилун, мафъълотун, мафоилатун, мутафоилун, баҳрҳои арӯз, ҳазач, рамал, раҷаз, мутақориб, мутадорик, қариб, музореъ, мушокил, ғариб (ё ҷадид), хафиф, муҷтасс, сареъ, мунсарех, муқтазаб, баҳрҳои солим ва фаръӣ, мусамман (ҳаштгона), мусаддас (шашгона) ва мураббаъ (чоргона), зиҳоф, азоҳиф, зиҳофот, мақсур, махбун, маҳфуз, маҷбуб, аҳтам, маҷбуз, аҳраб, макфуф, машкул, мусаббағ, матвӣ, мақтӯъ, манҳур, маҳфузи махбун.*

2.1.8. Истилоҳоти марбут ба чинс, намуд, жанр ва шакли асарҳои бадеӣ

Агар ба таърихи пайдоиши асарҳои бадеӣ амиқ назар афканем, онҳоро метавон ба се чинси асосӣ гурӯҳбандӣ намуд, ки ҳамаи истилоҳоти марбут ба он маҳз аз ҳамин се чинс маншаъ мегиранд. Чинсҳои мазкур ба се гурӯҳи бузург ҷудо мешаванд: *эпос - epos, лирика -*

lyric ва драма - *drama*. Ҳар яке аз ин чинсҳои адабӣ боз фарогири якчанд истилоҳу ибораистилоҳот мебошанд.

Истилоҳоти марбути чинси эпос. Пеш аз он ки доир ба гурӯҳбандии истилоҳоти марбути чинси эпос андешаи худро баён кунем, зарур мешуморем, ки мафҳуми истилоҳи «жанр – *genre*»-ро шарҳ диҳем: «Жанр калимаи фаронсавист, маънои намудро дорад. Вале дар илми адабиётшиносӣ вазифаи он аз намуд хурдтар аст. Дар китобҳои назарии русӣ «жанр» гоҳ ба мафҳуми намуд ва гоҳ ба маънои «маҳдудаш» истеъмоли мешавад. Дар адабиётшиносии форсу тоҷик жанр ба мафҳуми навъ мувофиқат мекунад». Пас аз шарҳи мазкур аён гардид, ки маънои истилоҳии «жанр» навъ будааст. Ин гурӯҳ асосан истилоҳу ибораистилоҳоти марбути намудҳои эҷодиёти насрӣ ва назми эпикиро дар бар мегирад, ки намудҳои насру назми эпикӣ боз дар навбати худ ба чунин жанрҳои бадеӣ тақсим мешаванд, ки фарогири истилоҳҳои зерин мебошанд: *латифа* - *anecdote*, *масал* - *proverb*, *афсона* - *afšana*, *қисса* - *tale*, *фелетон* - *article*, *новелла* - *novella*, *очерк* - *essay*, *ҳикоя* - *story*, *повест* - *narrative*, *ёддоштҳо* - *memory*, *роман* - *roman*, *романэпос* - *roman epic*, *ёчангнома* - *chronicle war*; *қиссаи манзум* - *ballad* (баллада), *романи манзум*, *достони қаҳрамонӣ* - *episode*.

Илова бар ин, ҳар як жанр дар навбати худ боз якчанд истилоҳ ё ибораистилоҳро дар бар мегирад. Масалан, жанри роман аз ибораистилоҳоти зерин иборат аст: *романи таърихӣ* *революционӣ* - *revolution of historical roman*, *таърихӣ қаҳрамонӣ* - *historical heroic*, *оилавии маишӣ*, *тарҷимаиҳолӣ* - *autobiography*, *иҷтимоии фалсафӣ* - *social phylosophy*, *таърихӣ моҷароҷӯёна* - *historical adventurist*, *илмӣ фантастӣ* - *fantasy science*, *супоҳ*, *айёпӣ* - *spy story*.

Истилоҳоти марбути лирика. Истилоҳи «лирика - *lyric*» ҳамчун чинси алоҳидаи адабӣ бо осори манзум пайваст буда, аз намудҳои назм, осори лирикӣ, ва лиро - эпикӣ (хамосӣ) иборат аст. Лозим ба ёдоварист,

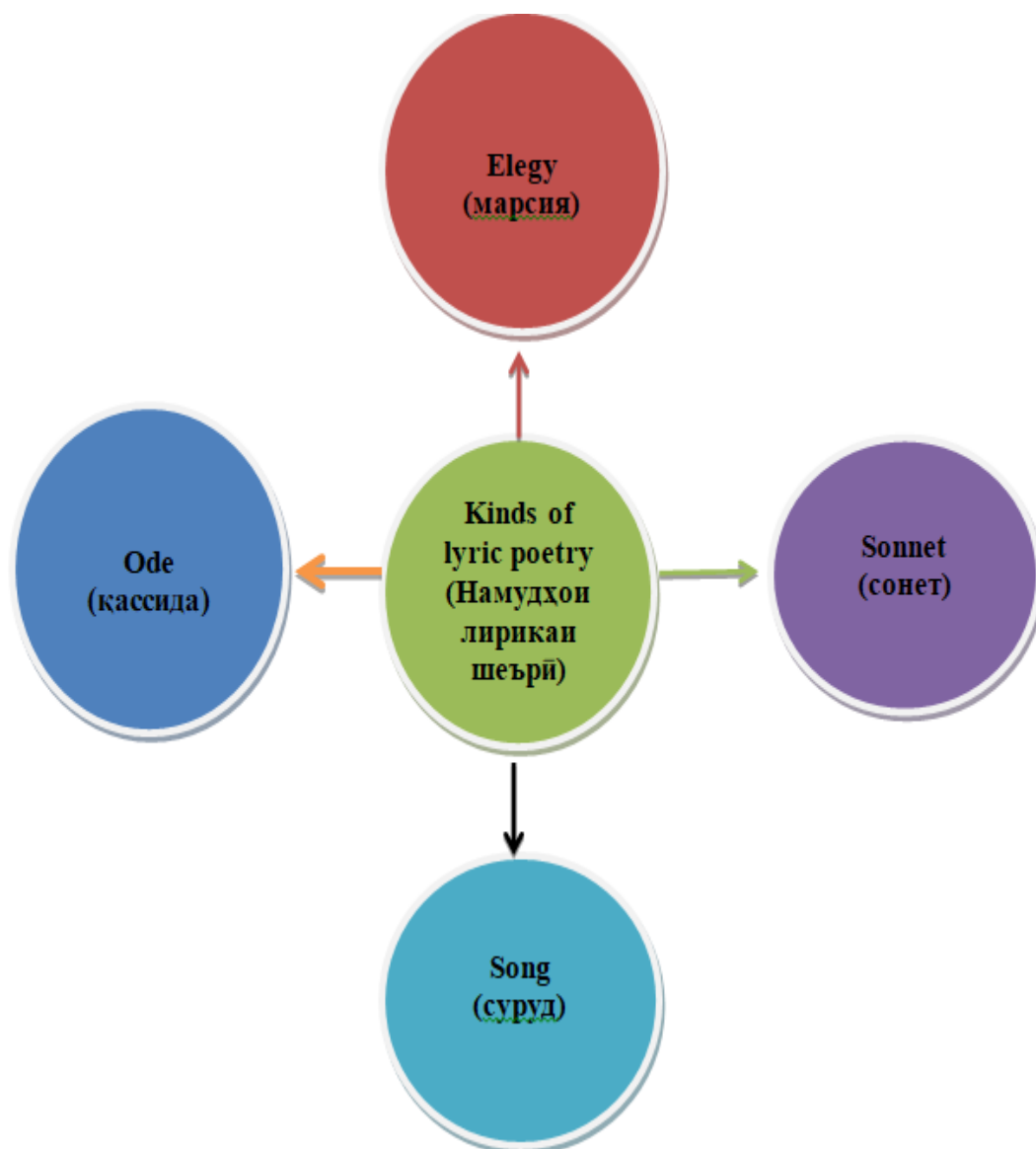
ки дар адабиётшиносии муосири тоҷик ҷинси лирикӣ бо унвони ҷинси ғиноӣ низ маъруф аст.

Жанри мазкур ибораистилоҳҳои зеринро дар бар мегирад: манзума, лирикаи сиёсӣ иҷтимоӣ ё гражданию публицистӣ, лирикаи фалсафӣ, ахлоқӣ ё панду насихатӣ, достонҳои ишқӣ, достонҳои лиро-эпикӣ. Ҳар яке аз ин ибораистилоҳҳои ёдоваршуда дар навбати худ боз дорои шаклҳои мушаххаси шеърӣ буда, аз истилоҳҳои зерин иборат аст: *ашӯла* - *sing*, *сурӯд* - *song*, *фардиёт* - *individual*, *муствазод* - *antonym*, *ғазал* - *ghazel*, *қитъа*, *рубой* - *ruboi*, *маснавӣ* - *mathnavi*, *мусаллас*, *мураббаъ*, *мухаммас* - *quantainry*, *мусаддас*, *мусаббаъ*, *мусамман*, *мутассаъ*, *муашиар*, *тарҷеъбанд*, *таркиббанд*, *қасида* - *qassida*, *достон* - *eros*.

Яке аз истилоҳҳои калидии марбути лирика ин қасида ба шумор меравад, ки дар меҳвари он як қатор истилоҳу ибораистилоҳҳои гуногунсохт ва гуногунмаъно сохта мешаванд. Истилоҳи «қасида – qassida» як шакли эҷодии назм аст, ки шоир фикру мулоҳиза ва орзуо хаваси худро ба таври мадҳ (бо таърифу тавсиф) баён менамояд. Истилоҳи номбаршуда низ дар навбати худ аз истилоҳ ва ибораистилоҳоти зерин иборат аст: *мундариҷа* - *contents*; *навъ* - *type*, *мадҳия* - *ode*, *фахрия*, *ҳаҷвия* - *epigram*, *марсия* - *elegy*, *бахория*, *ишқия* - *affection verse*, *хамрия*, *ҳолия*, *ҳасбия*.

Бояд ишора намуд, ки дар зер аз рӯйи схемаи мазкур «намудҳои лирикии шеърӣ»-ро ба таври муфассал шарҳу баён намудаем. Лизо, ба маврид аст, ки дар поён ҳамаи истилоҳоти марбути лирикаи шеърӣ бо шарҳу тавзеҳашон ба таври зайл нишон диҳем.

Чадвали № 6. Меҳвари истилоҳи «намудҳои лирикаи шеърӣ» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Kinds of lyric poetry - Намудҳои лирикаи шеърӣ дар забони англисӣ

Ode – an ode is a dignified and elaborately structured lyric poem praising and glorifying an individual, commemorating an event, or describing nature intellectually rather than emotionally. Odes originally were songs performed to the accompaniment of a musical instrument [169, 131].

Elegy – an elegy is a lyric poem, written in elegiac couplets, that expresses sorrow or lamentation, usually for one who has died. Марсия ҳам як навъи лирикаи шеърӣ аст, ки дар раванди навишти марсия мафҳумҳои ғаму андуҳ ва ғусса одатан барои шахси падрудгуфта офарида мешавад. This type of work stemmed out of a Greek word known as elegies, a song of mourning or lamentation that is accompanied by the lyre [169, 131]. Ин навъи

эҷодиёт аз решаи калимаи маъмулии юнонӣ гирифта шуда, маънояш чун марсияҳо, суруди ғамангез ва ё андуховарро ифода менамояд, ки ба василаи лирикаи шеърӣ алоқаманд мегардад.

Sonnet – a sonnet is a short poem with fourteen lines, usually written in iambic pentameter. Сонет шеъри кӯтоҳест, ки бо чордах қофия одатан дар сатри шеърӣ навишта мешавад. There many rhyming patterns for sonnets. Аксарияти сонетҳо қофиябандии якхеларо ба худ касб менамоянд. The Italian or Petrarchan has two stanzas: the first of eight lines is called octave and has the rhyme-scheme Abba Abba; the second of six lines is called the sestet and has the rhyme cede or cede. The Spenserian sonnet, developed by Edmund Spenser, has three quatrains and a heroic couplet, in iambic pentameter with rhymes ababbcbccdcdee. The English sonnet, developed by Shakespeare, has three quatrains and a heroic couplet, in iambic pentameter with rhymes ababcdcdefefgg [169, 132].

Song – a song is a lyric poem which is set to music. Суруд ҳам як намуди лирикаи шеърӣ аст, ки ба мусиқӣ рабт дорад. All songs have a strong beat created largely through the 3R's rhythm, rhyme, and repetition [169, 132]. Ҳамаи сурудҳо бо лаҳни саҳт ва ё бузург эҷод мешаванд, ки ба воситаи ритмаи 3R's, қофия ва ё такрор маншаъ мегиранд.

Истилоҳоти марбути драма. Драма яке аз намудҳои мушкилу мураккаби санъат ба шумор меравад. Перомуни мафҳуми истилоҳи драматургия файласуфи бузурги Юнон Арасту чунин қайд кардааст: «Драматургия - шакли аз ҳама баланди эҷоди бадеист». Нависандаи бузурги рус Максим Горкий бошад перомуни шарҳи истилоҳи мазкур чунин баён намудааст: «Драматургия - душвортарин жанри адабиёт аст». Истилоҳи драма дар навбати худ аз истилоҳ ва ибораистилоҳҳои зерин иборат аст: *диалог - dialogue, монолог - monologue, имову шиора - gesture, ҳаракати дасту бадан - pantomime, луқма - replica, фосила, ист - pause.*

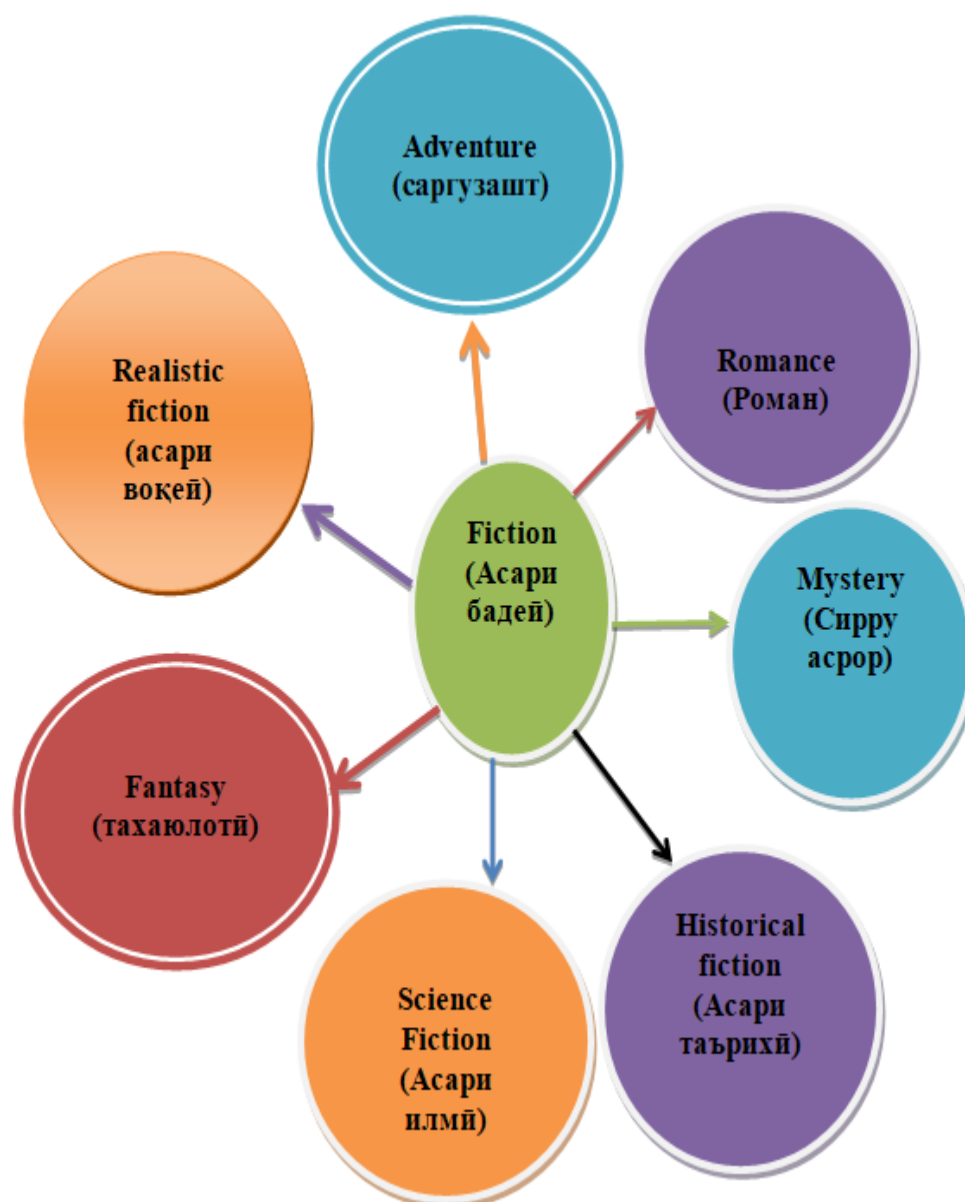
Зикр намудан лозим аст, ки истилоҳи «драма» ҳамчун чинси адабӣ ба се намуди асосӣ тақсим мешавад: фочиа – tragedy (трагедия), мазҳака - comedy (комедия) ва драма - drama. Дар жанри худи ин

намудҳо аз истилоҳ ва ибораистилоҳҳои зерин иборат аст: *монодрама* ё *моноспектакл* - *monodrama or monospectacle*, *либретто* *пиесаҳои якпардагӣ* *дупардагӣ* - *libretto*, *сенардагӣ*, *инсценировка* - *incineration*, *мелодрама* - *melodrama*, *водевил* - *vaudeville*, *киносенария* - *cinema scenary*, *либреттоҳои опера* - *opera librettoes*, *оперетта* - *musical comedy (operrata)*, *балет* - *ballet*. Жанрҳои драмавӣ дорои шаклҳои муайян буда, ибораистилоҳҳои зеринро дар бар мегирад: *фоҷиаи оптимистӣ*, *мазҳакаҳои оилавӣ ва ҷамъиятӣ* - *social and family comedy*, *драмаи ишқию фалсафӣ* – *phylosophy and love drama*, *публицистӣ* - *publicist*, *қаҳрамонӣ* - *heroic*, *таърихию иҷтимоӣ* - *social historical*.

Бояд қайд намуд, ки аз рӯи нақша тамоми асарҳои бадеӣ дар алоҳидагӣ баён карда шудааст. Шарҳи ин истилоҳоти марбута дар илми адабиёт ва адабиётшиносӣ бағоят ҳам васеъ ва доманадор буда, ҳамарӯза дар меҳвари истифодабарӣ ҷой дорад. Илова бар ин, истилоҳи мазкур дар раванди эҷод намудани ягон асари пурмазмун ва басо муҳим хеле серистеъмол аст.

Мо ин ҷо лозим донистем, ки маънои луғавии ҳар як истилоҳи марбути «асари бадеӣ»-ро ба таври муфассал ҷой диҳем, то ки барои хондан ва дарк намудани истилоҳоти марбута ба аҳли илму адаб ба гунаи неку хидмат кунад.

Ҷадвали №7. Меҳвари истилоҳи «асари бадеӣ» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Types of fiction – Намудҳои асарҳои ғайриодабӣ

Essay - эссе, иншо, реферат, journals - маҷалла, diaries - рӯзнома, documentaries - ҳуҷҷатнигорӣ, histories - таърихӣ, scientific papers - қоғазҳои илмӣ, photographs - аксҳо, biographies – тарҷумаиҳоли, textbooks - дастурамал, travel books - сафарнома, blueprints, technical documentation-ҳуҷҷатҳои техникӣ, user manuals, diagrams and some journalism are all common examples of non-fiction works, and including information that the author knows to be untrue within any of these works is usually regarded as dishonest. Other works can legitimately be either fiction or non-fiction, such as journal of self-expression, letters-мақтубҳо, magazine articles-рӯзномаву мақолаҳо, and other expressions of imagination.

Although they are mostly either one or the other it is possible for there to be a blend of both. Some fiction may include non-fictional elements. Some non-fiction may include elements of unverified supposition, deduction, or imagination for the purpose of smoothing out a narrative, but the inclusion of open falsehoods would discredit it as a work of non-fiction [169, 97].

2.1.9. Истилоҳоти марбути равия ва ҷараёнҳои адабӣ

Истилоҳ ва ибораистилоҳоти гурӯҳи мазкур асосан ба равия ва ҷараёнҳои адабӣ марбутанд, ба монанди: *кубизм - cubism, формализм - formalism, натурализм - naturalism, имажинизм - imaganism, урбанизм - urbanism, конструктуризм - structuralism, футуризм - futurism, абстракционизм - abstractionism, экспрессионизм - expressionism.*

Яке аз истилоҳибораҳои меҳварии гурӯҳи мазкур ин «*услуби адабӣ - style literary*» ба шумор меравад. Бояд ишора намуд, ки доираи мафҳуми истилоҳи «*услуб - style*» дар муқоиса ба истилоҳи «*усул - method*» ва равия «*ҷараён*» то андозае фарох нест. Истилоҳи мазкур арабиасос буда, дар тарҷума маъниҳои «тарз, гуна, равиш»-ро соҳиб аст. Худи истилоҳи «*услуб - style*» дар илми адабиётшиносии тоҷик бо унвони «*сабк - style*» маъруф аст. Истилоҳи мазкур фарогири се ибораистилоҳ аст, ба монанди: *сабки туркистонӣ ё хуросонӣ - turkish or horosanis style, сабки ироқӣ - iraq style ва сабки ҳиндӣ ё исфаҳонӣ - indian style.*

2.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Аз нигоҳи сохтор истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро метавон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намуд. Бояд қайд кард, ки роҳи усули созмони истилоҳоти сохта, мураккаб ва таркибӣ дар масири калимасозӣ ё воҷасозӣ сурат мегирад, ки онҳоро дар фаслҳои баъдина мавриди баррасӣ қарор диҳем.

2.2.1. Истилоҳоти содаи адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Қисми зиёди истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикиро истилоҳоти сода созмон медиҳанд. Дар ташаккули ин гурӯҳи истилоҳот пешванд ва пасванд иштирок намеkunанд. Мо ин ҷо зарур мешуморем, ба таври намуна бархе аз онҳоро пешниҳод намоем: *баёз* [143, 16; 139, 17; 131, 48], *байт - verse* [143, 16; 139, 17; 131, 48]; *банд - line* [143, 17; 139, 19; 131, 59]; *вазн - rhyme* [143, 18; 139, 20; 131, 77]; *девон - collection book* [143, 25; 139, 29; 131, 99]; *драма - drama* [143, 26; 139, 31; 131, 108]; *жанр - genre* [143, 28; 139, 33; 131, 116]; *истиора - metaphor* [143, 36; 139, 47; 131, 140]; *иҳом - poetry* [143, 39; 139, 49; 131, 144]; *киноя - metaphor* [143, 40; 139, 50; 131, 150]; *комедия - comedy* [143, 42; 139, 52], *латифа - anecdote* [143, 44; 139, 56; 131, 172], *лирика - lyric* [143, 45; 139, 57; 131, 175]; *луғз - riddle* [143, 47; 139, 59; 131, 177]; *марсия - elegy* [143, 49; 139, 61; 131, 188], *мадҳия - ode* [139, 60; 131, 182].

2.2.2. Усулҳои асосии истилоҳсозӣ дар мисоли истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Калимасозӣ яке аз василаҳои аслии бой гардонидани таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад. Калимасозӣ асоситарин воситаи бойшавии таркиби луғавии забон, бо воҳидҳои нави луғавӣ пурра гардидани луғати он мебошад [80, 5]. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» аз шаш намуди калимасозӣ ёд мешавад, ки инҳоянд: 1) морфологӣ, ки бо ду восита ба амал меояд: а) бо пасванд ва б) бо пешванд; 2) синтаксисю морфологӣ, ки ду хел мешавад: а) васлшавии калимаҳо ва б) тарзи омехта; 3) морфологию синтаксисӣ, яъне ба исми гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ; 4) луғавию синтаксисӣ, яъне табдили ибора ба калимаи мураккаб; 5) луғавию маъноӣ, ки ба сермаъноии

калимаҳо ва ба амал омадани омонимҳо вобаста аст; б) ихтисора [33, 110].

Аммо Қ. Тоҳирова бошад, аз се усули асосии воҷасозӣ сухан меронад: 1. воситаи луғавӣ - маъноии калимасозӣ. 2. воситаи синтаксисии калимасозӣ 3. воситаи морфологисии калимасозӣ [115, 32].

Ба андешаи мо, намудҳои асосии калимасозӣ дар забони тоҷикӣ инҳоянд: 1) усули сарфӣ; а) сохтани вожа бо пешванд; б) сохтани вожа бо пасванд: 2) усули наҳвию сарфӣ: а) сохтани вожаҳои мураккаб, б) сохтани вожаҳои омехта; 3) усули сарфию наҳвӣ – аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ мубаддал шудани вожа; 4) усули луғавию наҳвӣ – ба вожаи мураккаб табдил шудани ибораи изофӣ. Усули мазкур дар калимасозии забони форсӣ каммаҳсул аст. 5) усули луғавӣ - маъноӣ; б) усули ихтисора.

Ҳамин тариқ, дар зер мо ҳар як истилоҳи чамъовардаи худро вобаста ба мансубияташон ба ин ё он усули калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. Калимасозии сарфӣ, яъне сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ё пасванд. Дар ин навъи калимасозӣ асосан ду унсурҳои калимасоз – пешванд ва пасванд иштирок мекунанд, ки дараҷаи истеъмоли онҳо низ якранг нест. Нахуст нақши пешвандҳоро дар созмони истилоҳи адабиётшиносӣ таҳлил менамоем.

а) сохтани истилоҳ бо пешванд.

Дар созмони истилоҳоти «адабиётшиносӣ» миқдори пешвандҳо он қадар фаровон нестанд. Инҳо он пешвандҳое мебошанд, ки дар сохтани истилоҳ нақши муҳимро мебозанд. Дар зер мо бархе аз онҳоро меорем.

Пешванди **ба** - <ф.м. *abe* - // *ape* [95, 196; 112, 56]. Ин пешванди исмсозии каммаҳсул аст, ки дар таркиби истилоҳоти адабиётшиносии «бадеҳа - роет» ба маънои «шеър, ки дар мавриди бе тайёрии маҳсус бе машқи шеърӣ бадоҳатан баногоҳ гуфта мешавад» [139, 17] омадааст.

Пешванди - **но**. Ин пешванди сифатсоз аслан каммаҳсул буда, дар таркиби ибораистилоҳи адабиётшиносии «*тавсифи нопурра - incompletely*

image» омада, маънои «таъкид намудани ягон ҷиҳати предмет»-ро ифода мекунад [25, 148].

Пешванди – **trans.** [<Latin trans, accros, prep.. and prefix; some root as E. through] [177, 763]. Пешванди номбурда ба вазифаи пешояндҳои тоҷикии ба воситаи, аз корбаст мешавад. Он муродифи пешояндҳои англисии *across* ва *through* мебошад Масалан: *translation* - *тарҷума*, *transformed* - *табдилдиҳӣ*, *transmitted* - *гузаранда*, *transmuted* - *мубаддалшавӣ*, *transcend* - *зиёдшавӣ* [177, 256-567].

Пешванди - **under.** [Old English under]. [177, 779]. Пешванди –sub дар бештари мавридҳо муродифи пешванди - under ба шумор меравад. Баромади ин пешванд пешоянд аст. Он ҳамеша пеш аз исмҳои мушаххас омада, муносибати макониро ифода мекунад, ба мисли пешояндҳои тоҷикии дар поён, дар тағ. Чунончи: *undermined* - *ҷудошавӣ*, *underaction* - *воқеа (эпизод)*, *underappreciated* - *беарзиш*, *undercritical*- *зери танқид*.

б) сохтани истилоҳ бо пасванд.

Дар сохтани истилоҳоти «адабиётшиносӣ» пасвандҳо нақши муҳим доранд, ки имрӯз ҳам ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ хеле маъмуланд:

Пасванди – **a** <ф.м.-ag//-ак <ф.б. –ака [95, 204; 112.57]. Ин пасванд дар истилоҳи адабиётшиносӣ ба сифаи эҳтимолии «гӯянд» ҳамроҳ гардида, истилоҳи «гӯянда (нақлқунандаи достон ва ё ҳикоятҳои халқӣ)» месозад. Ё ки пасванди мазкурро метавон дар таркиби истилоҳи «мақола» бо маънии «асари хурде, ки дар мавзӯҳои адабӣ, илмӣ, маданӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳаёт дар маҷаллаву рӯзномаҳои харрӯза хоҳ ба таври публисистӣ ва хоҳ илмӣ чоп мешаванд» [139, 65] мушоҳида намуд. Миқдори истилоҳоти бо пасванди мазкур сохташуда хеле зиёданд: *назира* [139, 87], *нақиза* [139, 92], *нома* - *letter* [139, 94], *саҳна* - *scene* [139, 124], *пурра* - *complete* [25, 148], *пӯшида* - *covered* [25, 152], *манзума* [139, 61].

Пасванди – **он.** Ин пасванд асосан исмсоз буда, аз як исм исми дигар месозад, ба монанди истилоҳи «девон», ки аз исми мушаххаси «дев – махлуқи ҳаёлий ва афсонавӣ» бо ҳамроҳ гардидани пасванди «-он» ба

худ маънии истилоҳии маҷмӯаи ашъори як шоир, ки ба шакли китоб оварда шудааст ва ё «шакли ҷинси адабии лиро-эпикӣ адабиёти форсу тоҷик аст» [139, 30] гирифта, имрӯз дар бахши мазкур роиҷ аст.

Пасванди - **нок**. Аслу баромади ин пасванд номуайян аст. Ин пасванд бо исмҳо омада, сифатҳое месозад, ки маънии дорандагиро ифода менамоянд, ба монанди: вусъатнок. Асосан пасванди мазкур дар таркиби ибораистилоҳи «*истиораи вусъатнок - latitude metaphor*» омада, маънии «шеъре, ки мавзӯи тасвираш саросар истиоравӣ аст»-ро [25, 158] ифода мекунад.

Пасванди – **ӣ**. Пасванди мазкур аслан аз исм сифат сохта, ҳамчун пасванди сифатсоз маъмул аст. Дар истилоҳи адабиётшиносӣ пасванди мазкур аслан ба номи ин ҳамроҳ шуда, истилоҳ месозад, ба монанди ироқӣ, хуросонӣ, туркистонӣ, ҳиндӣ. Аслан истилоҳоти мазкур ба услуби баёни, корбурди воситаҳои тасвирии забон ва вижагиҳои забонии нависанда дар асари ин ё он кишвар марбут буда, дар адабиётшиносӣ бо истилоҳибораҳои *исмии сабки хуросонӣ, сабки туркистонӣ, сабки ироқӣ, сабки ҳиндӣ* ба чашм мерасад [139, 115]. Микдори истилоҳоти бо пасванди мазкур сохташуда хеле зиёданд: *адабӣ - literary, ҳаҷвӣ - satire [139, 182] лафзӣ - accentual [49, 141], назмӣ - poetical [143, 49], ирфонӣ - mystically [143, 71], опӣ - ordinary [143, 73], ҳиҷоӣ - syllabic [25, 182], арӯзӣ - poetics [25, 183]*

Пасванди – **гоҳ**. Пасванди мазкур муродифи пасвандҳои – *сор* ва *зор* ба шумор рафта, дар истилоҳоти адабиётшиносии «*гузаргоҳ - passage*» пас аз исми «гузар» омада, ба маънии «он қисми қасидаи мадҳия, ки шоири мадҳ баъд аз қисми ташбиб ё ки насиб ба воситаи як ё ду се байт ба мадҳ мегузарад» ба чашм мерасад, макони предметро ифода намуда, исми макон месозад. Ба гуфтаи Пейсиков А.С. он нимванд буда, дар форсии миёна чун вожаи мустақил ба кор бурда шудааст [94,89; 118,58].

Пасванди – **она**. Пасванди мазкур асосан аз сифат исм месозад. Дар истилоҳоти адабиётшиносии «*тарона - song*» бошад, он пас аз сифати «тар» омада, маънии зеринро соҳиб аст: «суруде, ки бештар дар вақти хурсандӣ ва рақс бо замзама хонда мешавад ва ба суруди рақсии уфар наздик аст» [139, 113]. Калимаи «тар» маҷозан ба маънои нав ва тоза низ меояд. Масалан, шеъри тар.

1. Пасванди – **tion**. [< Latin –tio-, -onis< -t-, stem ending of past participle + io-, a noun suffix; or alteration of Old French-cion< Lation –tio]. Пасванди мазкур аз забони латинӣ дар шакли - *tio-*, -*onis-* бо иловаи ҳарфи - *t-*, ки асосан бо сифати феълӣ анҷом ёфта, бо иловаи - *io-*, пасванди исмсоз гардидааст. Пасванди номбурда дар шакли *cion* аз забони фаронсавии қадим мисли шакли латинии дар боло зикршуда - *tio-* ба вучуд омадааст [177, 2047]. Ин пасванд асосан аз феъл исми амал ва исмҳои дигару сифат месозад: *adaptation* - табдил (*асари адабӣ ё мусиқӣ*), *affectation* - дилбастагӣ, *annotation* - тақриз, *convention* - конвенсия, *variation* - тағйирдиҳӣ, *dissertation* - рисола, *fiction* - асари бадеӣ, *explication* - фаҳмондадиҳӣ, *exposition* - намоишгоҳ, *alliteration* - аллитератсия (*услуби шеърнависӣ, ки дар он чанд калима ба як ҳарф ё овоз оғоз мешавад*), *conversation* - гуфтугӯӣ, *edition* - табъу нашр, *construction* - созмон, *imitation* - тақлид, *introduction* - муқаддима, *composition* - таркибӣ, *innovation* - навоварӣ, *emotion* - ҳиссиёт, *imagination* - тахайюлотӣ, *inspiration* - илҳом, *reservation* - захиравӣ, *idealization* - роҳандозӣ, *repetition* - такрор, *exploration* - тадқиқот, *formation* - таъшиқкул, *denotation* - мафҳум, *dissemination* - паҳнкунӣ, *contribution* - саҳм ва ғайра.

2. Пасванди - **er**. [< Anglo-French- er-, Old French -ier < Latin – arius, -arium having to do with]. Пасванди номбурда яке аз сермахсултарин пасвандҳои забони англисӣ ба шумор рафта, аз феъл исми мушаххас (яъне предмет, чиз) месозад ва маъноҳои гуногунро низ ифода менамояд. Ин пасванд предмет ва амали шахсро ифода менамояд. Пасванди мазкур аз забони англо-фризианӣ дар шакли - *er-*, аз забони фаронсавии қадим

дар шакли - *ier*, аз забони лотинӣ дар шакли - *arius* ба вучуд омадааст [177, 666]: *character* - хусусият, *letter* - нома, *lexicographer* - луғатнигорӣ, *pentameter* - тахаллус, *order* - тартиб, *speaker* - нотиқ, *gūyanda*, *writer* - нависанда.

3. Пасванди – **or**. [< Middle French-our-< Old French< Latin-or] [177, 1360]. Пасванди номбурда аз забони фаронсавии миёна дар шакли - *our-*, аз забони фаронсавии қадим ва аз забони лотинӣ дар шакли - *or-* ба вучуд омадааст. Пасванди - *og* мисли пасванди - *er* дар забони англисӣ хеле сермахсул буда, бештар аз феъл исмҳое месозад, ки касбу кор ва ё асбобу предметро ифода менамоянд; *author* - муаллиф, *local color* - рангорангии образ, *metaphor* - маҷоз, *истиора*, *ideal spectator* - тамошобини воқея. Ин пасванд асосан дар калимоту вожаҳое дучор меояд, ки аз забони лотинӣ иқтибос гардидаанд.

4. Пасванди - **ing**. [Middle English-ing, earlier-ung, Old English - ing, - ung, Middle English - ing, variant of - ind, - end, Old English-ende] [177, 1012]. Пасванди - *ing* дар ибтидо аз забони англисии давраи миёна ба мисли пасванди - *ing-*, дар шаклҳои - *ind*, - *end-*, пештар аз ин давра дар шакли - *ung-*, аз забони англисии давраи қадим бо шаклҳои - *ing*, - *ung*, - *ende* ба вучуд омадааст. Пасванди - *ing* - яке аз пурмахсултарин пасвандҳои забони англисӣ ба шумор рафта, асосан аз феъл исм месозад, ки иҷрои амал ва чараёни онро ифода менамояд. Мисолҳо; *writing* – хат, *interesting* - ҳавасангез, аҷиб, *borrowing* - иқтибосшавӣ, *printing* - табъу нашр, *meaning* – маъноӣ, *rhytning* – қофиябандӣ, *denoting* – шарҳдиҳӣ, *speaking* - гӯянда, *saying* – масал, *corresponding* - мухбирӣ, *reporting* – ҳозиршавӣ, *journal-writing* – рӯзноманигорӣ, *expressing* – ифодаёбӣ, *telling* – ҳикоя кардан, *feeling* – ҳиссиёт (чувство), *critiquing* – танқиднамоӣ (критический), *thinking* – андешаронӣ, *describing* – тасвирнамоӣ, *тасвиркунӣ*, *баёнкунӣ*, *retelling* – нақл кардан, *coloring* – рангин, *interpreting* – шарҳдиҳӣ, *mourning* - марсияхонӣ, *spelling* – талаффузнокӣ, *rendering* – таъсирнокӣ, *singing* - сурудхонӣ, *creating* - эҷодӣ, *willing* - васияткунӣ, *wandering* – аҷоибот.

5. Пасванди - **y**. [Middle English - ye, - ie <Old French -ie- < Latin -ia- <Greek ia] [177, 2254 - 2208]. Ин пасванд аз забони англисии давраи миёна дар шакли - *ye-*, *-ie-*, аз забони фаронсавии давраи қадим дар шакли - *ie-*, аз забони лотинӣ дар шакли - *ia-* ва аз забони юнонӣ дар шакли -*ia-* ба вучуд омадааст. Пасванди мазкур дар забони англисӣ хеле сермаҳсул буда, асосан аз исмҳои мушаххас исмҳои абстракт (мавҳум) ва сифатӣ месозад ва дорои чунин маъноҳо мебошад: *allegory* - киноя, *poetry* - шеърӣ, *dictionary* - фарҳанг, *discovery* - кашфиёт, *dramaturgy* - драматург, *elegy* - марсия, *ethnography* - мардумшиносӣ, *etymology* - решашиносӣ (этимология), *glossary* - қомус, *imagery* - тасвирнамоӣ, *lexicography* - луғатшиносӣ, *metonymy* - ҷойивазкунӣ (метонимия), *morphology* - сарф (морфология), *philology* - филология, *semiology* - маънишиносӣ, *autobiography* - таҷрибаи ҳол, *bibliography* - феҳристи адабиёт, *biography* - шарҳи ҳол, *fairytale* - афсонаи зебо, *jokey* - ҳазл, *yearly* - солнома, [176, 567-987].

6. Пасванди - **less**. [Old English-leas< leas free from, without] [177, 1119]. Пасванди мавриди таҳқиқ аз забони англисии давраи қадим дар шакли - *leas-* ва аз вожаи *leas* бо маъноҳои *озод*, *инкор* ба вучуд омадааст. Ин пасванд дар забони англисӣ хеле сермаҳсул буда, одатан аз исмҳои мушаххас зарф ва сифат месозад, ки ба маъноҳои камӣ ва набудани чизе далолат мекунад: *hopeless* – ноумед, *harmless* - безарар, *lifeless* – бечон, *effortless* – бемакаллуф- (она), *табӣӣ*, *endless* – мутмасил, *беинтиҳо*, *regardless* – лоқиқ таваҷҷуҳ набудан, *tuneless* – бемақом, *истеъдоди мусиқӣ надошта*, *headless line* - сатри бемаъно, *senseless* – бемаъно, *speechless* - безабон, *лошиавӣ*, *meaningless* – бемаънӣ, *formless* - бешакл, *soundless* - беовоз, *бесадо*, *purposeless* - бемақсад, *blameless* - бенуқсон, *timeless* – абадӣ, *доимӣ* [176, 75].

7. Пасанди - **age**. [< Old French- aage-< Gallo Romance actaticum<Latin -actas-, -atis age] [177, 39]. Пасванди - *age* аз забони фаронсавии давраи қадим дар шакли - *age-*, аз забони галуии романӣ дар шакли - *actaticum-* ва аз забони лотинӣ - *actas*, - *atis* - *age-* ба вучуд

омадааст. Он хеле сермахсул буда, бештар аз исм ва феъл исм месозад, ки дорои мафхуми ягон амалеро ба сомон расонданро дорад. Дар баъзе ҳолатҳо пасванди мазкур аз исм низ исм, сифат ва феъл месозад, ки ин қолаб дар забони англисӣ хеле мустаъмал аст, чунончи: *advantage* – *бартарӣ*, *affiliation*, *passage* – *гузаргоҳ*, *personage* – *қаҳрамон*, *disadvantage* – *мусбат*, *patronage* – *мудофеъ*, *average* – *миёна*, *language* – *забон*, *usage* – *корбурд*, *корбаст*, *espionage* – *воқеанависӣ*, *çосусӣ*, *marriage* – *нуқсондор*, *publishing package* – *ҷобачогузории нашриёт*, *coverage* – дар матбуот тавзеҳ дода шуда.

8. Пасванди - **ence**. [Old French –ence < Latin – entia, < ent -, present participle stem + ia, noun suffix] [176, 646 – 418]. Пасванди номбурда дар забони англисӣ аз забонҳои фаронсавӣ ва лотинӣ иқтибос гардида, асосан аз феъл исм месозад. Масалан: *correspondence* – *муқотибот*, *existence* – *мавҷудият*, *difference* – *тафовут*, *competence* – *салоҳиятнок*, *ҳунару истеъдод*, *emergence* – *зоҳир шудан*, *transference* – *интиқол*, *independence* – *мустақилият*, *dependence* – *тобеият*, *vobastagӣ*. Он дар бештари мавридҳо ба пасванди сифатсози - *ent* (*correspondent* – муҳбир) чун муродиф меояд.

9. Пасванди - **sion**. [Latin, -sio, - sionis; akin to - tion] [177, 345]. Ин пасванд низ монанди пасвандҳои дар боло овардашуда аз забони лотинӣ иқтибос шуда, исме месозад, ки ҳолат ва ё амали абстрактӣ (мафҳумӣ) – ро ифода менамояд. Ба монанди: *discussion* – *музоқира*, *expression* – *ифода*, *баён*, *ибора*, *impression* – *таассурот*, *асар*, *procession* – *маросим*, *намоиши тантанавор* – (*нок*), *possession* – *тавоноӣ*, *succession* – *муттасилиӣ*, *пайдарпайӣ*, *меросӣ*, *progression* – *мураттабан*, *мунтазамӣ*, *suppression* – *манъ*, *мамнӯъ*, *comprehension* – *фаҳмиш*, *нуқтаи назар*, *suspension* – *хотима додан* (*ёфтан*).

10. Пасванди - **ine**. [< French - ine (< Latin – ina), or directly <Latin – ina] [177, 1005]. Пасванди мазкур номи предметҳо ва ашёҳо месозад. Масалан: *heroine* – *қаҳрамонзан*, *imagine* – *тасаввур кардан*, *хаёл кардан*,

discipline – тартиб, интизом, ботамжинӣ, *examine* – тадқиқ қардан, муоина қардан, *genuine* – ҳақиқӣ, воқеӣ, қаҳрамони ҳақиқӣ- *genuine's of hero*.

11. Пасванди - **ment**. [Old French *ment* < Latin - *mentum* result of] [177, 1190]. Ин пасванд яке аз пасвандҳои сермаҳсули забони англисӣ ба шумор рафта, таҷҳизоти амал, маҳсулот ва ё натиҷаи иҷрои амалро ифода мекунад. Ба монанди: *development* – рушд, тақмил, *acknowledgement* – миннатдорӣ, раҳматнома, сипосгузори баён қардан, *argument* - далел, *asos*, *engagement* - зарурият, лозимият, *agreement* - мувофиқат қардан, *involvement* - иштирок, иштироккунандагон, *experiment* - таҷриба, озмоиш, *encouragement* - ҳавасманд, рағбатнок, инъом, *establishment* – ташиқ қардан, сохт, тартибот, *treatment* – муомила, *displacement* – бемуттақо, *arrangement* – майл, рағбат, ҳусни таваҷҷуҳ, *commitment* – таҳвил, нақл, баёнқунӣ, *improvement* - мукаммалшавӣ, тақмил, *announcement* – хабар, маълумот, ахборот.

12. Пасванди - **ent**. [< Latin – *enis*, *-entis*, present participle endings of Latin verbs in – *ere*, *ire*] [177, 615]. Пасванди мазкур аз забони лотинӣ иқтибос гардида аз як исми мушаххас исми мушаххаси дигар месозад. *different* – гуногун, *intelligent people* – одами оқил, *equivalent* – ҳаммаъно, ҳамгуна, *excellent* – дараҷаи олӣ, афзалият, *prominent* - баромад, суҳанронӣ, *impotent* – одами сустирода, *permanent* - абадӣ, доимӣ, *content* – мундариҷа, *incident* – воқеа, *independent* – мустақил, ягона, *accident* – бадбахтӣ, воқеаи нобарор, *current literary* – раванди адабӣ, *subsequent* – минбаъда, сонӣ, *present* – ҳамаср, муосир, ҳамзамон.

II. *Калимасозии наҳвию сарфӣ*. Ин усули маъмултарини истилоҳсозӣ бештар хоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

а) Истилоҳоти мураккаб. Истилоҳҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ ба воситаи қолабҳои машҳуре, ки ҳанӯз дар забонҳои эронии қадим ва ҳиндии бостон сохта шуда буд, ифода меёбанд. Аз рӯи ҳамин нигориш мо истилоҳоти мураккаби адабиётшиносиро ба: 1) таркибҳои копулатив (*composita copulativa*; *dvandva* дар Ҳинди бостон), истилоҳоти мураккабе, ки аз чузъҳои баробархуқ ба миён омадаанд; 2) таркибҳои

редупликатив (*amredita* дар Ҳинди бостон), яъне истилоҳоти мураккабе, ки бо такрор омадани ҳамон як чузъи асосӣ сохта мешаванд; 3) таркибҳои детерминатив (*composite determinative; tatpuruṣa, karmadhāraya, dvigu* дар Ҳинди бостон), сохтани таркибҳои мураккаби тобеъ, ки як чузъ (бештар чузъи аввал) ба чузъи дигар тобеъ аст; 4) таркибҳои поссессив (ё атрибутив) (*composite possessiva* ва *ḥ composite attributiva; bahuvrīhi* дар Ҳинди бостон [112, 61-62]) гурӯҳбандӣ намудем.

1. Таркибҳои копулатив (*composita copulativa; dvandva* дар Ҳинди бостон) ё таркибҳои мураккаби пайваст. Дар адабиётшиносӣ ин қолаби истилоҳсозӣ сермаҳсул аст.

а) бо ёрии садонок: *зиддиқаҳрамон* [25, 112], *шахрошӯб* [139, 166].

б) бо ёрии аломати тире: *эпикӣ - ҳамосӣ* [25, 209], *роман - эпопея* [25, 205], *лиро - эпикӣ* [25, 206].

2) Таркибҳои қолаби *tatpuruṣa* (дар Ҳинди бостон)

а) қолабе, ки аз ду исм сохта шуда, чузъи якум тобеи чузъи дуюм аст: *таркиббанд* [143, 112; 139, 141; 25, 251], *тарҷеъбанд* [143, 113; 139, 143; 25, 249] - *шахрошӯб* [143, 136; 139, 166], *шоҳбайт* [143, 137], *рӯзнома* [139, 113], *сарлавҳа* [139, 123], *сарафсона* [139, 122], *сарчашма* [139, 123], *сафарнома* [139, 123], *соқинома* [143, 101; 139, 127], *солнома* [139, 127], *чангнома* [139, 189; 25, 209], *панднома* [143, 80; 139, 99], *бозгаиш* [25, 122].

б) исм + асоси замони гузаштаи феъл: *ёддошт* [25, 221; 139, 33]. Калимаи «ёддошт» гарчанде умумиистеъмол бошад ҳам, дар соҳаи адабиёт бо маънои истилоҳиаш қорбурд мешавад, ки он чунин аст: «Асари адабие, ки саргузаштҳои муаллиф ва воқеаҳои таърихӣ, ки нависанда шоҳиди он бошад, акс қунонидааст» [139, 33].

в) исм + асоси замони ҳозираи феъл: адабиётшинос [X. M., 9] *қиссахон* [143, 149; 139, 178], *лабрас* [139, 118]. Истифодаи истилоҳи «қиссахон» хеле маҳдуд буда, танҳо дар адабиётшиносӣ бо маънии истилоҳӣ қорбурд мегардад: «Аз санъатҳои лафзӣ буда, дар шеър қор фармудани калимаҳо бо овози «м» ва «б» [139, 118].

3) Қолаби *dvigu* (дар Ҳинди бостон). Ба гурӯҳи мазкур қолабҳои зерин хос аст:

а) шумора+ исм: *монодрама* [25, 269], *дуқофия* [139, 33], *чорхона* [139, 121], *дуюмдараҷа* [25, 112].

б) шумора+исм+зарф: *дудармиён* [139, 32] Истилоҳи мазкур бо маънои зерин ба қор меравад: «Яке аз тартиби қофиябандӣ аст, ки қофияҳо ба тариқи *аб, ба* меоянд» [139, 32].

в) шумора+исм+исм: *духӯрамаъно*. Истилоҳи номбурдари адабиётшинос Х. Мирзозода ин тавр шарҳ додааст: «Калимаҳое, ки аз ҷиҳати маъно ва шакл ҳам маънои духӯра доранд: *мусбат* ва *манфӣ*» [139, 32]; *дуқофиядор* [25, 180].

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои - *ӣ*-, - *ак*-, - *он*-, - *онӣ* сохта мешаванд: *адабиётшиносӣ* [139, 9], *байтбарак* [139, 17] *навоварӣ* [139, 83], *номанигорӣ* [25, 257], *устухонбандӣ* [25, 113], *бастакорӣ* [25, 113], *ақибгардӣ* [25, 122], *маорифпарварӣ* [25, 286] *ёддоштҳо* [25, 205], *гиреҳкушоӣ* [25, 117] *гиреҳбандӣ* [25, 117], *дубайтӣ* [139, 32], *сабқшиносӣ* [139, 115], *широққунанда* [25, 112].

III. *Конверсия*, яъне, аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани истилоҳ.

Дар ин роҳи истилоҳсозӣ аз рӯи қоидаи забони англисӣ вожаҳо аз як ҳиссаи нутқ бидуни тағйири асоси худ ба ҳиссаи дигари нутқ мегузаранд. Бавижа, ду ҳиссаи муस्ताқили нутқ - исм ва феъл дар ин усули истилоҳсозӣ нақши муҳим доранд. *Ба монанди: describe (тасвир, эҷод) - to describe (тасвир кардан, эҷод кардан); imitate (тақлид, пайравӣ) - to imitate (тақлид кардан, пайравӣ кардан); express (баён, таширех) - to express (баён кардан, таширех кардан); record (сабт) - to record (сабт кардан); revive (эҳё, зинда) - to revive (эҳё кардан, зинда кардан); reflect (инъикос) - to reflect (инъикос кардан); work (эҷод) - to work (эҷод кардан); determine (муайян, мушаххас, ошкор) - to determine (муайян кардан, мушаххас намудан).*

III. Shortening (аббревиатура) - ихтисора.

Дар ин навъи истилоҳсозӣ танҳо ҳарфҳои аввали вожа навишта мешавад. Ҳамаи вожаҳои дар таркиби истилоҳ ҷойдошта ба якдигар аз ҷиҳати маъно алоқаи зич доранд. *Чунончи: World Literature (WL) – Адабиёти ҷаҳон, Free Verse (FV) – Шеърӣ озод, Comparative Literature (CL) – Адабиёти муқоисавӣ, Folk Literature (FL) – Адабиёти шиғоҳии халқ, Hero and Heroine (HH) – Қаҳрамон ва қаҳрамонзан, Novel of Ideas (NI) – Асарӣ идеявӣ, Short Story (SS) – Ҳикояи хурд, Working-Class Novel (WCN) – Асарӣ ҳаммуаллифӣ.*

Мавриди қайд аст, ки бархе аз ин ибораистилоҳҳои забони англисӣ дар забони тоҷикӣ танҳо бо як калима ифода меёбанд. Аммо ибораҳои истилоҳӣ дар забони тоҷикӣ ба воситаи бандаки изофӣ ва ё пешоянд сурат мегирад, ки ин тарз ба забони англисӣ хос нест.

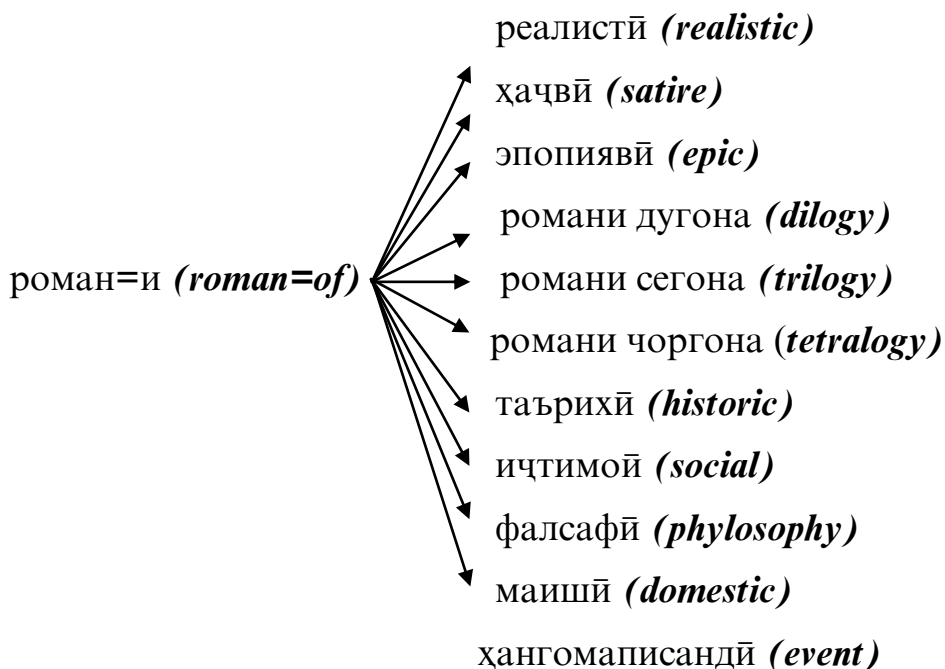
Ибораистилоҳот ё истилоҳибораҳо:

Яке аз маъмултарин ва сермахсултарин қолабҳои истилоҳсозӣ, ки дар сохтани истилоҳи адабиётшиносӣ нақши назаррас дорад, ин бо роҳи ибора сохтани истилоҳ ба шумор меравад. Чунин қолабҳои истилоҳсозиро метавон ба ду гурӯҳ - ибораҳои изофӣ ва пешояндӣ ҷудо намуд:

Ибораистилоҳоти изофӣ. Дар ин навъи ибораистилоҳ ду истилоҳи баробархуқ ба воситаи алоқаи изофӣ ба ҳамдигар пайваст мегарданд. Сохтани ин усули истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ сермахсул аст: *адабиёти бадеӣ [25, 70], образи бадеӣ [25, 108], рӯҷӯи лирикӣ [25, 122], забони адабиёти бадеӣ [25, 124], тарзҳои баён [25, 134], воситаҳои тасвири бадеӣ [25, 147], ташибеҳи равшан [25, 152], ташибеҳи нӯшида [25, 152], муболиғии мураккаб [25, 161], муболиғии хурд [25, 168], насри ори [25, 170; 139, 91], насри мураҷҷаз [25, 170; 139, 90], насри мусачҷаъ [25, 170; 139, 90], шеърӣ арӯз [25, 183], шеърӣ ҳиҷоӣ [25, 182]; вазни ҳиҷо [25, 182], вазни арӯз [25, 182], илми балогат [139, 43], илми маонӣ [139, 43].* Шумораи пурраи ибораистилоҳҳои изофӣ дар баҳши замимагии рисола зери ҷадвали №4 пешниҳод мешавад.

Месазад қайд намуд, ки аз як истилоҳ сохтани якчанд истилоҳибора ба воситаи алоқаи изофӣ хеле маъмул аст. Масалан, аз як худи истилоҳи «роман» ибораистилоҳҳои зиёде сохта шудааст:

Нақшаи №8. Меҳвари истилоҳи «роман» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

2) Ибораистилоҳоти пешояндӣ: *проблемаи тип дар адабиёти бадеӣ – the problem of type in fiction literature [25, 90], композиция дар достон – composition in collection's book [25, 114], қисса дар қисса – story in story [143, 149], забон дар эҷодиёти бадеӣ – language in fiction work [25, 127].*

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳоти адабиётшиносӣ аз дигар соҳаҳо дар он аст, ки як истилоҳ меҳвари асосӣ маҳсуб ёфта, истилоҳҳои дигар ҳамчун майдони истилоҳӣ ба он алоқаманд мегарданд. Ин ҳолатро мо дар мисоли ду истилоҳи меҳвари адабиётшиносӣ, ки яке «рукн» ва дигаре «бахр» аст, дида мебароем.

Истилоҳи рукн аз нигоҳи сохт сода буда, аз забони арабӣ бо маъниҳои «қисм, ҳисса» ба забони тоҷикӣ ворид гардидааст. Он дорои маънии истилоҳии зерин аст: «Рукн – поя, воҳиди вазни арӯз аст, ки ҳамчун ченаки санҷиши шеъри арӯзиён таъин шудааст» [25, 186]. Истилоҳи мазкур танҳо аз 10 меҳвари истилоҳ иборат аст, ки инҳо ба шумор мераванд:

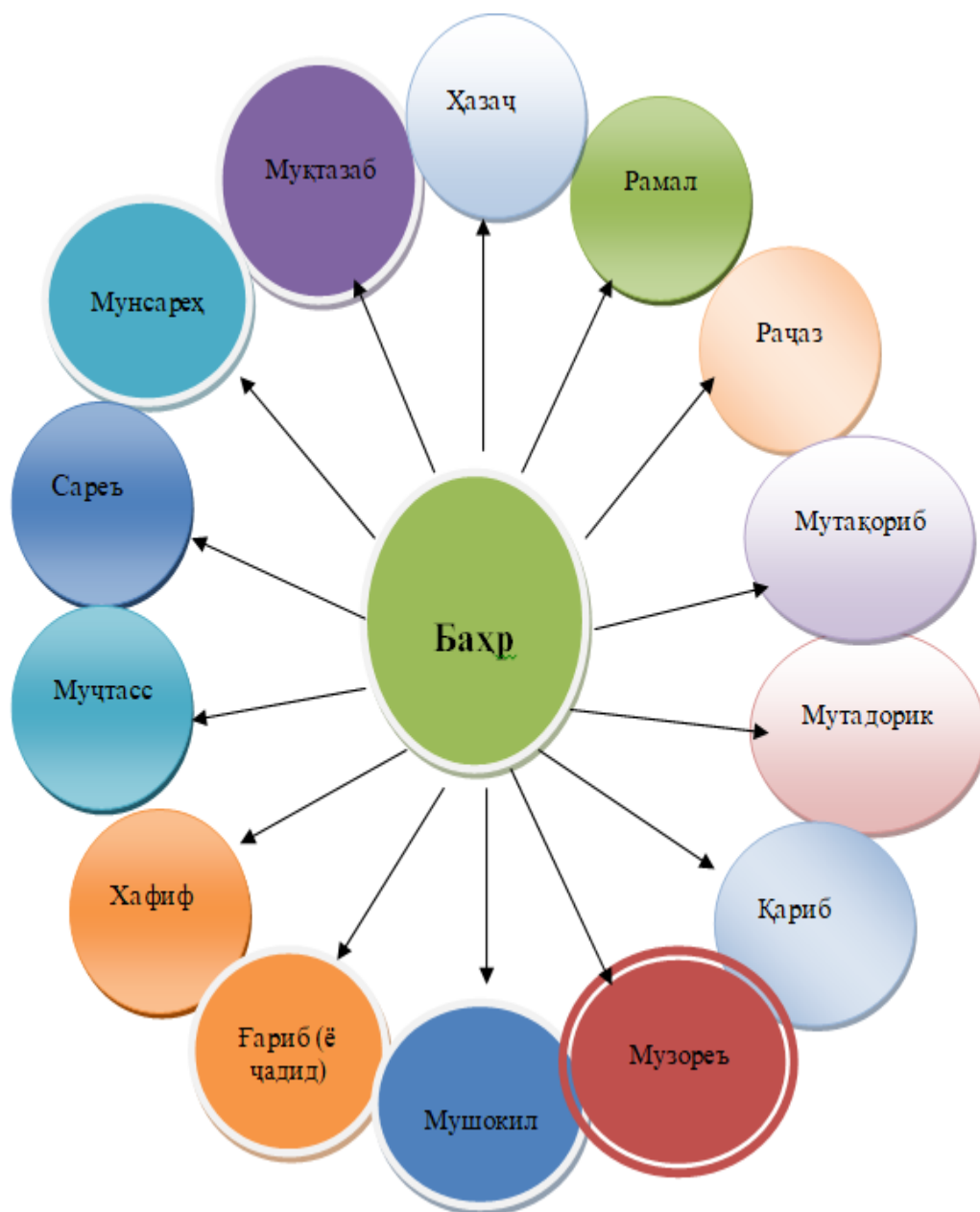
Чадвали №9. Меҳвари истилоҳи «рукн» дар забони тоҷикӣ

Як нуқтаро бояд тазаккур дод, ки ҳамаи истилоҳоти марбути «рукн» аз забони арабӣ иқтибос шуда, имрӯз ҳам бо чунин шакл дар истеъмоланд.

Истилоҳи «бахр» низ аз забони арабӣ иқтибос гардида, дар адабиётшиносӣ, алалхусус, дар назмшиносӣ бо маънии истилоҳиаш «хурдтарин ҳиссаи рукни шеъри арӯзӣ, мизони шеър» [25, 187], «қисмҳои вазни арӯз [139, 19], «дар як мисраи шеър 3 ё 4 бор ба танҳои такрор ёфтани яке аз 8 (10) рукни асли ва ё як ё ду бор такрор ёфтани комбинатсияи ду ва баъзан сетои ин рукнҳо» [131, 56] ба қор меравад. Танҳо ҳуди истилоҳи «бахр» фарогири 14 меҳвари истилоҳӣ аст, ки дар чадвали зер нишон дода шудааст:

Ҷадвали №10. Меҳвари истилоҳи «бахр» дар забони тоҷикӣ

2.3. Таҳлили муқоисавии истилоҳоти адабиётшиносӣ аз нигоҳи сохтор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар баҳши қаблӣ қолабҳои калимасозии забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд ва ин қисмат ба таҳлили муқоисавии онҳо баҳшида мешавад. Аз рӯи сохти морфологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истилоҳоти ин ду забонро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан лозим аст.

Истилоҳи калимасозӣ ду маъноӣ асосӣ дорад, ки донишмандон фарқияти байни онҳо ҳатмӣ мебошад. Истилоҳи калимасозӣ дар маъноӣ якум барои пай дар пай сохтани калимаҳои нав дар забон истифода бурда мешавад. Забон ҳамеша дар ҷараёни инкишофӣ ва қабулкунӣ калимаҳои нав мебошад, яъне, баробари ҷамъият ҳамқадами замона аст. Ин ҷараён (протсес) дар забоншиносӣ «калимасозӣ» ном дорад.

Шакли ҳар як калимаи береша ва айна ҳол бисёр калимаҳои решагӣ боиси пайдоиши ин калимаҳои нав мегарданд.

Вазифаи ҷараёни калимасозӣ сараввал номгузорӣ кардан ва пайдо намудани калимаҳои ҳаммаъно ва баъдан табдил додани онҳо ба калимаи нав мебошад.

Истилоҳи калимасозӣ ба маъноӣ дуҷум бошад, барои аз нуқтаи назари илмӣ омӯхтани мафҳуми калимаҳои ҳаммаъно истифода бурда мешавад.

Дар ин маврид вазифаи калимасозӣ аз номгузорӣ кардан иборат аст. Маъноӣ асосии ҷараёни калимасозӣ ин омӯхтани пайдоиши калимаҳои нав мебошад, ки аз ҷиҳати сохт, шакл, реша ва дигар хусусиятҳои маъноӣ дар забон ворид гардидаанд, инчунин онҳо дар инкишоф ва тағйир ёфтани ҳаёти ҷомеа аз ҷиҳати илмӣ ва сиёсӣ нақши калон доранд.

Ҷараёни калимасозӣ дар даҳсолаи охир як ҷанбаи алоҳидаи тадқиқотӣ эътироф карда шуд. Гарчанде ки ҷараёни калимасозӣ як ҷузъи алоҳидаи тадқиқоти забон ба ҳисоб равад ҳам, лекин вай бо дигар ҷузъҳои забон, ба монанди морфология, синтаксис ва лексикология алоқаи зич дорад.

Ҷамъиши калимасозӣ ҳамчун манбаи асосии на танҳо калимаҳои тайёр, балки қоидаи сохтори онҳо аз рӯи намуна ва схемаҳои муайян дар муносибат ба ғайризабонӣ имконият фароҳам овард, ки маълумотро оид ба моҳияти калимасозӣ вобаста ба принсипҳои муайян бисёр амиқ ва саҳеҳ гардонем. Илми калимасозӣ ду ҷанбаи омӯзиш дорад: диахронӣ ва синхронӣ.

Омӯзиши диахронии калимасозӣ – ин омӯзиши ҷараёни калимасозӣ, сохтори калимаҳои нав аз рӯи қонуни қоида, тағйирёбии калимаҳои мавҷудбуда, ташкилёбии системаи калимасозии забон ва такмилёбии он мебошад.

Калимаҳои нав аз рӯи модели муайян сохта мешаванд. Аз ин рӯ, яке аз мушкилии муҳим ин сермаҳсулии модули калимасозӣ ба ҳисоб меравад.

Модули калимасозӣ ин схемаи ягонаи сохтори калимаҳои нисбие мебошад, ки характери умумӣ доранд: а) характери лексикӣ - грамматикӣ (ҳиссаҳои нутқ) б) воситаҳои асосии калимасозӣ (форманти калимасозӣ).

Яъне, ин формулае мебошад, ки принципи якҷоякунии қисматҳои асосиро бо дигар қисматҳо инъикос мекунад. Чунин формула бетағйир монда, метавонад бо маводҳои луғавии гуногун пурра гардад.

Калимасозӣ ҳам бо грамматика ва ҳам бо таркиби луғавӣ муносибати муайян дорад, вай бо категорияҳои лексикӣ-грамматикӣ алоқаманд буда, ба қонунияти калимасозии ҳар як ҳиссаи нутқ комилан мувофиқат мекунад; ҳар як ҳиссаи нутқ усул ва қолабҳои махсуси калимасозӣ дорад; усули морфологӣ ва синтаксисии калимасозӣ тарзҳои асосӣ ба шумор меравад, усули калимасозии конверсия хоси синтаксис буда, бе ёрии морфемаҳои калимасоз ба амал меояд ва маънои луғавию мансубияти морфологӣ он маҳз дар ибора ва ҷумла муайян карда мешавад.

Ҳаминро бояд ёдовар шуд, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик ду навъи калимасозӣ маъмул аст:

- а) усули морфологӣ ва синтаксисӣ;
- б) усули калимасозии конверсия;

I. Ба гурӯҳи яқум калима ё истилоҳоте шомиланд, ки танҳо аз як морфемаи решагӣ иборат мебошанд. Масалан: *адиб – writer, акт – act, асар – novel, байт – verse, вазн – rhyme, драма – drama, жанр – genre, зада – stress, идея – idea, киноя – metaphor*. Вале истилоҳҳои низ мавҷуданд, ки дар

забони англисӣ аз ҷиҳати сохт содаанду дар забони тоҷикӣ сохта ва ё баръакс; дебоча – *preface*, *достон* - *episode*, *ёддошт* – *memorize*, *лирика* - *liric*, *саҳна* – *scene*.

II. Ба гурӯҳи дуҷум калима ё истилоҳоте шомиланд, ки аз як асос ва морфемаҳои калимасоз иборат мебошанд. Бояд қайд кард, ки ба истилоҳҳои англисии ин гурӯҳ на ҳамеша тарзи истилоҳсозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, зеро агар калима дар забони англисӣ морфемаи калимасоз қабул кунад, он дар забони тоҷикӣ дар шакли таркибӣ ё мураккаб меояд; мактубнависӣ кардан – *to letter writing* = *to letter* – *writing*; *қофиябандӣ кардани шеър* – *to rhyming verse* = *to rhyming* – *verse*, *to journal-writing* – *рӯзноманигорӣ кардан*, *to telling story* – *ҳикоягӯӣ кардан*.

Яке аз роҳҳои ғановати захираи луғавии ҳар ду забон бо ду усули зерин сурат гирифтани истилоҳсозӣ ба шумор меравад;

а) *калимаҳои сохта* – сохтани калима ё истилоҳи нав тавассути ба реша ҳамроҳ намудани пешванду пасванд; *гузаргоҳ*, *намоишгоҳ*, *машваратгоҳ*, *бандак*, *нависанда*; *passage*, *exhibition*, *consultation-room*, *ending*, *writer*;

б) калимаҳои мураккаб – ду ва ё зиёда реша ба ҳам омада, истилоҳи мураккабро ташкил медиҳанд; *play+wrighter* – *драма+муҳ*, *ethno+graphy*-*мардум+шиносӣ*, *fore+word-new+гуфтор*, *uide+book-dastur+амал*, *lexico+graphy*-*луғат+нигорӣ* ва ғайра. Дар забони англисӣ қисми зиёди ин гуна истилоҳот бо дефис навишта мешавад.

Усули ихтисора бошад, дар ҳар ду забон ҳам он қадар ғаъол нест. Инро бояд ишора кард, ки ин қолаби истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ бо таъсири роҳи калимасозии забони русӣ ба вучуд омадааст.

Вандафзоӣ (аффиксатсия) (сохтани истилоҳ бо пешванд ва пасванд) дар ҳар ду забон ба таври фаровон истифода мешавад ва дар сохтани калима ё истилоҳ нақши муҳиме мебозад. Пеш аз ҳама дар ин ҷараён мавқеи ҳиссаи номии нутқ -исм назаррас аст, зеро дар ҳар ду забон ҳам

махз бо роҳи ба решаи исм илова кардани пешванду пасванд истилоҳи нав ба вучуд меояд.

Аз рӯи маводи ба таҳлилрасида тамоми қолабҳои истилоҳоти марбут ба соҳаи адабиётшиносиро тавассути нақшаҳои зерин ба таври аёнӣ нишон додан мумкин аст.

а) Дар забони тоҷикӣ исмҳо аз рӯи се нақша сохта мешаванд:

	<i>Нақшаи 1. исм+насв. =исм</i>	
- а	“	“ ном – нома- <i>letter</i>
	“	“ сахн – сахна – <i>scene</i>
	“	“ латиф – латифа –
	“	“ назир – назира -
- ак	“	“ байт – барак – <i>verse</i>
	“	“ гавҳар- гавҳарак - <i>pearl</i>
	“	“ забон – забонак - <i>language</i>
	“	“ банд – бандак - <i>ending</i>
- ча	“	“ ҳисса – ҳиссача - <i>particle</i>
- гоҳ	“	“ гузар – гузаргоҳ - <i>passage</i>
	“	“ тамошо – тамошогоҳ – <i>sightseeing</i>
	“	“ базм- базмгоҳ – <i>party</i>
	“	“ машварат – машваратгоҳ – (<i>forum</i>), consultation - room
	“	“ дарс – дарсгоҳ – <i>class-room</i>
	“	“ ситоиш – ситоишгоҳ – <i>church</i>
	“	“ намоиш – намоишгоҳ – <i>exhibition</i>
	“	“ тулӯъ – тулӯъгоҳ – <i>set down</i>
	“	“ гурез – гурезгоҳ – <i>nickname</i>

Нақшаи 2. шум. + исм+ навс. =исм

- а	“	“	духӯра – духӯрамаъно
	“	“	ду – дукофиядор
-ак	“	“	гап – гапгузаронак
	“	“	байт – байтбарак

Нақшаи 3. феъл +насв. = исм

- анда	“	“	навис+нависанда – writer
--------	---	---	--------------------------

Нақшаи 4. исм+ феъл +насв. = исм

- анда	“	“	иштирок+кун – иштироккунанда - participatant
--------	---	---	---

Дар забони англисӣ исмҳо бо чунин нақшаҳо сохта мешаванд:

Нақшаи 1. verb+ suff=noun

- ing	“	“	write – writing – хат
	“	“	interest – interesting – ҳавасангез
	“	“	rhyme – rhyming – қофиябандӣ
	“	“	speak – speaking – гӯянда
	“	“	say – saying – масал
	“	“	express – expressing – ифодаёбӣ
- age	“	“	ad -vantage – бартарӣ, афзалият
	“	“	dis – ad – vantage – мусбат
	“	“	pass – passage – гузаргоҳ
	“	“	person – personage – қаҳрамон
	“	“	espion – espionage – воқеанависӣ

-sion	“	“	discuss – discussion – музокира
	“	“	express – expression – ифода, баён
	“	“	impress - impression - таассурот, асар
	“	“	process - procession - маросим, намоиши
тантанавор-(нок)			
	“	“	progress – progression - мурағтабан
	“	“	suspen- suspension хотима додан (ёфтан)
- ment	“	“	develop – development - рушд, такмил
	“	“	engage - engagement - зарурият
	“	“	agree - agreement - мувофиқат кардан
	“	“	involve-involvement-иштирок, иштироккунандагон
	“	“	encourage - encouragement -
ҳавасманд, рағбатнок			
	“	“	arrange – arrangement - майл, рағбат
	“	“	commit – commitment - таҳвил, нақл,
баёнкунӣ			
	“	“	improve - improvement - мукамалшавӣ,
такмил			

Нақшаи 2. verb + suff = noun

(феъл+пасванд = исм)

-er	“	“	let – letter - нома
	“	“	lexico - lexicographer -луғатнигорӣ
	“	“	penta - pentameter - таҳаллус
	“	“	or – order - тартиб
	“	“	speak – speaker - нотик, гӯянда
	“	“	write – writer – нависанда, адиб
- or	“	“	author - муаллиф
	“	“	local color – рангорангии образ
	“	“	meta– metaphor -маҷоз, истиора

	“	“	deal spectator – тамошобини воқеӣ
-ing	“	“	write – writing – хат, нигориш
	“	“	rhyme – rhyming – қофиябандӣ
	“	“	speake – speaking - гӯянда, гуфтор
	“	“	say – saying – масал, мақол
	“	“	express – expressing – ифодаёбӣ
-tion	“	“	adapt – adaptation - мутобиқшавӣ
	“	“	affect – affectation - дилбастагӣ
	“	“	annotate - annotation - тақриз
	“	“	vary- variation - тағйирдиҳӣ
	“	“	dissert – dissertation - рисола
	“	“	exposite – exposition - намоиш
	“	“	converse - conversation - гуфтугӯӣ
	“	“	imitate - imitation - тақлид
	“	“	composite - composition - таркибӣ
	“	“	innovate - innovation - навоварӣ
	“	“	imagine - imagination – тахайюлотӣ
	“	“	inspirate - inspiration - илҳом
	“	“	idealize – idealization - роҳандозӣ
	“	“	explorate - exploration – тадқиқот
	“	“	formate – formation - ташаккул
	“	“	denote – denotation - мафҳум

Чунон ки ба мушоҳида расид, дар сохтани истилоҳоти марбут ба соҳаи адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон ҳам пешвандҳо он қадар ғаёол нестанд.

Калимаҳои мураккаб. Ба назар расид, ки дар ҳар ду забони муқоисасаванда дар тарзи сохтани калимаҳо ё истилоҳоти мураккаб фарқият дида мешавад. Дар ҳар ду забон ҳам аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ калима ё истилоҳи мураккаб сохта мешавад. Одатан истилоҳҳои мураккаб аз ҷузъи мустақилмаъно ташкил меёбанд. Дар зер мо қолабҳои

мураккаби истилоҳоти мансуб ба соҳаи адабиётшиносӣ дар ҳар ду забони муқоисашаванда сохташударо нишон медиҳем:

Истилоҳоти мураккабе, ки дар забони тоҷикӣ аз ду реша иборат мебошанд:

Намунаи № 1. исм +исм=исм

Байтбарак, китобиёт, панднома, рӯзнома – diary, сарафсона, сарлавҳа - paragraph, сафарнома – travellings, солнома – yearbook, соқинома - wining, таркиббанд – contrubition, қиссахон – storyteller, ҷангнома - annals.

Намунаи № 2. исм + феъл=исм

Гиреҳбанд, гиреҳкушо, ёддошт – memorize, образ – image, навоварӣ – inovative, романнавис - play-writer, сурудхонӣ - singer, қиссахонӣ - stroryteller, тааҷҷубовар - surprising, тарҷеъбанд, услубшиносӣ - stylistics, назмишиносӣ - semisyology, решашиносӣ – etymology, қасидагонӣ - storyteller, байтхонӣ - verse of reading.

Намунаи № 3. зарф +исм =исм

Тарона – song, пешгуфтор - preface, сарсухан - intoduction, образнок – imagery, вусъатнок – attitude, гоҷнокӣ - ideas.

Намунаи №4. шум. +исм+пасв. =исм

Дубайтӣ, духӯрамаъно, дугона - dilogy, сегона - trilogy), чоргона - tetralogy, дудармиён, дуқофия, чорбаҳра, якдармиён.

Намунаи №5. исм+феъл +пасв. =исм

Таркиббанд, тарҷеъбанд, иштироккунанда, гиреҳбанди воқеа, гиреҳкушои воқеа.

Намунаи № 6. имс +зарф +феъл+пасв. =исм

Истилоҳҳои мураккабе, ки дар забони англисӣ аз ду асос сохта шудаанд:

Намунаи № 1. noun+noun =noun

Исм+исм =исм

Foreword - дебоча, guidebook - дастурамал, melodrama – мусиқии драмавӣ, verse-novel – асари шеърӣ, viewpoint - назарандешӣ.

Намунаи № 2. noun + verb+ suff =noun

Loan word – калмаи иқтибосӣ, stroryteller - қиссахонӣ, free verse – шеъри озод, revenge tragedy – қасоси фоҷиавӣ, stressed rhyme – задаи қофия, table-talk – мизи мудаввар.

Чунон ки мисолҳои ба таҳлил расида нишон медиҳанд, усули мазкури истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои инкишофи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад

Ҳоло мо интихобан дар зер бархе аз истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва таркибии ҳар ду забонҳои ба ҳам муқоисашавандаро бо муодилҳои русӣ, фаронсавӣ ва немисиашон дар ҷадвал нишон медиҳем:

Ҷадвали № 1. Истилоҳоти содаи адабиётшиносии забони тоҷикӣ

Тоҷикӣ	Англисӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
масал	fable	басня	fable	fabel
маснавӣ	mathnavi	маснавӣ	mathnavi	mathnavi
матн	text	текст	texte	text
мақол	proverb	пословица	proverb	proverb
маҷоз	metaphor	метафора	metaphor	metaphor
мисраъ	verse	полустиише	verse	verse
муаммо	puzzle	загадка	puzzle	puzzle
муболиға	hyperbola	гипербола	hyperbola	hyperbola
мунозира	dispute	спор	dispute	dispute
назм	poetry	поэзия	poetry	poetry
наср	prose	проза	prose	prose
нидо	interjection	междометия	interjection	interjection
образ	image	образ	image	image
очерк	essay	очерк	essay	essay
парда	curtain	занавеска	curtain	curtain
пейзаж	landscape	пейзаж	paysage	landschaft

радиџ	line	редиџ	ligne	leine
рамз	symbol	аллегория	symbole	symbol
ривоят	legend	легенда	légende	legende
роман	roman	роман	romain	roman
рубой	ruboi	рубои	ruboi	ruboi
сабк	style	стиль	style	stil
саҳна	scene	сцена	scène	bühne
сюжет	plot	сюжет	sujet	sujet
тавсиф	describe	описать	décrire	beschreiben
такрор	repetition	повторят	répéter	wiederholen
талмеҳ	pointing	указание	indication	angabe
танкид	critic	критик	critique	kritiker
тафсир	express	объяснение	explication	erklärung
ташбеҳ	issimilate	аллегория	allégorie	allegorie
ташхис	determine	олицетворен ие	personnifica tion	personifizier ung
тақлид	inimiate	имитация	imitation	imitation
тақриз	review	рецензия	critique	rezension
таҷнис	synonym	синоним	synonyme	synonym

Ҷадвали № 2. Истилоҳоти содаи адабиётшиносии забони англисӣ

Англисӣ	Тоҷикӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
verse	шеър	стихотворен ие	poésie	gedicht
novel	асар	произведени е	œuvre	werk
line	қофия	рифма	rime	reim
роем	шеър	стихотворен ие	poésie	gedicht

prose	наспр	проза	prose	prosa
genre	жанр	жанр	genre	genre
ode	қассида	ода	ode	ode
legend	достон	легенда	légende	legende
tale	афсона	сказка	conte	märchen
fable	масал	поговорка	proverbe	sprichwörtliche
epic	хамосӣ	эпический	épique	episch

Ҷадвали № 3. Истилоҳоти сохтаи адабиётшиносии забони тоҷикӣ

Тоҷикӣ	Англисӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
адабӣ	literary	литературный	littéraire	literarisch
ҳаҷвӣ	satire	сатирически й	satirique	satirisch
лафзӣ	accent	акцент	accent	akzent
назмӣ	poetry	поэзия	poésie	poesie
ирфонӣ	mystical	мистический	mystique	mystisch
Орӣ	blank	пустой	vide	leer
ҳиҷоӣ	syllable	слог	syllabe	silbe
арӯзӣ	metrics	метрика	métrique	metrik
вусъатнок	latitude	широта	largeur	breite
ироқӣ	iraqi	иракский	irakien	irakisch
ҳиндӣ	indian	индийский	indien	indisch

Ҷадвали № 4. Истилоҳоти сохтаи адабиётшиносии забони англисӣ

Англисӣ	Тоҷикӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
fiction	асари бадеӣ	произведен	œuvre	werk

		ие		
poetry	назм	поэзия	poésie	poesie
poetic	шоирона	поэтически й	poétique	poetisch
classic	классикӣ	классическ ий	classique	klassisch
heroine	қаҳрамонзан	героин	héroïne	heroin
imagery	тасвирнамоӣ	образ	image	gestalt
monologic	монологӣ	монолог	monologue	monolog
poetry	шеърӣ	поэтически й	poétique	poetisch
writer	нависанда	писатель	écrivain	schriftsteller
creator	эҷодкор	создатель	créateur	schöpfer

Ҷадвали № 5. Истилоҳоти мураккаби адабиётшиносии забони
тоҷикӣ

Тоҷикӣ	Англисӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
таркиб+ба нд	referen+dum	референ+ду м	referen+dum	referen+dum
сафар+ном а	travel +book	путевой +дневник	carnet + de voyage	fahrten+buc h
панд+нома	morality +book	книга +нравоучен ий	livre +bouquin	moralpredigt + buch
сол+нома	year+book	ежегод+ник	annu+aire	jahr+buch
соқи+нома	soki+noma	соқи+нома	soki+noma	soki+noma
шахро+шӯ б	shakhro+shu b	шахро+шуб	shakhro+shu b	shakhro+shu b
се+гона	tri+logy	три+логия	tri+logie	tri+logie

ду+гона	di+logy	ди+логия	di+logie	di+logie
тарчеъ+ба нд	tarje+band	тардже+бан д	tarje+band	tarje+band

Ҷадвали № 6. Истилоҳоти мураккаби адабиётшиносии забони англисӣ

Англисӣ	Тоҷикӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
play+wrighter	драма+тург	драма+тур гия	drama+turgi e	drama+tisc he
ethno+graphy	мардум+ши носӣ	этно+граф ия	ethno+graph ie	Ethno+grap hie
fore+word	пеш+гуфтор	предис+ло вие	pré+face	Vor+wort
guide+book	дастур+ама л	инст+рукц ия	instruc+tion	Instruk+tio n
lexico+graphy	луғат+нигор ӣ	лексико+гр афия	lexico+graph ie	Lexiko+gra phie
manu+script	хат+нигорӣ	меню+скри пт	manu+script	manu+scrip t
melo+drama	музикии +драмавӣ	мело+драм а	melo+drama	melo+dram a
mono+drama	моно+драма вӣ	моно+драм а	mono+dram a	mono+dra ma
mono+rhyme	моно+қофия вӣ	моно+риф ма	mono+rime	mono+reim
penta+meter	пента+метр	пента+мет р	penta+metro n	penta+metr on

Чадвали №7. Истилоҳоти таркибии адабиётшиносии забони тоҷикӣ

Тоҷикӣ	Англисӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
назарияи адабиёт	theory of literature	теория литературы	théorie de la littérature	theorie lit(t)eratura
шеърӣ сафед	white verse	белый стихотворение	blanc poésie	weiß gedicht
сабки ироқӣ	iraq style	иракский стиль	iraq style	iraq style
қиссаи манзум	fair oda	поэтическая легенда	poétique légende	poetisch legende
шеърӣ озод	free verse	свободный стих	frei vers	vers libre
адабиёти бачагона	children's literature	детская литература	enfantin littérature	kindlich Literatur
ҳикояи хурд	short story	короткий рассказ	court récit	kurz erzählen
муסיқии драмавӣ	melodrama	мелодрама	mélodrame	melodram(a)
асари драмавӣ	drama novel	драматическая новелла	dramatique nouvelle	dramatisch novelle

Чадвали №8. Истилоҳоти таркибии адабиётшиносии забони англисӣ

Англисӣ	Тоҷикӣ	Русӣ	Фаронсавӣ	Немисӣ
prose poem	шеърӣ назмӣ	стихотворение в прозе	poème prose	gedicht prosa
revenge	фоҷиаи	отмщение	vengeance	rächen

tragedy	қасосӣ	трагедия	tragédie	tragödie
school drama	мактаби драмавӣ	драматическ ая школа	dramatique école	schule dramatisch
science fiction	асари бадеӣ	художествен ная литературе	science- fiction	science- fiction
short story	ҳикояи хурд	короткая сказка	court conte	kurz märchen
tall story	ҳикояи дароз	небылица	fable	märchen
thesis novel	шарҳи асар	тезис новелла	thèse nouvelle	these nouvelle
time novels	замони асар	время новелла	temps nouvelle	zeit nouvelle
travel book	сафарнома	путевой дневник	de voyage journal	tagebuch weg(e)
triple rhyme	сеқофиядор	три ритма	trois rythme	drei rhythmus

Хулосаи боби дуюм.

Аз таҳлили вожагону истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон ба хулосаи зерин омад:

1. Истилоҳҳои ин ду забон аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар шабоҳат дошта, аз ҷиҳати сохт аз якдигар чанде тафовут доранд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳсозии ин ду забон дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ усули ихтисора маъмул намебошад ва ҳол он ки бо ёрии роҳи мазкур дар забони англисӣ истилоҳҳои зиёде сохта мешавад.

2. Тибқи пажӯҳиш маълум мешавад, ки бештари истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ аз забонҳои латинӣ, англисӣ ва франсавӣ ворид шудаанд дар ҳамаи забонҳои муосир истилоҳоти бахши адабиётшиносӣ

ба таври сарех рушд мекунанд. Ба вуҷуд омадани мафҳумҳои нави адабӣ, иқтибос ва айнан тарҷума кардани онҳо дар натиҷаи робитаҳои адабӣ, фарҳангию маданияи забонӣ сурат мегиранд ва барои бою ғанӣ гардонидани захираи луғавии забонҳо мусоидат менамоянд.

3. Истилоҳоти марбути адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои аломатҳои системанокӣ, томият ва устувории нисбӣ мебошанд, ки батартибоварӣ ва алоқаи мафҳумии (концептуалии) истилоҳотро дар системаи истилоҳотӣ инъикос менамоянд.

4. Агар дар забони англисӣ усули калимасозии конверсия хеле маъмул бошад, ин тарзи калимасозӣ ба забони тоҷикӣ хос нест, зеро гузаштани истилоҳ аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ танҳо хоси забонҳои гурӯҳи флективӣ аст.

5. Агар пешвандҳову пасвандҳои забони англисӣ басомади юнониву лотинӣ дошта бошанд, пас унсурҳои калимасозии забони тоҷикӣ аз забонҳои форсии қадим ва миёна маншаъ мегиранд.

БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-МАӢНОИИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИӢТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Матолиби муқаддимотӢ. Дар боби мазкур сухан оиди ба таҳлили луғавӢ - маӢноии истилоҳоти адабиӢтшиносӢ дар забонҳои тоҷикӢ ва англисӢ меравад. Илова бар ин, аломатҳои сермаӢноӢ, ҳамгунагӢ, муродифӢ, тазодӢ, шарҳи луғавии бархе аз истилоҳоти адабиӢтшиносӢ дар забонҳои муқоисашаванда, истилоҳоти иқтибосшуда ва ба кадом ҳиссаи нутқ марбут будани силсилаистилоҳот ва ё истилоҳибораҳои бахши ёдоваршуда мавриди баррасӢ қарор мегирад.

3. 1. Падидаи сермаӢноӢ дар истилоҳоти адабиӢтшиносӢ

Ҳар як истилоҳ воситаи тарзи баёни хоси худро дошта, ба раванди рушди таркиби луғавии забон нақши муассир мегузорад. Полисемия ё сермаӢноии вожагон дар забон падидаи нав набуда, дар шарҳи луғавии истилоҳ низ ба чашм мерасад. Шарҳи истилоҳи “полисемия” дар асару фарҳангҳо яқин нест. Аслан, ба маӢноии луғавии истилоҳи “полисемия” тавачҷуҳ намоем, он аз забони юнонӢ дар шакли «poly – бисёр, ser – ва semi – маӢно = сермаӢно» иқтибос гардида, дар забоншиносӢ бо номи «калимаҳои сермаӢно» маъмул аст.

Калима ба кадом маӢноии луғавие, ки наомада бошад, аз рӯи алоқамандии он бо дигар калимаҳо муайян карда мешавад. Бо маӢноии асли ва ё маҷозӢ ба қор рафтани калима танҳо дар матн ошкор мегардад, зеро матн низ маӢноии мушаххаси калимаи сермаӢноро дар ҳолатҳои муайян маълум месозад ва дар баъзе мавридҳо метавонад омехтагии семантикии калимаҳо ё ба ибораи дигар, якҷояшавии мафҳумҳои алоҳидаи луғавиро ба вуҷуд орад.

Воқеан, дар матн байни маӢноҳои калимаҳои сермамаӢно алоқии семантикӢ вуҷуд дорад, аммо дар бештари ҳолатҳо маӢноии маҷозӢ метавонад, мавқеи маӢноии аслиро маҳдуд созад, ки ин ҳолат на ҳама вақт ба чашм мерасад.

Ҳангоми тафовути маъноҳои аслий ва маҷозӣ вобастагии парадигматикӣ ва синтагматикии калима бояд ба инобат гирифта шавад, зеро маъноҳои асосии парадигматикӣ дар муносибати синтагматикӣ нисбатан озодтар баён мегардад.

Дар бештари ҳолатҳо маъноҳои аслий ва маҷозии калимаҳоро чун маъноҳои аввалдараҷа ва дуюмдараҷа тавсиф мекунанд, ки ин шарҳ он қадар қобили қабул нест, зеро бо мурури замон ва гузашти солҳо калима аз истеъмол баромада дар захираи луғавии забон бо маънии аслии худ боқӣ мемонад.

Тағйирпазирии алоқаҳо байни маъноҳои калимаҳо зарурияти муайян кардани фарқияти таснифоти диахронӣ ва синхрониро тақозо менамояд.

Полисемия низ дар навбати худ ба «луғавӣ-грамматикӣ» ва «категориявӣ» ҷудо мешавад. Истилоҳи «полисемияи луғавӣ-грамматикӣ» бори нахуст аз ҷониби забоншиноси машҳур В.И. Абаев мавриди истифода қарор гирифт ва истилоҳи «полисемияи категориявӣ» бошад, аз тарафи забоншинос С.Д. Кастнелсон шарҳи худро ёфтааст. Ҳар кадоме аз ин муаллифон зери истилоҳҳои зикршуда ҳамон як мафҳуми «сермаъноӣ»-ро дар назар доранд. Барои мо истилоҳи номбаргардидаи аввалин чун ғояи асосӣ баён карда мешавад, махсусан «полисемияи лексикӣ - грамматикӣ».

Дар забоншиносии тоҷик низ перомуни мафҳуми «полисемия» ва қорбурди он асару мақолаҳои зиёде рӯйи қор омадаанд. Агар ба масъалаи омӯзиши «полисемия» дар забоншиносии рус Н. Шанский, А. Потенба, В. Виноградов, А. Реформатский, А. Будагов, А. Смирнитский, В. Арнолд, А. Амосова, В. Аракин, дар забоншиносии англис О. Есперсон, Ч. Филимор, ва дигарон саҳм дошта бошанд, дар забоншиносии тоҷик Н. Маъсумӣ, Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов, А. Муминов, Р. Ғаффоров, М. Муҳаммадиев, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов ва дигарон дар ин ҷода қорҳои муҳимро ба анҷом расонидаанд.

Яке аз забоншиносони тоҷик, ки ба масъалаи омӯзиши полисемия даст задаст, А. Муминов мебошад. Мавсуф дар рисолаи худ «Синонимия дар забони тоҷикӣ» паҳлӯҳои гуногуни корбурди полисемияро муфассал шарҳ додааст.

Бояд тазаққур дод, ки падидаи «полисемия» дар мисоли истилоҳоти «адабиётшиносӣ»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ ба чашм мерасад. Ба сифати полисемияи луғавӣ-грамматикӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда асосан семемаҳо, лексемаҳои субстантивӣ ва феълӣ баромад менамоянд.

Дар ҳар ду забон ҳам сермаъноӣ бештар хоси исм ва феъл аст, зеро дигар ҳиссаҳои нутқ маҳз ба воситаи ба исм ва феъл ҳамроҳ намудани унсурҳои калимасоз ва қоидаҳои дохилизабонии калимасозӣ сохта мешаванд.

Ҳамчун намуна метавон вожаҳои *истиора* ва *иҳомро* дар забони тоҷикӣ ва *metaphor* - ро дар забони англисӣ, ки ба баёни санъатҳои маънавӣ марбутанд, шарҳ дод, зеро ҳар ду ҳам сифати сермаъноиро соҳиб буда, бо хусусияти маъноии истилоҳии худ тафовут мекунанд.

Истиора. Истилоҳи мазкур амсоли истилоҳҳои *ташбеҳ*, *таҷассум*, *маҷоз*, *киноя*, *муболиға*, *иҳом*, *таъриз*, *ирдоф*, *иктибос*, *иститрод*, *истидрок*, *тафреъ*, *ибҳом*, *тафсир*, *эзоҳ*, *музовиҷа* яке намудҳои санъатҳои маънавӣ маҳсуб меёбад. Он аз забони арабӣ иқтибос гардида (киноя, талмеҳ - ба орият – муваққат гирифтани) чун воситаи тасвир буда, як навъи маҷоз маҳсуб меёбад.

Яке аз донишмандони асримиёнагии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайс Розӣ дар асари хеш «Алмӯъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам» қайд мекунад, ки «истиорат навъе аз маҷоз аст» [126, 101]. Ба ақидаи ӯ «Тамсил низ навъе аз истиора аст ва мегӯяд, ки шоир хоҳад, ки ба маъниё ишорате кунад, лафзе чанд, ки далолат ба маънии дигар кунад, биёрад ва онро мисоли маънии мақсуд созад ва аз маънии хеш бад-он мисол иборат кунад» [9, 362; 106, 106].

Ба қавли адабиётшинос А. Сатторзода «Истиора аз ҷумлаи мустаъмалтарин ва мутадовилтарин воситаҳои тасвир дар навъҳои

гуногуни осори бадеӣ ва дар ҷумла забонҳои мардуми дунё мебошад. Мавҷуд будани алоқаи мушобихат байни маънии ҳақиқӣ ва маҷозии лафз дар истиора аз хусусиёти зотии он ба шумор меравад. Агар алоқа дар истиора чизе ғайр аз мушобихат бошад, яъне алоқаи сабаб ва мусаббиб ва алоқаи ҳол ва муҳол ва алоқаи чузъ ва кул ва алоқаи муҷовират ва мулозимат ва амсоли он, онро «маҷозии мурсал» меноманд [106, 103]. Аммо ба андешаи Т. Зеҳнӣ истилоҳи мазкур ин тавр баён ёфтааст «Истиора дар адабиёт як намуди маҷоз буда, ба ҷойи як калима истифода шудани калимаи дигар мебошад» [49, 68].

Бояд қайд намуд, ки бархе аз бадеиён миёни истиора ва навъҳои гуногуни ташбеҳ, аз ҷумла, ташбеҳи музмар (Тоҷалҳаловӣ) ва ташбеҳи киноят (Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ) камтар фарқ гузоштаанд. Абдулқайюми Қавим истиораро «ташбеҳи мухтасар» номидааст. Аксари бадеиёни муосир дар Шарқ фарқи истиораро аз ташбеҳ дар он дидаанд, ки агар дар ташбеҳ мушаббаҳ (ташбеҳшаванда) мушаббаҳун бихӣ (ташбеҳкунанда) ҳар ду зикр шавад, дар истиора танҳо мустаорунминҳои (соҳибистиора), яъне мушаббаҳун бихӣ ё мушаббаҳ бо лозими мушаббаҳун бихӣ меояд [106, 104].

Адабиётшиноси тоҷик Расул Ҳодизода дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» истилоҳи мазкурро ба ин маънӣ шарҳ додааст: «Яке аз санъатҳои асосии маънавӣ ва як намуди маҷоз аст. Бунёди истиора низ бар ин аст, ки калимаю ибора ба маънои асли не, балки ба маънои дигаре кор фармуда мешавад, вале ин калима ё ибора ба алоқаи монандӣ маънои дигаре пайдо мекунад» [143, 36].

Ҳамин тариқ, истилоҳи «истиора» дар луғат ба маънии «ба орият хостан» ва дар истилоҳ «аз истеъмоли лафз дар ғайри маънии ҳақиқӣ бар сабили орият ва бар асоси алоқаи мушобихат байни маънии ҳақиқӣ ва маҷозии он [106, 103].

Аз ин ҷо бармеояд, ки истилоҳи «истиора» сермаъно буда, танҳо бо маънии истилоҳии худ дар адабиётшиносӣ «як навъи маҷоз ба шумор рафта, корбурди як вожа бар ивази вожаи дигар баҳри такмили томи

маънӣ ва зебу зинати баён ва равнақи фикр, сухани ихчаму пурмазмун» ба кор меравад.

Иҳом. Истилоҳи мазкур аз забони арабӣ (ихам ба ғалат андохтани хонанда, аз равшанбаёнкунӣ худдорӣ кардан, тарки тасреҳу тавзеҳ кардан, ба ғалат ва ба гумон андохтан иқтибос гардида, дар қатори истилоҳҳои *талмеҳ, ташиҳис, такрор, тавзеъ ё ҳамовӣ, истиора, ҳашив, игол, татмим, таҳаккум, таълиқ, идмоҷ, таҷрид, такмил, истифҳом, илтифот, илҳок, ирсод* яке намудҳои санъатҳои маънавӣ ба ҳисоб меравад.

Истилоҳи мазкур дар рисолаи «Такмилаи бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён) чунин шарҳ ёфтааст: «Иҳом дар луғат ба гумон ва ваҳм афкандан; пушида доштан ва дар парда сухан гуфтан буда, дар истилоҳ он аст, ки дар осори адабӣ лафзеро биёваранд, ки дорои ду ва ё зиёдат аз он маънии наздик (зоҳир, қариб) ва дур (хафӣ, ғариб) бошад ва онро тавре ба кор бибаранд, ки хонанда ва шунаванда аз маънии наздики он лафз маънии дури онро пай бибарад [106, 115].

Ба андешаи адабиётшинос Х. Мирзозода «Иҳом яке аз воситаҳои тасвир – санъати маънавист, ки адиб калима ва ибораҳои думаънидор – духӯраро кор фармуда, маънии наздик (дар фаҳмиши аввал) ва дурр (хангоми бодикқат мулоҳиза кардан)-ро дорад. Маънии аввал равшан ва фаҳмо, маънии дур пӯшида аст, ки онро бо муҳокимаи ҷиддӣ дарёфттан мумкин аст. Аз ҷиҳати маъно ва таносуби сухан ва предметҳо ба ҳам наздик будани калимаҳо шеърӣ асари бадеиро баланд менамояд [139, 49].

Бино бар навиштаи Т. Зехнӣ истилоҳи мазкур маънии зайлро соҳиб аст: «Иҳом (йҳом) дар луғат ба ғалат андохтани хонанда, тарки тасреҳу тавзеҳ кардан, аз равшанбаёнӣ худдорӣ намудан аст. Дар илми бадеъ санъати иҳом он аст, ки нависанда калимаеро, ки ду маъно дорад, кор мефармояд ва аз ин ду маъно яке маънои наздик ва дигаре маънои дур аст» [49, 142].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», ки ба қалами Т. Атахонов марбут аст, истилоҳи «иҳом» чунин тавзеҳ ёфтааст: «Яке аз навъҳои санъати маънавӣ буда, дар адабиёт, хусусан дар назм бо мақсади пардапӯшона баён намудани фикр кор фармуда мешавад. Иҳом калима ва ибораҳои думаънӣ (духӯра) мебошад, ки яке маънии наздику равшан ва дигарӣ маънии дуру пӯшида дорад [131, 144].

Ҳамин тариқ, истилоҳи «иҳом» хусусиёти сермаъноиро касб намуда, дар адабиётшиносӣ танҳо ба маънии истилоҳии худ «яке аз навъҳои воситаҳои тасвир буда, ду ва ё зиёда маъноро соҳиб аст, ки маъноӣ нахуст возеҳу равшан ва маъноӣ баъдӣ ё дуҷуми он пӯшида, яъне, аз маъноӣ яқум дур аст».

Қобили ёдоварист, ки ҳар ду истилоҳи фавқуззикр хусусиёти сермаъноӣ доштаанд, ки дар адабиётшиносӣ маҳз бо маънии истилоҳии худ мустаъмаланд.

Муодили англисии истилоҳи “истиора” «metaphor» буда, дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ ва назарияи адабиёт (A dictionary of Literary Terms and Literary Theory)» чунин тавзеҳ ёфтааст: «Metaphor (Gk «carrying from one place to another») A figure of speech in which one thing is described in terms of another. The basic figure in poetry [164, 432]. Дар забони англисӣ истилоҳи «истиора» аз забони юнонӣ иқтибос гардида, бо маънии луғавии «аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдан» маъмул аст. Аммо дар истилоҳ ҳамчун «Яке аз навъҳои суханест, ки дар он як калима бо истилоҳ ё калимаи дигар шарҳ меёбад. Унсурҳои аслии сухан ва ё нутқ дар шеър аст».

Ба қавли забоншиноси рӯстабори америкоӣ - Роман Якобсон истиора: «Metaphor is alien to the similarity disorder. – Истиора шабоҳатнокии носозгор аст». Мавсуф ишора мекунад, ки «Some forms of writing use one or the other mode predominantly. Romantic and modernist poetry primarily uses metaphor – Баъзе аз шаклҳои навиштор ба ҷойи якдигар корбурд мегарданд. Намояндагони равиҷҳои романтизм ва

модернизм дар ашъори хеш асосан аз санъати маънавии истиора истифода мебурданд».

Дар фарҳанги Мериан Вебстер истилоҳи мазкур ба чунин маънӣ шарҳ ёфтааст: «A figure of speech in which a word or phrase literally denoting one kind of object or idea is used in place of another to suggest a likeness or analogy between them [180, 334] – Санъати маънавиест, ки дар он калима ва ё ибора як навъи ашё ва ё ақидаву андешаро ифода мекунад, ки яке ба ҷойи дигаре истифода мешавад ва мушобеҳи ҳамдигаранд».

Истилоҳи фавқуззикр дар «Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Treasures (Фарҳанги англисии Кембридж) бо маъниҳои зайл омадааст: an expression that describes a person or object by referring to something that is considered to possess similar characteristics:

Бояд гуфт, ки миқдори истилоҳоти адабиётшиносие, ки хусусиёти сермаъноиро дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда соҳиб бошанд, хеле зиёданд, ба монанди:

а) дар забони тоҷикӣ: тарсеъ [106, 18], тачнис [106, 20], иштиқоқ [106, 28], мусаххаф [106, 30], тасдир [106, 32], таъаттуф [106, 32], раддулматлаъ [106, 38], музайял [106, 40], ташреъ [106, 40] ва ғ. Ҳамаи ин истилоҳоти марбути воситаҳои баёни сухан ва ё алфози ифодаи сухан басомади арабӣ дошта, дар бахши бадеъияти муосир ба таври фарох ба кор мераванд.

б) дар забони англисӣ: allegory [164, 21], anagram [164, 33], analogue [164, 34], dramaturgy [164, 219], elegy [164, 230], ellipsis [164, 231], epos [164, 248], iamb [164, 349], lyric [164, 411], melodrama [164, 428] ва ғ. Бояд қайд намуд, ки ҳамаи истилоҳи зикршуда басомади ҷунонӣ дошта бошанд ҳам, феълан дар таркиби луғавии забони англисӣ бо маънии истилоҳии худ дар қатори вожагони бунёдии ин забон ҷой доранд.

Аз таҳлилу баррасиҳои истилоҳоти мазкур аён гардид, ки чор истилоҳе, ки зикрашон дар боло рафт, дар баробари маъноии луғавиро

соҳиб будан боз бо маънии истилоҳии худ дар риштаи адабиётшиносӣ кор фармуда мешаванд.

Аз гуфтаи боло равшан мегардад, ки падидаи сермаъноӣ хоси истилоҳ ҳам будааст ва мисолҳои ёдоваршуда андешаҳои моро собит ҳам сохт.

3.2. Падидаи омонимия дар истилоҳоти адабиётшиносӣ

Масъалаи таҷнис (омонимия) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз мушкилоти мубрам ба шумор рафта, таҳқиқи он ханӯз ҳам давом дорад. Ҳарчанд перомунӣ масъалаи мазкур андешаҳои муҳаққиқони зиёди ватаниву хориҷӣ дар шакли мақолоти илмӣ, монографияҳо, китобҳои дарсӣ, дар саҳифаҳои маҷаллаву рӯзномаҳо маҷмӯаҳои илмӣ ва луғатҳо дарҷ ёфта бошанд ҳам, мутаассифона, оид ба мавзӯи мавриди баҳс то ҳол рисолаи ҷудоғонае, ки тамоми паҳлуҳои норавшану нимторики онро рӯшан созад, дар даст надорем.

Яке аз рисолаҳои, ки ба таҳқиқи омоним дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст, «Омонимия как системная категория (на материале таджикского языка)» ном дошта, ба қалами Ч. Давлатова (2017) марбут аст. Дар рисолаи мазкур тамоми паҳлуҳои таҳқиқу омӯзиши омоним дар забони тоҷикӣ матраҳ шудаанд.

Бояд тазакур дод, ки истилоҳи «омонимия» бори нахуст дар забоншиносӣ дар асри XIX мавриди истифода қарор гирифтааст. Он вожаи юнонӣ буда, аз решаи *homos* – якхела ва *onima* – ном таркиб ёфтааст. (Ҳусейнов, Шукурова. 1983, 142). Зимни он «калимаҳои, ки таркиби овозиашон якхелаю маъноҳои гуногун дошта, ба айни як ҳиссаи нутқ мансуб мебошанд» (Ҳусейнов, Шукурова. 1983, 142), дар назар дошта мешавад.

Бо мурури вақт нуқтаи назари муҳаққиқон доир ба ин мавзӯ дар як ҳолат намонда, мунтазам рушд ва такомил ёфта меояд. Гарчанде ки аксаран муҳаққиқони масъалаи фавқуззикр перомунӣ ин зухуроти

луғавӣ–маъноии истилоҳи «омоним» «омонимияро» истифода баранд ҳам, аммо дар забоншиносии тоҷик андар боби унвони ин истилоҳ назари аҳли илм якрағ нест. Ҳанӯз аз ибтидои солҳои 60-уми садаи гузашта, забоншинос Т. Зеҳнӣ дар мақолаи «Калимаҳои ҷиносии ва ё ҷиносшаванда» («Маориф ва маданият». 1/III- 1960) масъалаи омонимияро алоқамандона бо мушкилоти адабиётшиносӣ мавриди омӯзиш қарор дода, менависад, ки «Чи дар забони гуфтугӯӣ, чи дар забони адабӣ дар мо калимаҳое дучор мешаванд, ки таркиби овозиашон якхела буда, ду ва зиёда аз он маъноҳои мустақил ва ё маъноӣ маҷозии ба ҳам наздик доранд. Ин гуна калимаҳо ба хелҳо чудо мешаванд...

Тарзи истеъмоли калимаҳое, ки шаклан як буда, мазмунан дорои маъноҳои алоҳида мебошанд, дар адабиёт мухталиф аст:

1. Калимаҳое, ки дар як байт ва ё ҷумлаи ба як шакл, вале дар ду ҷо ба маъноҳои ҷудогона меояд. Ин тарз калимаҳо аз нуқтаи назари адабиёт ҷиносии лафзӣ ва дар забон омоним ном доранд, ки ба тоҷикӣ ин истилоҳоро бо калимаи сохтаи ҳамшакл иваз мекунанд» (Зеҳнӣ. М/м. 1/ 111-1960).

Тӯракул Зеҳнӣ ҳамчун санъати бадеии лафзӣ маънавӣ дар шеър ба қор бурда шудани омонимҳоро тавассути чанд мисол аз ашъори Рӯдакиву Фирдавӣ, Саъдию Камол ва дигарон исбот намуда, таърихи бештар аз ҳазорсолаи доштани онро таъкид кардааст.

Ӯ ба масъалаи пайдоиши калимаҳои ҷиносии рӯӣ оварда, яке аз омилҳои пайдоиши категорияи луғавию семантикиро дар бобати ба илми хос гузаштани исмҳои ҷинс ва ғайра донистааст. Т. Зеҳнӣ андешаҳои мазкурро дар китоби ба адабиётшиносӣ бахшидаи худ «Санъати суҳан» (1978, 137) иброс доштааст. Ҳамчунин таъкид карда мешавад, ки дар забони халқ ин гуна калимаҳои думаъноро лутф меноманд. Муҳаққиқ таҷнисро дар ду навъ: маънавӣ –хелҳои он: санъати мухталилзуддайн, тавзеҳ, тавреҳ, ихом; лафзӣ: таҷниси том, таҷниси зоҳир, таҷниси ноқис, мураккаб, муқаррар ва таҷниси хат, гурӯҳбандӣ кардааст [49, 137-153].

Дар ҳар ду маврид ҳам (1960 ва 1978) Т. Зехнӣ истилоҳоти калимаҳои ҷиносӣ ва таҷнисро бо истилоҳи омоним баробар донистааст (Зехнӣ. 1960; 1978). Дар бобати номи истилоҳи мавзӯи мавриди назар луғатшинос М. Муҳаммадиев (1959; 1968; 1988; 1990; 1997) нисбат ба дигарон бештар муҳокима ронда, истилоҳи «омонимҳо»-ро пазируфта, чунин таърифро мақбул шуморидааст: «Калимаҳое, ки таркиби овозиашон баробар (монанд) буда, лекин аз ҷиҳати маъно гуногунанд ва баъзеяшон вобастагии маъноии таърихӣ доранд, омоним номида мешавад» (1968, 24) ва таъкид мекунад, ки «Ин калимаҳо аз ҷиҳати баромад ҳеҷ гуна умумияте надоранд, танҳо шаклан ба ҳамдигар монанданду халос» (1968, 29). М. Муҳаммадиев омонимҳои тоҷикиро аз ҷиҳати сохт ба ду гурӯҳ: омонимҳои пурра ва омонимҳои нопурра ҷудо кардааст (1968, 25).

Муаллифони китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» (барои синфи 6) С. Анварӣ ва А. Мирзоев аввалан (1998) таъкид мекунанд, ки илова бар омоним ин гуна калимаҳоро таҷнис, яъне ҳамҷинс низ мегӯянд. **Ҷинос**, яъне дар ҷумла ва шеър овардани ду калимае, ки мушобеҳ ё монанд бошанд, аммо маъноии гуногунро бифаҳмонанд. Таҷнис, ки номи санъати шеърест, бо калимаи ҷинос аз як реша пайдо шудаанд» (1998, 130), аммо баъдан (2002) истилоҳи омонимро бо истилоҳи «**ҳамгунаҳо**» иваз кардаанд» (2002, 15).

Бояд тазакур дод, ки забоншиносон Р. Ғаффоров (1990), Ш. Кабиров (1999), А. Абдуқодиров (1988), А. Рустамов (1983), О. Давлатов (1981, 1988, 1991), М. Алламуродова (1992), И. Сулаймонов (2003) зимни тадқиқот истифодаи истилоҳи умумилингвистии омоним, омонимия – ро маъқул ҳисобида бошанд, луғатшинос Ҳ. Маҷидов ин истилоҳро бо «калимаҳои ҳамовоз» номгузорӣ карда, чунин менигорад: «Баракси ҳодисаҳои полисемия, ки ба системаи маъноии вожаҳои забон алоқаманд аст, ҳамовозии калимаҳо ба сохтори овозии онҳо вобастагӣ дорад» (Маҷидов. 2007, 58). Дар баробари ин, Ҳ. Маҷидов менависад, ки «дар забони тоҷикӣ ҳам баробари калимаҳои аз бобати қиёфай овозиашон аз

хам комилан фарқкунанда боз як миқдори муайяни калимаҳое низ мавҷуданд, ки бо сохти овозии худ бо ҳам баробаранд ва ё наздикӣ доранд. Ин гуна вожаҳо калимаҳои ҳамовоз ё омонимҳо номида мешаванд» (2007, 58-59).

Зимни баррасии масъалаи мазкур муҳаққиқон асосан ба омонимияи луғавӣ рӯ овардаанд ва дар ин чода дар забоншиносии рус мавҷудияти се нуқтаи назарро таъкид кардан зарур аст.

Тибқи назари гурӯҳи якум чунин андеша чой дорад: вожаҳои омонимӣ танҳо омонимҳои этимологие (гетерогенные) мебошанд, ки дар натиҷаи мутобиқати тасодуфӣ таркибҳои овозӣ ба вуқӯъ омадаанд. Назарияи мазкурро Ш. Жилйерин, Р.И. Минер, Ж. Опп, В.И. Абаев ҷонибдорӣ кардаанд (нигаред ба рӯйхати адабиёт). Тарафдорони назарияи дувум чунин меҳисобанд, ки омонимияи луғавӣ аз ду манбаъ ғизо мегирад: а) таҳаввули монандшавии овозии вожаҳои гуногуншакл (калимаи иқтибосӣ низ); б) таҳаввулоти дивергентии семантикии як калима. Ба ин нуқтаи назар забоншиносон Л.А. Булаховский, Р.А. Будагов, С. Урманҷонибдоранд.

Аммо тибқи андешаҳои гурӯҳи савум гумон меравад, ки омонимҳо аз ҳисоби роҳу василае ташаккул меёбанд. Тадқиқгарон В.В. Виноградов, А.И. Смирнитский, Ю.С. Степанов, Ш. Балли ҳамин ақидаро дастгирӣ кардаанд.

Доир ба масъалаи моҳияти омонимия дар адабиёти лингвистӣ ақидаҳои якхела вучуд надоранд. Муҳимтарин тадқиқоти дар ин мавзӯ анҷом додашуда дар забоншиносии рус ба қалами В.В. Виноградов тааллуқ дорад. Ӯ дар мақолаи «Дар бораи омонимҳо ва зухуроти ба он монанд» (1986) сарҳади байни омонимҳо ва шаклҳои ба он мушобеҳро муайян кардааст.

Д. Розентал низ ақидаи В.В. Виноградовро ҷонибдорӣ намуда, ба ҳулосае меояд, ки омонимҳои луғавӣ калимаҳое мебошанд, ки талафузи якхела дошта, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Барои омонимия

зухуроти мувофиқат ва ягонагии фонетикӣю грамматикӣ хос мебошанд, вале ҳодисаи мутобиқат ё қаробати семантикӣ бегона мебошад.

М.И. Фомина маълумоти амиқтаре оид ба ин масъала пешниҳод карда, қайд мекунад, ки омонимҳои луғавӣ гуфта ду ва ё зиёда калимаҳои менаманд, ки аз ҷиҳати маъно фарқ дошта, тарзи талаффузи якхела ва шакли грамматикӣ ягона доранд. Ў дар луғатшиносӣ ду навъи калимаҳои таҷнисро (омоними) фарқ мекунад: пурра ва нопурра. Дар ин самт низ афкори ягона ҷой надорад. Масалан, дар забоншиносии рус омонимҳои лексикӣ пурра гуфта калимаҳои менаманд, ки ба як ҳиссаи нутқ мутааллиқ буда, дар онҳо тамоми системаи шаклҳо мувофиқат мекунад. Зимни он калимаҳои омонимие фаҳмида мешаванд, ки аз ҷиҳати талаффуз, шакли навишт, падеж, шумора ва амсоли инҳо мувофиқат мекунад, вале дар омонимҳои луғавӣ нопурра яке аз шаклҳо аз ягон ҷиҳат (шумора, падеж) мувофиқат намекунад. Дар забоншиносии тоҷик омонимҳои пурра гуфта калимаҳои дар назар дошта мешаванд, ки «аз рӯи шакли асли (бе ҳеч аффикс) ба ҳам монанд мешаванд, ва мисолҳои зайл тасдиқи гуфтаҳои мост: 1. **қалб**– вожгун, вожгуна, чаппа. 2. **Қалб** – назмест, ки аз пешу қафо шудани калимаҳои байте бо вазни дигар ҳосил мешавад [49, 181]; **нидо** – ҳиссаи нутқест, ки ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунад. 2. **нидо** - хитобҳои музтарибона, ки тазоҳури ҳаяҷони қалбӣ ва эҳсосоти амиқи рӯҳии шоир аст [49, 103]. Ё худ ба истилоҳи «**нақл**» назар мекунем. Агар калимаи «**нақл**» дар луғат ба маънои «ҷо ба ҷо кардан» ояд, пас дар адабиётшиносӣ бо маънои истилоҳии «шоир маънии дигарро бардорад ва аз бобе ба боби дигар барад; аз боби мадҳ ба ҳиҷо ва аз васфу ҳамоса ба ғазал ва аз шукр ба шикоят ва аз таъзият ба таҳният ва баръакс, дар либоси дигар зоҳир кунад» [106, 318] ба ҷашм мерасад. Аммо омонимҳои нопурра калимаҳои мебошанд, ки дар натиҷаи қабули ягон шакли морфологӣ ба ҳамдигар монанд шуданд: 1. **латифа**– шахсе, ки нозук аст. 2. **латифа** – ҳикояҳои хурде, ки мазмуни ҳазломез ва ҳаҷвӣ доранд» [143, 44].

Бояд қайд кард, ки «Дар омонимҳои нопурра калимаҳо танҳо дар натиҷаи қабул намудани ягон шакли морфологӣ ба ҳамдигар монанд шудаанд» (1968, 25).

Дар забоншиносии рус омонимҳоро аз рӯи сохторашон ба омонимҳои решагӣ ва сохта гурӯҳбандӣ кардаанд. Дар ин чода ақидаи М.И. Фомина андаке дигаргуна аст. Ӯ омонимҳоро ба сода ё ғайрисохта ва сохта тақсимбандӣ намудааст.

О.С. Ахманова бошад, гурӯҳи сохтаи омонимҳоро «калимаҳои бо сохтори морфологӣ ифодаёфта» номида, онҳоро боз ба 5 зергурӯҳ чудо кардааст: а) омонимияи асосҳо; б) омонимияи аффиксҳо; в) омонимия бо дараҷаи гуногуни тақсимшавӣ; г) омонимия бо сохтори дохилии гуногун; ғ) омонимияи ҳиссаҳои гуногуни нутқ.

Мавзӯи мазкур ҳамчун як қабати муҳими луғавию семантикии шеваю лаҳҷаҳо низ аз мадди назари аҳли тадқиқ берун намондааст. Ба таври мухтасар бошад ҳам, ба баъзе паҳлуҳои масъала, хусусан, ба роҳҳои пайдоиш ва инкишофи омонимҳо дар муҳити лаҳҷа дар рисолаи илмии Р.Р. Неменова, Ғ. Ҷӯраев (1980), Ш. Исмоилов (1982) ва мақолаи И. Сулаймонов (2003) маълумоти дахлдорро пайдо кардан мумкин аст.

Бори нахуст дар забоншиносии мо дар заминаи маводи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Ҷилдҳои 1-2, 1969) Ш. Кабиров «Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ» (1992) мураттаб сохтааст. Ҳол он ки танҳо «Луғати омонимҳои забони русӣ» чанд маротиба ба таърифи расидааст.

Манбаъ ва роҳҳои пайдоиши таҷнисҳо (омонимҳо) дар забони тоҷикӣ гуногунанд ва ақоиди аҳли тадқиқ дар ин самт яқинан нест. Масалан, М. Муҳаммадиев омонимҳоро аз рӯи роҳҳои сохта шуданашон ба лексикӣ, морфологӣ ва лексикӣ-морфологӣ гурӯҳбандӣ кардааст (1959) ва вожаҳои аслии забон, калимаҳои полисемӣ, унсуроҳи луғавию иқтибосӣ ва диалектизмҳоро манбаи ба вуҷуд омадани ҳамгунаҳо номидааст. Баъзеҳо вожаҳои конверсиалиро низ ба қатори омонимҳо шомил намудаанд. Умуман, оид ба моҳият, манобеи зуҳур ва таснифи омонимҳо мувоҳидаҳо дар пешанд ва айни замон, мо танҳо пиромуни як

навъи омонимҳо – омонимҳои этимологӣ, ки дар заминаи ҳодисаҳои суперстрат (иктибосгирӣ) ва адстрат (таъсири тарафайни забонҳо) рӯи кор меоянд, то андозае муфассалтар мулоҳизаронӣ менамоем.

Бояд тазакурр дод, ки омонимҳоро вобаста ба мансубияти забониашон Б.Н. Головин ба ҳамгунҳои семантикӣ ва этимологӣ ҷудо карда менависад, ки: «Ба омонимҳои семантикӣ одатан омонимҳои этимологӣ, ки дар натиҷаи мувофиқати тасодуфии овозӣ пайдо намудани калимаҳои аз ҷиҳати баромад гуногун ва ё вожаҳо ҳамон як забон муқобил гузошта мешаванд» (1983, 75).

Калимаҳои иқтибосиро М. Муҳаммадиев (1990 - 1997), М. Алламуродова (1992), Ҳ. Маҷидов (2007) ва дигарон як манбаи муҳими омонимшавӣ меҳисобанд, ки воқеан, чунин аст: «Баъзан аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибос мешаванд, ки сохт ва тарзи талаффузашон бо баъзе калимаҳои тоҷикӣ мувофиқ меояд». Бино ба қавли муҳаққиқони мазкур, вожаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ ба инкишофи маъноӣ дучор омада, бо шаклҳои пешинаи худ муносибати омонимӣ пайдо мекунанд.

Вожаҳои иқтибосӣ зимни пайдо намудани муносибатҳои луғавию семантикӣ, хусусан, омонимшавӣ хусусияти якхела зоҳир намекунанд. Бинобар ин, имкониятҳои ҳамгуншавии вожаҳои аз забонҳои дигар воридшуда ба таври гуногун ба назар мерасад: 1) Иқтибосоте, ки то ворид шудан ба забони тоҷикӣ шакли омонимӣ доштанд, ки мо онҳоро шартан омонимҳои этимологии тайёр номгузорӣ мекунем; 2) иқтибосоте, ки пас аз ворид шудан ба забони тоҷикӣ ба калимаҳои иқтибосии дигар забонҳо ҳамгуна шудаанд ва ба онҳо омонимҳои этимологии омехта ном мегузорем; 3) иқтибосоте, ки бо калимаҳои аслан тоҷикӣ мувофиқати шаклӣ пайдо кардаанд ва ба онҳо омонимҳои этимологии маснӯъ унвон гузоштем.

Дар ин мавқеъ, теъдоди омонимҳои этимологие, ки ба забони арабӣ мансубанд, нисбат ба омонимҳои этимологии забонҳои дигар зиёдтаранд.

Вобаста ба чунин тарзи тақсимбандӣ омонимҳои этимологии тайёр аз рӯи ба кадом забон мансуб будани ҷузъҳои маъноӣ ба ин тарика тасниф мешаванд: а) омонимҳое, ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони арабӣ муносибат доранд; б) омонимҳое, ки ҷузъҳои маъноии онҳо этимологияи туркӣ (муғулӣ) доранд.

а) Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони арабӣ муносибат доранд.

Ин қабил вожаҳо дар забони осори адабӣ-бадеӣ ва илмию таърихии забони тоҷикӣ (форсии нав) ба сифати истилоҳ ва калимаҳои муқаррарӣ меоянд. Маъмултарин вожаҳои омонимии ҷузъҳои арабӣ доштаи марбут ба истилоҳи адабиётшиносӣ инҳоянд: *тасғир, байт, тазлеъ, рақто, иқд, талмеҳ, такрор, эзоҳ, тафсир, таиҳис, киноя, таҷассум, таибеҳ, иқтибос, тақобул, таачҷуб, маҳдуд, муаммо, таърих, марсия, мунозира, тарҷума, ҳазл, мутоиба, асрор, назм, наср, радиф, баст, тазмин* [106, 88-92] ва ғайра.

Наср I - пароканда кардан [106, 297; 143, 72]; интишор додан – рехтан, пошидан, пароканда кардан [139, 90]; пошидан, рехтан, пароканда кардан [131, 233].

Наср II - каломе ро гуянд, ки мавзун ва муқоффо набошад [106, 297]; суханест, ки вазну қофия надорад. Аммо дар адабиёт наср бештар унвони ҳамон асарҳои бадеиро ифода мекунад, ки бо номҳои роман, повест, ҳикоя, очерк ва ғайра маъруфанд ва бо сухане аз вазну қофия холи навишта шудаанд [139, 72].

Назм I - чамъ кардан [106, 295]; ба ҳам пайвастан, ба ришта кашидани чавоҳир [143, 71]; оростан, ба ришта кашидани гавҳар [139, 89]; ба ҳам пайвастан, ба низом даровардан, ба ришта кашидани чавоҳир [131, 229].

Назм II - чамъи калимоти мавзун ва муқоффо ба иродаи мутакаллим [106, 295]; сухане, ки бар хилофи наср ба вазну қофия гуфта шудааст [139, 71]; сухане, ки ба вазн, қофия ва дигар шаклҳои шеърӣ

дароварда шудааст [139, 89]; санъати дар сухан образнок ифода намудани фикр; санъати эҷоди сухани образноки манзум [131, 229].

а) *Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони юнонӣ муносибат доранд.*

Дар таркиби луғавии забони англисӣ ҷойгоҳи калимаҳои юнонӣ, ки шаклҳои омонимӣ доранд, нисбатан густурдатар аст. Бештари вожагони аз забони юнонӣ иқтибосшуда нахуст аз забонҳои латиниву фаронсавӣ ба забони юнонӣ ворид шуда, пасон ба англисӣ шомил гардидаанд. Ҷузъҳои семантикии онҳо дар забонҳои ғавқуззикр гоҳо пурра гоҳо қисман аз истеъмол монда, нисбат ба калимаҳои забони ҳозира хусусияти архаистӣ пайдо карданд, ба монанди: **elegy** (<Middle French) <Latin *elegīa* <Greek *elegeia*): **elegy I**: a poem in elegiac couplets; **elegy II (a)**: a song or poem expressing sorrow or lamentation especially for one who is dead; **elegy II (b)**: something (such as a speech) resembling such a song or poem; **elegy III (a)**: a pensive or reflective poem that is usually nostalgic or melancholy; **elegy III (b)**: a short pensive musical composition; **epos 1**: a long narrative poem in elevated style recounting the deeds of a legendary or historical hero; **epos 2**: a work of art (such as a novel or drama) that resembles or suggests an epic; **epos 3**: a series of events or body of legend or tradition thought to form the proper subject of an epic.

Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони лотинӣ муносибат доранд.

Дар таркиби луғавии забони англисӣ мавқеи калимаҳои лотинӣ, ки шаклҳои омонимӣ доранд, хеле назаррас аст, ба монанди: **fable**, **legend** ва ғ. Истилоҳи *fable* – *масал (басня)* дар асрҳои миёна аз забони лотинӣ дар шакли *fābula* бо маънии «суҳбат, ҳикоя, мунозира, ривоят, нақл» ба забони англисӣ иқтибос шудааст. Падидаи омонимии он чунин аст: **fable I**: a short story that usually is about animals and that is intended to teach a lesson; **fable II**: a story or statement that is not true. Истилоҳи *legend* аз забони лотинии давраи асрҳои миёна дар шакли *legenda* – *ривоят (легенда)* бо маънии «ҷамъ шудан, интиҳоб кардан, хондан» иқтибос

шуда, басомади аслии он ба забони юнонӣ дар шакли *logos* бо маънои «сухан, вожа» рост меояд. Падидаи омонимии истилоҳи мазкур чунин аст: **legend I**: a story coming down from the past; **legend I b**: a body of such stories; **legend I c**: a popular myth of recent origin; **legend I d**: a person or thing that inspires; **legend I e**: the subject of a legend; **legend II a**: an inscription or title on an object (such as a coin); **legend II b**: the various parts of the illustrated anatomy; **legend II c**: an explanatory list of the symbols on a map or chart.

в) Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои семантикии онҳо баромади туркӣ доранд ва албатта, миқдори онҳо ночиз аст.

Дар забони адабии тоҷик ҳамгунаҳое, ки қабатҳои маъноии онҳо сирф туркӣ бошанд, камшуморанд. Ин гуна омонимҳо асосан пас аз асрҳои X-XI ба забонамон ворид шудаанд. Чунин зухурот аз зиндагии дуру дарози қавмҳои эронинаҷод ва турк дар як минтақа сар зада, натиҷаи таъсири тарафайни забонҳои тоҷикӣ ва туркиро дар заминаи ҳодисаҳои адстративу суперстратӣ нишон медиҳад. Инак, чанд далел: **ӯланг**, **тӯра** ва ҳоказо. Теъдоди ин қабил вожаҳо зиёд нест. **ӯланг I** – суруди маросимии туркзабонон, мотам, азо, мурдан. Калимаи **ӯланг** муштак, аз решаи **ӯл** (мур, мурдан); **анг** (пасванди вожасоз); **ӯланг II** – сабзазор, марғзор.

Ба ҳамин минвол, калимаҳои омонимии баромади туркӣ–ӯзбекӣ дошта дар забони адабии тоҷик дар натиҷаи муносибатҳои тӯлонӣ ва ҳамсоғии қавмҳои тоҷику ӯзбек шурӯъ карда аз асрҳои XI-XII инҷониб мақоми муайян пайдо кардаанд. Нуфузи ин қабил вожаҳо чандон зиёд нест. Бархе паҳлуҳои семантикии чунин омонимҳо дар забони ҳозираи тоҷик ва шеваю лаҳҷаҳои он тобишҳои нави маъноӣ касб кардаанд.

в) Таҷнисҳои (омонимҳои) этимологии маснӯъ

Ба гурӯҳи вожаҳои ҳамшакли гуногунмаъноии этимологии маснӯъ мо омонимҳоеро шомил намудем, ки яке аз ҷузъҳои маъноии онҳо аз рӯйи баромад ва мансубияти забонӣ тоҷикӣ буда, ҷузъи дигари маъноияшон калимаи иқтибосӣ аст, ки тасодуфан бо унсури луғавии

точикӣ аз чиҳати таркиби овозӣ мувофиқат пайдо кардааст. Ҳамзамон ин гуна омонимҳоро аз рӯи миқдори қабатҳои маъноияшон ба **дуаъзогӣ** ва **бисёраъзогӣ** чудо мекунем: а) Омонимҳои иқтибосии дуаъзогӣ. Ба ҷузъҳои тоҷикӣ вожаҳои арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ, юнонӣ монанд шудаанд. Аз ин рӯ, чунин навъи омонимҳоро аз рӯи мансубияти забониашон дида мебароем ва тақсимбандӣ мекунем:

а) *Тачнисҳое* (омонимҳое), ки аз ҷузъҳои маъноии тоҷикию арабӣ ташкил ёфтаанд: **асрор**, **ҳазл**, **мутоиба**, **тавҳид**, **чид**, **созач**, **маснӯъ** ва ғ.

Асрор I (тоҷикӣ) – шакли чамъи сир, чизи пӯшида [106, 273]: асрори зиндагӣ, сири ҳаёт; **асрор II** (арабӣ): шеър бошад мубтанӣ бар маорифи раббонӣ ва мавҷиди субҳонӣ ва мубтанӣ ва қавоиди ҳақоқиқ тасаввуф ва қавонини дақоқиқ таъриф [106, 273]; **ҳазл I** (тоҷикӣ): сухани беҳуда гуфтан [106, 269]; **ҳазл II** (арабӣ): «шоир дар каломи худ лафзе чанд эрод кунад, ки маҳаки ақл тамомиёр набувад ва ба мизони сидқ санҷида набошад ва бо вучуди он, мучиби тафреҳ ва таншити баъзе тибоб гардад» [106, 273]; «порчаҳои хурди манзум (ва баъзан мансур), ки бо шӯхиву зарофат ба ягон муносибат ба шоирон, аҳли санъат ё шахсон дигар бахшида мешавад [139, 152]; шеърҳо ва порчаҳои насри хурде, ки ба ягон муносибат аз рӯи шӯхӣ ва лутф ба қасе бахшида мешавад [139, 180].

Хулоса, таҷнисҳои (омонимҳои) этимологӣ, аз як тараф, барои инкишоф ёфтани таркиби луғавии забонамон аз ҳисоби вожаҳои иқтибосӣ мусоидат намоянд, аз тарафи дигар, дар бобати образнокии баён, шевоӣ ва ҷаззобии ифода ҳамчун категорияи фаъоли луғавию семантикӣ дар тақомули услубӣ-бадеии нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мусоидат карда метавонанд. Мушоҳидаҳо аз он далолат мекунанд, ки омонимҳои этимологӣ аз лиҳози таркиби семантикӣ яқхела нестанд. Роҳҳои ба забонҳои тоҷикиву англисӣ ворид шудани вожаҳои иқтибосие, ки дар ҷодаи зухуроти омонимия саҳм доранд, басо гуногунанд: иқтибосоти арабию арабӣ, арабию туркӣ, арабию тоҷикӣ, туркию туркӣ, туркию тоҷикӣ, тоҷикию ҳиндӣ, тоҷикию юнонӣ, лотинию англисӣ, юнонию

англисӣ ва амсоли инҳо. Таҳлил нишон дод, ки на ҳамаи ҷузъҳои маъноии омонимҳои этимологӣ имрӯзҳо дар забонҳои адабии ҳозираи тоҷик ва англис дар гардишанд. Маводи баррасишуда асосан дар заминаи забони адабӣ ҷамъоварӣ шудааст. Мисолҳо аз забонҳои ҳозираи тоҷик ва англисӣ низ барои нишон додани сатҳи такомул ва инкишофи ҷузъҳои маъноии омонимҳо оварда шуданд.

3.3. Падидаи муродифоти истилоҳоти адабиётшиносӣ

Истилоҳи «муродиф» басомади арабӣ дошта, аз асоси «радиф» гирифта шуда, лафзест, ки «ба лафзи дигар дар маънӣ шарик бошад» [Ғиёс-ул-луғот]. Синоним аз калимаи юнонии «synonymon - ҳамном» гирифта шуда, калимаҳои меноманд, ки аз лиҳози талаффузу шакл ва таркиби овозиашон гуногун буда, аз нигоҳи маъно якрангу ҳаммаъно мебошанд.

Масъалаи омӯзиши синонимҳо бошад, кайҳо боз тавачҷуҳи забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Асосгузори ҷараёни дескриптивӣ, забоншиноси машҳури америкой Л. Блумфилд дар асари худ «Забон» ба масъалаи омӯзиши синоним дар забоншиносӣ назару андешаҳои муфассал қайд кардааст.

Агар дар забоншиносии рус намояндагони як қатор мактабҳои забоншиносӣ, ба монанди Қазон (И.А. Бодуэн де Куртенэ, Н.В. Крушевский, В. А. Богородитский, А.И. Анастасиев, А.И. Александров, Н.С. Кукуранов, П.В. Владимиров), Москва (А. А. Шахматов, М.М. Покровский, Д. Н. Ушаков, Н.Н. Дурново, А.М. Пешковский, В.К. Поржезинский, В.М. Истрин, В.Н. Шебкин, Б.М. Ляпунов, А.И. Томсон, С.М. Кулбакин), Ленинград (Л.В. Шерба, Е.Д. Поливанов, Л.П. Якубинский, С.И. Бернштейн, В.В. Виноградов, Н.В. Юшманов, А.А. Драгунов), Харьков (А. Потеня, Д.Н. Овсянко-Куликовский, А.В. Ветухов, А.Г. Горнфелд, М.А. Колосов, Б.А. Лезин, А.В. Попов, М. Г. Халанский, В.И. Хартсиев) ба таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои синоним даст зада бошанд, пас дар забоншиносии тоҷик пажӯҳиши масъалаи

мазкур бо номи Б. Ниёзмаҳмадов, Н. Масъумӣ, Д. Тоҷиев, Ш. Рустамов, Б. Камолиддинов, М. Муҳаммадиев, Д. Хочаев ва дигарон алокаи ногусастанӣ дорад.

Микдори муродифоти марбути истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон ҳам хеле зиёд аст:

а) Забони тоҷикӣ: мусаҳҳаф – тасҳиф [106, 32]; тасдир – мутобиқ – мусаддар – баргардониш – бунсарӣ – сарбунӣ [106, 37], раддулматлаъ – бозоварди қофия – раддулкофия [106, 39], музайял – тазйил [106, 41], мақлуб – қалб [106, 44], акс – табдилу акс – тарду акс [106, 46], саҷъи мутавазин – саҷъи мувозина – саҷъи муқорина – саҷъи мумосила [106, 47], тазмини муздавач – иънотулқарина [106, 59], мавкуф – бозбаста [106, 60], муфрад – ифрод [106, 63], муламмаъ – ширушакар – омехтагӣ [106, 65], макруъуллуғатайн – макруъуллisonайн – мазмунуллуғатайн [106, 66] ва ғайра.

Бояд гуфт, ки ҳамаи истилоҳоти ёдоваршуда басомади арабӣ дошта, бо ҳамон маънияшон имрӯз дар истеъмоланд. Барои тақвияти назари мазкур падидаи муродифро дар мисоли истилоҳи «тафсил» дида мебароем. Истилоҳи мазкур дар рисолаи «Такмилаи бадеи форсии тоҷикӣ» бо чунин маънӣ омадааст: «Суханвар бино бар камоли қудрати иншоӣ шеър бар ваҳче кунад, ки дар талаффуз ба калимаҳои он лаб аз лаб чудо кунад ва ба ҳам нарасад» [106, 85]. Аммо дар асари «Санъати сухан»-и Т. Зехнӣ истилоҳи мазкур бо муродифи «лабнорас» чунин шарҳ ёфтааст: «Шоирони гузашта барои ҳунарнамоӣ, аз қабилӣ бозии ҳарф низ шеър гуфтаанд, ки аз хондани он лаб ба лаб намерасад, яъне, дар он ҳарфҳои лабии «м, б» иштирок намекунанд» [49, 164.]. Аз шарҳи ҳар ду истилоҳ ҳам аён гардид, ки онҳо бо ҳамдигар муродиф буда, падидаи мазкур ба онҳо хос будааст.

б) забони англисӣ: adaptation – adjustment; allegory – parable; analogue – parallel; annotation – note – notation – comment; argument – parameter; comedy – humor; blank verse – white verse; character – nature;

conflict – collision – confrontation – conflagration; convention – contract – agreement – covenant – treaty.

Синонимҳоро дар ҳар ду забон низ метавон аз нигоҳи сохтору таркибашон ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ чудо намуд:

а) синонимҳои сода. Ин намуди синонимҳо асосан аз калимаи сода иборат буда, дар таркиби худ ягон унсури калимасоз надоранд, ба монанди: тасдир – мутобиқ [106, 37]; ифрод – муфрад [106, 63]; хайфо – ахиф – тахийф [106, 84]; ихом – тахайил —тавҳим – таврия – тамсил – муғолата [106, 120]; мутазод – тазод – мутобиқ – тибоқ – татбиқ – муқобала – такофу – таноқуз – тақобул [106, 125]; verse – poem; brief – short; conflict – oppose; tale- legend – talk; epic – epos; fable – legend- talk; kind – type- sort [164, 433];

б) синонимҳои сохта. Ин навъи синонимҳо ба истилоҳи сода ҳамроҳ кардани пешванд ва пасванд сохта мешаванд, ба монанди: ҳамовой – ҳамхуруфӣ [106, 133]; латифа – нодира – зарифа – ачиба [143, 45]; convention – agreement; discourse – debate;

в) синонимҳои мураккаб: сабқшиносӣ – услубшиносӣ [Ҳодизода 96]; қиссахон – қиссагӯй [143, 149].

г) синонимҳои таркибӣ: қисса дар қисса – қисса андаруни ҳикоят [143, 149]; ҳазли рафиқона – ҳазли дӯстона [143, 152]; рамали мусаммани мақсур – рамали мусаммани маҳзуф [143, 168].

Ҳамин тариқ, аён гардид, ки падидаи муродифӣ хоси истилоҳоти забонҳои муқоисашаванда будааст.

3.4. Падидаи таззодӣ дар истилоҳоти адабиётшиносӣ

Антоним калимаи ҷунонӣ буда, таркибан аз ду реша: анти – зид ва онима - ном иборат аст. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ ба мафҳуми «антоним» таърифи зайлро писанд мешуморанд: «калимаҳои зидмаъно ё худ муқобилмаъноро антоним меноманд». Дар илми адабиётшиносӣ истилоҳи «антоним» бо муродифоти «мутазод, тазод, мутобиқа, мутбиқ, тибоқ, татбиқ, муқобала, такофу, таноқуз, тақобул» ба чашм мерасад.

Бояд ишора намуд, ки на ба ҳама калимаҳои забон падидаи антонимӣ хос аст. Забоншинос Б. Камолиддинов дар китоби худ «Забони тоҷикӣ» мафҳуми «антоним»-ро ба таври зайл шарҳ медиҳад: «Антонимҳо ё калимаҳои зидмаъно чунин воҳидҳои луғавианд, ки маъноҳои муқобили ҳамдигарро ифода мекунанд» [52, 38].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» - и С. Ҷоматов мафҳуми «антоним» ин тавр шарҳ ёфтааст: «калимаҳое, ки маънои ба ҳам зиддоранд» [138, 37].

Аз ин рӯ, антонимро бештар дар ҳиссаҳои нутқи сифату зарф метавон мушоҳида кард. Антоним нисбат ба синониму полисемия камтар дучор мешавад. Антонимҳо ба мисли синонимҳо аз ҷиҳати услубию эҳсосӣ (эмотсионалӣ) фарқ накарда, балки аз рӯйи ифодаи мафҳум фарқ мекунанд.

Забоншинос Т. Зеҳнӣ шарҳи зерини мафҳуми «антоним»-ро қабул мешуморад: «яке аз пуртаъсиртарин воситаҳои тасвиrotи бадеӣ ҳамоно муқобил гузоштани ду фикр ба ҳамдигар аст ва ё бо таъбири дигар гӯем, сифат ва хислатҳои ду кас ва ё ду чизро ба таври муқоиса ба ҳам муқобил гузоштан аст, ки санъати тазод ва муқобала (мутобиқа) ном дорад» [49, 82].

Миқдори он истилоҳоти адабиётшиносие, ки ин воҳиди ё хусусияти луғавиро ба худ касб кардаанд, он қадар зиёд нестанд, ба монанди: таҷниси лафзӣ – таҷниси маънавӣ, ширушакар – омехтагӣ, бозгашта – баргардониш, лабрас – лабнорас, [49, 164-165], ҳусни матлаъ – ҳусни ибтидо, ҳусни талаъ – ҳусни таълил, ҳусни мақтаъ, суолу ҷавоб – пурсишу посух, балоғат ва фасоҳат, расоӣ – шевай, маънии маҳдуд – маънии васеъ, [80, 103], байти восила – байти восита, [80, 179], таркиббанд – тарҷеъбанд [80, 179], ҳусни интиҳо – ҳусни анҷом [80, 217], шеъри нав – шеъри озод [80, 244], навовариини манфӣ – навовариини мусбат [80, 265], ҷузъият – куллият [49, 47], истиораи равшан – истиораи биттасреҳ [49, 69], истиораи изофӣ – истиораи киноягӣ [49, 71], [49, 82].

Антонимҳо ба забони англисӣ: epic – short story, ode – prose, poetry – prose, rhyme – estimate, annotation – blank, anecdote – non-fiction, archaism – convention, argument – agreement, fable – truth, tale – non-fiction, ballad – prose, creative – uncreative, comedy – tragedy, exposition – complication, elegy – praise, humor – drama (tragedy), imitation – reverse, introduction – conclusion, legend – short story, puzzle – rely (trust), writer – permanent.

Як нуктаро метавон ҳаде зад, ки ҳамаи истилоҳоти зикршуда ба санъатҳои бадеӣ мутааллиқ буда, бештарашон баромади арабиро соҳибанд.

3. 5. Шарҳи луғавии бархе аз истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда

Истилоҳ ё ин ки истилоҳшиносӣ як қабати ҷудогонаи луғати ҳар забонро фаро гирифта, дар нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ бо маъноӣ ягонаи истилоҳии худ мавриди мустаъмал қарор мегирад. Ин қабати таркиби луғавӣ соҳаҳои гуногуни ҳаётро фаро гирифта, ба шарҳу тафсир ниёздоранд, зеро сарҳади қорбурди онҳо назар ба калимаҳои маъмули каме камистеъмол аст. Ба ҳамагон аён аст, ки байни калима ва истилоҳ фарқиятҳо ҷой дорад. Агар калима дар нутқи ҳаррӯзаамон ба маъноҳои гуногун, чун воҳиди сермаъно, истифода шавад, истилоҳ хусусияти моносермавии соҳавӣ дошта, танҳо дар робита ба як соҳаи муайян мавриди истеъмол қарор мегирад. Минҷумла, истилоҳоти адабиётшиносӣ дорои вижагиҳои зиёде мебошад. Аслан, истилоҳоти адабиётшиносӣ яке аз соҳаҳои фарох ва доманадори илм буда, дар навбати худ, аз чанд қисмату зерқисмат иборат аст. Теъдоди истилоҳоти ин соҳа хеле сершумор аст. Назди худ мақсад гузоштем, ки роҷеъ ба истилоҳоти адабиётшиносӣ дар муқоиса ба ду забони аз ҳамдигар бегона маълумот диҳем.

Бояд тазаккур дод, ки ба худи истилоҳи адабиётшиносӣ (literature) дар забони англисӣ каме бошад ҳам таваққуф намуд. Адабиётшиносӣ ин илм дар бораи таърихи адабиёт ва қонунҳои тараққиёти онро меомӯзад. Бояд ишора намуд, ки адабиёт таърихчаи пайдоиши он ҳамчун соҳаи мушаххас ва маълум баҳри тадрис он қадар тулони нест, гарчанде, ки дар бархе аз луғату фарҳангҳо нуқтаи рушди онро ба солҳои 1960-уми қарни гузашта нисбат медиҳанд. Ин гуфтаҳо моро аз он водор менамояд, ки илми номбурда дар пайвастагӣ бо дигар илмҳои машҳури он давр амсоли фалсафа, мантиқ ва нучум пеш аз ҳама тавачҷуҳи адабиётшиносонро ба худ ҷалб карда буд ва он сабаб гашт, ки адабиётшиносон ба таҳқиқу пажӯҳиши ин илм назари ҷиддӣ намоянд.

Истилоҳҳо калимаҳои махсус буда, дорой як маъноанд ва бо ин хусусияти худ аз калимаҳои одии муқаррарӣ ва махсусан полисемия фарқ мекунанд. Истилоҳ ба монанди калимаҳои одии сермаъно ба матн эҳтиёҷ надорад. Ва на танҳо дар доираи забон, балки дар доираи соҳаи худ ҳам бояд як маъноро ифода кунад, зеро сермаъноӣ камбудӣ ва норасоии истилоҳ аст. Ғайр аз ин истилоҳҳо асосан хусусияти синонимӣ, антонимӣ ва экспрессивӣ надоранд. Баъзан ин ё он вожа дар чанд соҳа ҳамчун истилоҳ қор фармуда мешавад. Дар ин ҳол ин калимаҳо омонимҳои терминологии фаннӣро ташкил медиҳанд, ки ин ҳам камбудии ин гуна истилоҳҳо ба шумор меравад. Масалан, вожаи «оператсия» дар се соҳа - ҷарроҳӣ, ҳарбӣ ва молия ва «морфология» дар забоншиносию тиб дучор мешаванд. Бояд ишора намуд, ки истилоҳҳо пурра ба қонуну қоидаҳои забон риоя мекунанд ва дар асоси қонунҳои фоиетикӣю грамматикӣ ба вучуд меоянд. Истилоҳҳо аз тарфи олимлон шоиру нависандагон, муҳандисон, ихтироъкорону навоарон сохта мешаванд. Истилоҳ ҳамеша дар зери назорат мебошанд. Зеро ба ҳисоб гирифтани ва ба тартиб даровардани истилоҳҳо аҳамияти калони назариявӣю амалӣ дорад. Аз ин рӯ, дар аксари мамлакатҳо, дар ҷумҳуриҳо комитетҳои истилоҳшиносӣ мавҷуданд ва онҳо аз болои истилоҳҳои ҳамаи соҳаҳо

назорат мекунанд. Истилоҳи содаву мӯҷаз ба пешрафти илму техника ёрӣ мерасонад, бинобар он кӯшиш мекунанд, ки истилоҳҳо дар шакли сода мафҳумҳои лозимаро ифода кунанд. Дар зер чанде аз истилоҳоти адабиётшиносиро ба таври муқоиса мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст:

Abstract – мафҳум, маънӣ. A summary of any piece of written work, especially a long poem, prose narrative, proposal, conference proceeding, article or dissertation; (b) not concrete but rather dealing with the conceptual or general [164, 5] – Шарҳи ягон пораи эҷодиёти хаттӣ, аллахусус шеъри дароз, наср, насрӣ, чамъомади пешакӣ, мақол ё дисертатсия; б) бидуни мушахас аммо вобаста ба мафҳум ё умумият дақиқ мегардад.

Abstract poem – шеъри маонӣ. More generally known as ‘Sound Poetry’, a form of verse which depends primarily upon patterns of sound rather than conventional syntactic or grammatical structures to constitute meaning [164, 5]. Умуман чун маъмулии “садои шеърӣ” ки шаклан ба ибтидои навъҳои садо ва асл вобастагӣ дорад, бино барин сохти таркибии маъноҳои сарфӣ ва навҳиро доро мебошад.

Accidence – ҳолат. That branch of grammar which deals with ‘accidents’; that is, the inflexions or the variable endings of words [164, 6]. Грамматика як шохаест, ки флексия ё тафовутнокии анҷомаки калимаҳоро аз рӯи “ҳолат” муайян менамояд.

Afsana – афсона. Most commonly translated as ‘short story’, but can also be rendered as ‘tale’ or ‘romance’ – Аксарияти тарҷумаҳои умумӣ чун ҳикояи хурд аммо ҳамчун афсона ва роман шуда метавонад. The most popular current literary form in Urdu and Hindi literature, it was pioneered by Munshi Premchand and its major practitioners include Saadat Hasan Manto, Ahmed Nadeem Qasmi and Krishan Chander [164, 15]. Баъзе аз раванди абёти маъмул аз адабиёти Урду ва Ҳинд чун пионерияи Мунши Премчанд буд, ки он асоси таҷрибаи Саодат Манто, Аҳмед Надим Қасим ва Кришан Чандер ба мутааллиқ мебошад.

Analysis – таҳлил. A detailed splitting up and examination of a work of literature. Ташхиси эҷодиёти адабиётро вобаста ба сохт муайян месозад. A close study of the various elements and the relationship between them. Омӯзиши тафовутнокии ҷузъҳои муносибати байни онҳоро ифода менамояд. An essential part of criticism. Мафҳум як қисми тақлидӣ аст. Analytical criticism helps to make clear an author’s meaning and the structure of his work. Таҳлили тақлидӣ сохти маъноии эҷодиёти муаллифро барои шарҳ додан ёрӣ мерасонад. It is argued that analysis spoils an intuitive and spontaneous response to a work of literature. Таҳлили баҳси он аст, ки сохт ва эътимоди фаъолияти адабиётро мушаххас мекунад. Those in favour of ‘deep’ analysis contend that, on the contrary, it enhances the reader’s enjoyment. Ачиб он аст, ки “жарф” таҳлил кардани он дар робита ба ахлоқи хонандагонро аён ва ошно месозад.

Analytical language – таҳлили забонӣ. A language, like English, which employs specific words (particles) to express grammatical relations between syntactical units, rather than inflections [164, 15]. Забон, мисли забони англисӣ, ки бо вожаҳои махсус (ҳиссачаҳо) баёни робитаҳои байни бобҳои грамматикӣ нахвиро нисбат ба флексияи он муайян менамояд.

Anecdote – латифа. A brief account of or a story about an individual or an incident. Лавҳаи кӯтоҳ ё ҳикояе, ки роҷеъ ба як фард ё ки як ҳолатро ифода менамояд, латифа мегӯянд. The anecdotal digression is a common feature of narrative in prose and verse. Латифа як вижагии умумии асари насрро дар асл нишон медиҳад. In the history of English literature and of literary characters the anecdote has a specific importance. Дар таърихи адабиёти Англис ва характери латифавӣ махсусан муҳим доштаро муайян менамояд. In his Dictionary Johnson defined the term as ‘something yet unpublished; secret history’. Дар фарҳанги Ҷоҳнсон ин истилоҳ чунин муайян карда шудааст: “чизе ки бенашр аст” таърихи махфӣ.

Anti-hero – зидди қаҳрамон. A ‘non-hero’, or the antithesis of a hero of the old-fashioned kind who was capable of heroic deeds, who was dashing, strong, brave and resourceful. Зиддӣ қаҳрамонӣ ё ахлоқӣ қаҳрамониро аз руи муд вобаста ба қобилияти қаҳрамони воқеӣ аниқ мекунад, ки пуркуввати, часуриву далерӣ ва заминавии онро нишон медиҳад. However, there have been many instances of fictional heroes who have displayed noble qualities and virtuous attributes. Тавре ки аксарияти қаҳрамонҳои асарҳои бадеӣ ки дар намоишҳои бонуфуз босифат ва наwgониеро муайян мекунад. The anti-hero is the man who is given the vocation of failure. Зидди қаҳрамонӣ мардест ки шикастро ба худ касб надорад.

Antonym – A word of opposite meaning to another: fierce/mild; ugly/beautiful [164, 36]. Вожаҳои муқобилмаъноро антоним мегӯянд. Муътадил, номуътадил, хушрӯй, зебо.

Archaism – архаизм. This term denotes what is old or obsolete. Ин истилоҳ мафҳуми калимаҳои кӯҳна ва қадимаро меомӯзад. Its use was common in poetry until the end of the 19th c. Дар охири асри 19 ум ин мафҳум умумӣ дар шеър истифода мешуд. The reasons are various. Сабабҳои тафовутнокиро маҷуд ҳастанд. Sometimes the older form of a word was more suitable metrically. Баъзе вақт калимаҳои шаклан кӯҳнатарро хело ҳам зиёд мустаҳкам нигоҳ медорад. Many archaisms were used because of their associations with the past, especially those linked to the age of chivalry and romances [164, 51]. Бисёри аз калимаҳои қадимае мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки дар гузашта асосиатсияи худро доро буд, махсусан инҳоро сол ба сол дар романҳои кӯҳан дидан мумкин аст.

Book of Songs – китоби суруд. Many of the poems are revisions of ballads and folk poetry. Бисёри аз шеърҳои тақроп дар опера баллет ва дар сурудҳои халқӣ дидамешавад. They deal with a wide variety of themes, ranging from war and life’s hardships to love [164, 88]. Онҳо вобаста ба

дигаргунии

мавзӯъазмуҳорибаичангйваазмашақатиҳаётиошиқшаҳодатмедихад.

Қобили зикр аст, ки дар зер чанде аз вожаҳои сермаҳсули истилоҳоти адабиётшиносиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди муқоиса ва таҳлил қарор дода шудааст.

Масалан, дар илми забоншиносӣ вожаҳои монанди: *исм, феъл, мубтадо, хабар, калима, ибора, ҷумла, фонетика, морфология, пайрав, пайвандак, чида...* ҳукми истилоҳоро доранд. Дар адабиёт вожаҳои монанди: *газал - ghezal, шеър - роет, рубоӣ - quatrain, достон - ересе, роман - roman, повест - novel, қофия - rhyme, вазн, комедия - comedy, латифа - proverb, лақаб - nickname, марсия - elegy, мақол - proverb, муаллиф - author, муаммо - puzzle, нома - letter, санъат - art, тамоюл - trend, тақлид - critic, тақриз - review, таҳрир - editor, фоҷеа - tragedy, шеърҳои халқӣ - folk song, шоир - poet, гоя - idea, зарбулмасал - proverbs, забони адабӣ - literary language, жанр - genre, наср - prose, адабиёти бачагона - children's literature, драма - drama, ҳикоя - story, афсона - tale, дебоча - preface, адабӣ - literary, адабиёт - literature, асар - novel, абзас - paragraph, адабиёти бадеӣ - literary literature, адабиёти детектив - detective literature, адабиёти классикӣ - classical literature, адабиётшиносӣ - lithography, адиб - writer, анъана - tradition, архаизм - archaism, аксия - stock, библиография - bibliography, гуманизм - humanism, гуянда - telling, диалектизм - dialectics, драматург - playwright, ёддошт - memorize, зада - stress, идеология - ideology, илми адаб - literary science, илми баён - expressing of science, иқтибос - loan, borrowing, китоб - book, комил - completely, utterly, fully, контекст - context, ҳукми истилоҳро доранд.*

Истилоҳ ё термин аз калимаи муқаррарии забон бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунад:

1. Маъно ва мафҳуми соҳаи муайянро равшану возеҳ ва таври мушаххас ифода мекунад.

2. Истилоҳ дар соҳаи истифодашаванда танҳо як маъноро ифода менамояд.
3. Истилоҳҳо сермаъно шуда наметавонанд ва аз обуранги бадеӣ ва ифоданокӣ холи мебошанд.
4. Ин гурӯҳи калимаҳои забон муродиф надоранд, вале бо роҳи иқтибос аз забонҳои дигар истилоҳи асли бо истилоҳи иқтибосӣ якчанд вақт метавонад баробар вучуд дошта бошад ва бо бартарӣ дар истифода яке аз онҳо дар забон боқӣ мемонад.

«Истилоҳҳо аксар тарҷума намешаванд, балки бо калимаҳо ибора ва ҷумлаҳои дигар маънои онҳо эзоҳ карда мешавад: лексика – маҷмӯаи калимаҳои дар доираи муайяни истеъмоли аст. Лексикаи «Дохунда», лексикаи забони ҳозираи тоҷик, лексикаи экспрессивӣ (навозишкорона, таъсирбахш)...». Чунин ҳукм, бешубҳа, ниёз ба тафсири бештар дорад, зеро дар истилоҳшиносии забони тоҷикӣ тарҷумаи маъноӣ, махсусан, тарҷумаи таҳтуллафзӣ (калка) яке аз тарзҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ мебошад. Масалан, ғазал, комедия, драма, монодрама, мелодрама.

Яке аз вижагиҳои истилоҳот дар гузашт аз синоним доштан аст. Агар чунин ҳолат пеш омад, ба тадриҷ яке аз онҳо, ки муносибтар аст, мавқеи асосӣ пайдо карда, «рақибони» худро аз қатори истилоҳот берун мекунад. Масалан, ҳоло дар забонамон дар бештари соҳаҳои илму техника истилоҳҳои тоҷикӣ аз истилоҳҳои хориҷӣ, ки ду – се даҳсола қабл мустаъмал буданд, бартарӣ пайдо намуда устувор шуда истодаанд. Истилоҳҳои *савтиёт* (*фонетика*), *дастури* (*грамматикӣ*), *наҳв* (*синтаксис*), аз ҳамин қаблаанд.

«Хулосаи таърифу таъйини истилоҳ, ба андеша мо, чунин хоҳад буд: Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалкардаи як илм мафҳуми комилан мушаххасеро ифода мекунад ва ҳамзамон ба воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита аст, як системаи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад».

Истилоҳ ва истилоҳгузинӣ яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Пас аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар соҳаи истилоҳотгузинӣ низ тафовутҳои кулӣ рӯй дод. Дар баробари пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва пешрафти илму техника вожаву ифодаҳои наво пайдо гардид, ки дар ҳомаи муосир хело ҳам серистеъмол ва мустаъмал мебошанд. Яке аз василаҳои ба таҳаввули маъноӣ дучор гардидани калимаҳо ин ба ҳукми қонунӣ даромадани забони тоҷикӣ бошад, сабаби дигар муносибати дӯстонаи адабию фарҳангии мардумони ҳамсоҳ аст.

Бояд зикр намуд, ки истилоҳсозӣ дар забоншиносӣ, хусусан забоншиносии тоҷик дар садаи ХХ зухур намуда, дар ин самт асару мақолаҳои зиёд рӯйи кор омаданд, ки ба масъалаҳои гуногуни ин соҳа бахшида шудаанд. Дар охири қарни ХХ ва ибтидои садаи ХХI дар ин самт забоншиносон Қосимова М., Саймиддинов Д., Назарзода С., Камолиддинов Б., Нуров П., Шафоатов А., Бобомуродов Ш. Холиқ М. ва дигарон асару мақолаҳо навишта, барои ташаккули он саҳми босазое гузоштаанд.

Истилоҳот дорои хусусиятҳои махсуси луғавӣ буда, бояд ҳангоми корбурд он ба эътибор гирифта шаванд. Ҳарчанд дар забоншиносии тоҷик асару мақолаҳои зиёде доир ба таҳқиқи паҳлуҳои истилоҳоти соҳавӣ рӯйи кор омадаанд, аммо меъёри ягона дар интиҳобу корбасти истилоҳот, хусусан дар соҳаи адабиётшиносӣ мушоҳида намегардад. Пайдоиши мафҳумҳои нав, пешрафии илму техника боиси ба вучуд омадани истилоҳоти нав мегарданд.

Ҳодисаҳои сермаъноӣ, синонимӣ, омонимӣ, ки хоси истилоҳот нест, дар истилоҳоти низоми адабиётшиносӣ мушоҳида мегардад. Инро мо дар мисоли вожаи «*афсона - tale*» дида метавонем. Истилоҳи мазкур ба маънои мафҳуми калони илми адабиётшиносӣ корбаст мешавад. Дар радифи он ҳамчун синоним калимаи русии афсона низ истифода мегардад. Калимаи *маснавӣ* аз забони мардуми ҳамҷавори мо эронӣ-ворид шудааст. Аслан калимаи *маснавӣ* асоси маҷмӯи ҳикояву

байтҳои маъмул буда, аз ҷиҳати таркиби морфологӣ сохта аст. Ҳангоми интихоби истилоҳ вожаҳо якеро бояд қабул намуд.

Дар забони муосири тоҷикӣ калимаи «*шеър - virse, poet*» ва «*шеърхонӣ - singing*» ба таври мусовӣ кор бурда мешаванд. Ҳол он ки калимаи шеърхонӣ маъмул буда, барои ҳама фаҳмоӣ, ҳочат ба корбурди шеърсароӣ нест. Масалан калимаи байт ба маънои дубайти, рубоӣ, қитъа истифода мегардад. Истилоҳи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои рубоӣ, ки одамон дар ягон маҳфил ва музокирот мавриди истимоъ мебаранд, садд, варғи сарбанд, 2. густурдан, вусъат, баён кардан дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» 1. баста, банд. 2. як навбат кор, ки баъд аз он коргарон иваз мешаванд; ҳайати таҳририя, ҳаммуаллиф, шумораи кормандон аз рӯи вазифаи корӣ, басти кормандони як муассиса. 3. Назму наср, қофия радиф; б) киноя аз ҷусса тану тӯш тафсир шудааст. Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» повест ба маънои *roman - novel, очерк - essay, ҳикоя - story, афсона - tale; повест - roman* яқум ё дуҷум маъни дод шудааст. Дар луғати мазкур як маъноро дорост. Аз таҳлилу тасниф маълум гардид, ки калимаи басту банди шеърӣ дар забони тоҷикӣ маъноҳои гуногунро дорост. Имрӯз ҳам ба маънои қофиябандӣ “як қофияи шеърӣ ва ҳам қофиябандӣ басти яқум истифода мегардад. Қофиябандиро бо калимаи радиф низ ифода мекунанд. Зарур аст, ки як истилоҳро дар як соҳа истифода барем.

Калимаи «*фасл-chapter*» низ ҳамчун истилоҳ ба маъноҳои қисм, боб, кор истифода мегардад. Агар истилоҳи мазкурро танҳо ба як маъно кор барем беҳтар аст. Он ба маънои боб имрӯз маъмултар аст. Калимаи «*байт*»: 1) *рубоӣ, қитъа, дубайтӣ* истифода мегардад. Он асосан барои ифодаи дубайти маъмултар аст.

Яке аз сабабҳои хусусияти сермаъноӣ, синонимӣ, омонимӣ пайдо кардани истилоҳот ин таъсири забони халқҳои ҳамҷавори мо Эрону Афғонистон аст. Масалан ба ҷойи калимаи «*фасл - unit, part, chapter*» калимаҳои боб, қисмро ба кор мебаранд. Калимаи фасл аз забони

мардуми Эрон ба мо гузаштааст. Калимаи қисм ё бобро истифода намоем кифоя аст.

Чунин ҳолатро дар истифодаи истилоҳоти низоми адабиётшиносӣ зиёд мушоҳида намудан мумкин аст: адаб - *адабӣ*, *адабиёт*, *адабиётшиносӣ*, вазифа ва фаъолияти адиб, адибон, адабиётшинос, ва ба амсоли инҳо. Аз нимаҳои асри гузашта соҳибзабонон ва хусусан аҳли қалам ба масъалаи покиза нигоҳ доштани сарватҳои луғавии забони модарӣ таваччуҳи бештар зоҳир намуда, кӯшиши зиёд ба харҷ додаанд, ки калимаю истилоҳоти аз забонҳои дигар иқтибосшударо санчида, имкон бошад, бо вожаю истилоҳоти забони тоҷикӣ иваз намоянд. Ин амал бештар дар истеъмоли истилоҳот ва дар навбати аввал дар қор фармудани калимаю истилоҳоти маишӣ, иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодию фарҳангӣ вусъат пайдо намуд.

Истилоҳ вожаҳои зиёди низоми адабиётшиносиро мушоҳида намудан мумкин аст, ки бештари онҳо калимаҳои иқтибосии русӣ-байналхалқӣ буда, дар мавриди интихоби синоними тоҷикиашон ба чунин ҳолат дучор гардидаанд: *роман*, *повест*, *очерк*, *чоп*, *полиграфия*, *эссе*, *реферат*, *диктант*, *тест*, *рейтинг* ва ба монанди инҳо. Ҳангоми интихоби калима барои номгузори ашъи нав ё мафҳум бояд эътибори чиддӣ дод ва аз байни вожаҳои пайдошуда, саҳеҳашро интихоб намуд, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно, зарурат, доира, дараҷа, сохтор, тобишу ҷило, муассирӣ ҳадафи истифодаи хосро доро бошад.

Аммо бо вучуди чунин намунаҳои хуб, вале мутаассифона андак бояд гуфт, ки риштаи истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик то кунун мавқеи сазовори худро ишғол накарда, ханӯз дар ҳоли ташаккулу такмил аст. Аз ин сабаб натавонанд масъалаҳои назарӣ, балки даҳҳо мавзӯҳои мубрами дигари он дар интизори муҳаққиқони хешанд. Ҳар қадар ки зудтар забоншиносон ва олимони риштаҳои гуногун ба ин қор бештару зудтар ҷалб гарданд ва қоршиносони ҷавон дар ин соҳрбия шаванд, ҳамон қадар ба суди забон буд, зеро истиқлолияти

забонӣ дар ҷаҳони кунунӣ бидуни ҳалли проблемаҳои истилоҳшиносӣ ҳаёли хом аст.

Хулоса, шарҳи луғавии бархе аз истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳади имкон мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст.

Лозим ба зикр аст, ки барои дарк ва баррасии таҳлили луғавии мавзӯи мазкур ҷанбаи таърихии ташаккули истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳлили луғавии истилоҳоти адабиётшиносӣ барои муайян намудани равишҳо ва роҳҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносӣ мусоидат намуд.

3.6. Истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ рӯз то рӯз рушду такомул ёфта истодааст. Яке аз омилҳои ғайриҷашмдошти рушди таърихи ҳар як забон раванди иқтибосшавии воҳидҳои луғавӣ ба шумор рафта, он ба сатҳҳои мухталифи забон тааллуқ дорад, аз ҷумла, ба сатҳи фонетикӣ (овоӣ), калимасозӣ, морфологӣ (сарфӣ), наҳвӣ (синтаксисӣ).

Пайдоиши унсурҳои забони хориҷӣ дар таркиби луғавии забони модарӣ метавонад бинобар сабаби омилҳои берунӣ ва дохилии забонӣ ба вуқӯъ пазирад. Дар таркиби луғавии муосири забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои русӣ, арабӣ, лотинӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва дигар забонҳои ҷаҳон мавҷуданд. Бояд зикр намуд, ки ба ҳар як забон калима ва ё вожа аз забонҳои дигар бо ду роҳ иқтибос мешаванд:

- 1) ба воситаи хат ва адабиёт;
- 2) ба воситаи нутқи шифоҳӣ дар раванди муоширати байни миллатҳо.

Дар байни истилоҳоти адабиётшиносӣ дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои иқтибосӣ ё истилоҳҳо вучуд

доранд. Чунин истилоҳотро метавон ба ду гурӯҳи калон ҷудо намуд: калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ва истилоҳоти забонҳои хориҷие, ки ба воситаи забони русӣ иқтибос шудаанд.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, ки як қисми зиёди таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, дар тӯли қарнҳои зиёд ба забони тоҷикӣ ворид шуда, ба қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ унс гирифтаанд. Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ асосан ба воситаи забони китобат ва нутқи шифоҳии одамон пайдо шудааст. Аммо бо гузашти замон, бо сабаби ғайр гардонидани калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ, инчунин аз ҳисоби захираҳои худ забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии забони арабӣ аз таркиби луғавии забони тоҷикӣ бароварда шуд. Сабаби асосии ихтисоршавии калимаҳои иқтибосии забони арабӣ боиси ташаккул ва таҳаввул гардидани нутқи хаттӣ ва нутқи шифоҳии забони тоҷикӣ гардид, ки ба ҳамин васила забони адабӣ рӯз то рӯз рушду нумӯъ ёфта истодааст.

Шумораи зиёди калимаҳои иқтибосии забони арабӣ дар байни истилоҳоти адабиётшиносӣ, ки нисбатан ҷоиз аст, мо истилоҳоти мазкурро муайян намудем: *замима* – *anpex, appendix, эҷодиёт, эҷод - creation, киноя - allegory, китоб - book, қасида - oda, қофия - rhyme, қисса - legend, мисраъ - hemistich, мундариҷа - contents, марсия - elegy, маснавӣ - mathnavi, санъат - art, фотиа - tragedy, ҳикоя - story, ҳикоёт - legend, хитоб – allocution, adress, шеърӣят - poetry, шеър - verse, услуб - style, адиб – writer, адабиёт - literature, асар – work, composition* ва ғайраҳо.

Нақши калимаҳои иқтибосии забони русӣ ва истилоҳоти бегонае, ки ба воситаи забони русӣ иқтибос шудаанд, хеле муассир аст. Дар раванди робитаҳои фарҳангӣ, одатан, забон тавассути вазифаҳои иҷтимоии васеъ ба забоне, ки дорои нуфузи калон аст, таъсири бештар мерасонад. Аз ин рӯ, дар ин маврид гуфтаи ҷоиз аст, ки забони русӣ ҳамчун забони дорандаи вазифаҳои иҷтимоӣ барои рушди забони

имрӯзаи тоҷикӣ мусоидат кард. Далелҳои асосии калимаҳои иқтибосии забони русӣ чунинанд:

1) мавҷуд будани робитаи нутқи шифоҳӣ ва хатгӣ дар байни ин миллатҳо;

2) сабабҳои забоншиносии дохилӣ, ки ба он таъсири фарҳангии забони русӣ ба дигар халқиятҳо ва барои миллати мо ҳам дахл дорад;

3) баланд бардоштани завқи омӯзиши забони русӣ дар давраи шӯравӣ;

4) такмил ёфтани сарчашмаҳои забонӣ ва ғайра.

Бояд ишора намуд, ки забони русӣ дар ташаккул, рушд ва такмили низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз ҷумла истилоҳоти адабиётшиносӣ нақши бориз мебозад. Муносибати забони тоҷикӣ бо забони русӣ мусоидат мекунад, ки имкониятҳои дохилӣ ва таркиби луғавии забони модариро инкишоф диҳад. Метавон ишора намуд, ки истилоҳоти адабиётшиносии дар зер буда, аз забони русӣ иқтибос шудаанд, ки инҳоянд: масал (матал), тимсол (тасвир), очерк (ҳикоя), қисса (повест) ва ғайра. Ин аст, ки истилоҳоти забони русӣ дар шакли тайёр ё ин ки чун калка иқтибос шудаанд. Ин раванд ҳамчунин ба калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ, ки тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, дахл дорад.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони юнонӣ. Иқтибосшавии вожа ё калима, ки аз забони қадимаи юнонӣ гирифта шудааст, яке аз ҷойҳои махсусро дар ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии тамоми забонҳои ҷаҳон ва инчунин таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳад. Дар байни бисёре аз истилоҳоти юнонӣ, ки ба соҳаҳои ин ё он илм тааллуқ дорад, инҳоянд: анатомия, физика, педагогика, оптикҳо, механизмҳо, фалсафа, математика, грамматика, мантиқӣ, ҷуғрофия, геометрия.

Масалан, чунин истилоҳот, ба монанди: морфология, метод, атом, идеал, мафҳум, фонетика ва ғайра. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ мавқеи муайян дошта, аз ҳисоби калимаҳои

иктибосии юнонӣ зиёда аз 100 истилохро ташкил медиҳад: *автобиография, автограф, антоним, агиография, акмеизм, акростих, аксиология, аксиома, аллегория, аллоним, алогизм, амфиболия, амфибрахий, анаграмма, библиограф, библиография, дифирамб, драма, драматизм, изоколон, ирония, комедия, лирика, мелодрама, метафора, миф, ода, пауза, поэзия, поэма, поэт, рифма, сарказм, трагедия, фантастика, хорей, элегия, эпизод, эпитет, эпос, ямб* ва ғайра.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони лотинӣ. Иқтибосшавии калимаҳои лотинӣ, ба мисли калимаҳои иқтибосии юнонӣ, хеле зиёд таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба назар мерасад. Бисёре аз онҳо бо мафҳумҳои илмӣ рабт гардидаанд, зеро забони лотинӣ барои қарнҳо дар Аврупои Ғарбӣ забони илм ва забони донишварон ба ҳисоб мерафт. Дар истилоҳоти адабиётшиносӣ бисёре аз калимаҳои иқтибосии забони лотинӣ ба чашм мерасад, ки онҳо зиёда аз 100 ададанд: *абстрактсионизм, автор, агитка, адаптатсия, аннотатсия, аппликатсия, градатсия, гуманизм, интерпретатсия, интонатсия, иррационализм, кантилена, классисизм, транскриптсия, фабула, фигура, финал, форма, формализм, футуризм, цензура, ситата, элизия*, ки дар он аз ҷумлаи онҳое, ки дар боло зикрашон рафт, ба назар гирифта шудааст.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони итолиёвӣ. Бисёре аз калимаҳои иқтибосии итолиёвӣ ба истилоҳоти байналмилалӣ, ба монанди истилоҳи мусиқӣ (ариозо, капелла) дохил шудаанд, инчунин метавон номҳои маҳсулоти хӯроквориро қайд намуд, (вермишел, макарон). Дар байни истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикӣ беш аз 18 истилоҳ мавҷуд аст, ки аксарияти онҳо калимаҳои иқтибосии итолиёвӣ мебошанд: *аббревиатура, барокко, бурлеска, буффонада, интермедия, кантсона, карикатура, кода, новелла, новеллизм, пасквил, ситсилиана, сонет, станс, сценарий, тертсина, травестия, трафарет* ва ғайраҳо.

Калимаҳои иқтибосии забони англисӣ. Таъсири забони англисӣ ба тамоми забонҳои ҷаҳон сарехан эҳсос мешавад. Дар айни замон, забони англисӣ воситаи мубодилаи ахбор ва муоширати байни миллатҳо

гардидааст. Ва калимаҳои иқтибосии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ низ фаровонанд. Дар тафсири фарҳангҳои муосири забони тоҷикӣ зиёда аз 150 калимаҳои забони англисӣ мавҷуд буда, дар забон ғаёлона истифода мегардад. Минҷумла, тақрибан 20 тадад истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносӣ аз забони англисӣ гирифта шудаанд: *андеграунд, бестселлер, дайджест, детектив, комикс, мейнстрим, метапроза, модернизм, постмодернизм, сиквел, скетч, фолклор, фолклористика, фэнтези, юмор, юмореска* ва ғайраҳо.

Ба ҳамин тариқ, калимаҳои иқтибосии истилоҳоти забонҳои гуногунсоخت дар раванди муайянкунӣ, ки дар натиҷаи он бою ғанӣ гардидани истилоҳоти адабиётшиносӣ ва таркиби луғавии забони тоҷикӣ сурат мегирад, дарҷ ёфтааст. Калимаҳои иқтибосии забонҳои гуногунсоخت дар раванди рушду такомилёбии таркиби луғавии забон зарур аст. Муҳим он аст, ки забони тоҷикӣ рушд карда истодааст, он дар иртибот ва зерӣ таъсири забони русӣ ва дигар оилаи забонҳои ҳешутабор ва ғайриҳешутабор ғанитар мегардад.

3.7. Таснифи морфологии истилоҳоти адабиётшиносӣ

Ҳар як истилоҳ, сарфи назар аз он ки вай дар таркиби луғавии забон сермаҳсул ва ё каммаҳсул аст, ба ин ё он он ҳиссаи нутқ марбут мебошад. Ҳамаи истилоҳоти адабиётшиносӣ, ки зикрашон дар рисолаи мавриди таҳқиқ рафт, метавон ба ҳиссаҳои нутқи зерин ҷудо намуд:

а) **истилоҳоти марбути исм.** Исми яке аз он ҳиссаҳои нутқ ба шумор меравад, ки маънои бикри луғавиро соҳиб буда, бо ин хусусияташ аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба кулӣ фарқ мекунад. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳоте, ки бевосита ба исми марбутанд, хеле зиёд мебошанд ва чанде аз онҳоро ба таври намуна нишон медиҳем, ба монанди: *сабк, панд, наср, назм, мутобиба, мутобиқа, мухаммас, мусаммат, мунозира, муболиға, қасида, газал, маснавӣ, мақол, матлаъ, марсия, масал, лугз, лирика, латифа,*

ихом, жанр, ёддошт, девон, дебоча, гуфтор, гардиш, вазн, баллада, байт, банд, балогат, баёз; verse, poem, ode, legend, line, rhyme, epic, prose, fable, genre, puzzle, story, tale, fiction, novel, roman, drama, comedy, tragedy, hero, personage, scene ва ғ.;

б) Истилоҳоти марбути сифат. Миқдори он истилоҳоте, ки дар ҳарду забон ба сифат марбутанд, хеле маҳдуд мебошад, ба монанди: *дудармиён, якдармиён, дуқофия, киноявӣ; metonymy.*

Бояд гуфт, ки сифатҳое мавҷуданд, ки дар таркиби ибора омада, ба ҳайси истилоҳ баромад мекунанд, масалан: *истиораи равшан, истиораи нӯшида, образи манфӣ, образи мусбат, лирикаи шиқӣ, лирикаи сиёсӣ, лирикаи фалсафӣ, лирикаи ахлоқӣ, лирикаи иҷтимоӣ, рӯҷӯи лирикӣ, сабки хуросонӣ, сабки ҳиндӣ, сабки ироқӣ, матни танқидӣ, маҷози мурсал, таибеҳи сарех, таибеҳи музмар ё нӯшида, таибеҳи тафзилӣ, образи бадеӣ; negative image, positive image, social verse, open metaphor, closed metaphor, critical text, literary image.*

Хулосаи боби сеюм.

Дар раванди таҳқиқи масъалаҳое, ки дар боби сеюм матраҳ гардиданд, метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Дар ҳарду забон ҳам падидаҳои сермаъноӣ, ҳамгунагӣ, муродифӣ ва тазодӣ ба ҷашм расиданд. Агар падидаи сермаъноӣ дар истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикӣ бештар ба назар расад, ин ҳодиса ба истилоҳоти забони англисӣ он қадар хос нест. Ё ин ки падидаи ҳамгунагӣ дар истилоҳоти адабиётшиносии забони англисӣ камтар ба назар расад, дар забони тоҷикӣ ин ҳодисаи забонӣ хеле сермаҳсул аст.

2. Теъдоди он истилоҳоте, ки дар ҳар ду забон ба падидаи тазодӣ дучор шуданд, он қадар беш нест, аммо саҳми ҳаводиси ҳамгунагиву муродифӣ хеле зиёдтар ба ҷашм мерасад.

3. Агар ба мақеъи истилоҳоти иқтибосӣ дар таркиби луғавии забонҳои матраҳшаванда назар афканем, пас, аён мегардад, ки қисми зиёди истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикиро истилоҳоти

арабиасос созмон медиҳанд ва ин рисолатро дар забони англисӣ
вожағони иқтибосшуда аз забонҳои юнониву латинӣ иҷро менамоянд.

4. Агар ба марбутияти истилоҳоти адабиётшиносӣ ба ин ё он
ҳиссаи нутқ таваҷҷуҳ намоем, 90 ҷисади истилоҳоти адабиётшиносии
забонҳои таҳқиқшаванда исм буда, 10 ҷисади он ба феълу зарф ва сифат
мансубанд.

ХУЛОСА

Зимни таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Омӯзиши истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳими имрӯзаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Луғати соҳаи мазкур дар ин забонҳо ба таври умум матолиби зиёди гузаштаи ин мардумро фаро мегирад. Ҳамчунон ки аз маводи мавриди таҳқиқ бармеояд, дар луғати соҳаи адабиётшиносӣ ҳар яке аз ин забонҳо анъанаҳои махсуси таърихиву суннати худро ҳифз кардааст, ки ба ҳайси намуна аз гузаштаи дури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шаҳодат медиҳад.

2. Бе таҳқиқи омӯзиши осори қадимаи форсӣ ва осори англисӣ таъйини вежагиҳои истилоҳнигориву истилоҳгузинӣ имконнопазир аст, зеро ин нахуст тадқиқотест оид ба истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ дар забоншиносӣ. Аз ин рӯ, маҳз тавассути омӯзиши ҳамаҷонибаи истилоҳоти соҳаи мазкур дар мавриди вежагиҳои луғавии ин забонҳо метавон маълумоти дақиқе фароҳам овард. Ғайр аз ин, тавассути чунин роҳи пажӯҳиш бисёр масъалаҳои этнолингвистӣ ва таърихии забонҳои тоҷикию англисӣ, ҳамчун забонҳои ҳиндуаврупоӣ ошкор хоҳад гардид.

3. Дар қисмати аввали рисола масъалаи муқаддимавии истилоҳ, аз ҷумла, таҳқиқи мухтасари истилоҳот дар забоншиносии рус, тоҷик ва англис, дараҷаи омӯзиши онҳо, иртиботи онҳо бо дигар илмҳои ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Пажӯҳиши тадқиқотҳои таълифгардида дар соҳаҳои гуногуни илми истилоҳшиносӣ барои дарёфти вежагиҳои ин соҳаи истилоҳот як шароити хуберо фароҳам меоварад.

4. Зимни таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ ва роҳу усулҳои асосиву муқоисавии истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шуд. Асосан он фарқиятҳо дар ҷобачогузорию ибораистилоҳот мавриди тарҷумаи истилоҳи соҳаи адабиётшиносӣ мушоҳида гардид. Ибораҳои истилоҳӣ ва

ё ибораистилоҳоти мазкур дар забони тоҷикӣ ба воситаи бандаки изофӣ ва ё пешояндҳо сохта мешавад, ки онҳоро ибораистилоҳҳои изофӣ ва пешояндӣ меноманд, вале дар забони англисӣ қолабҳои овардашуда бидуни воситаҳои грамматикӣ сурат мегирад, ки ин тарзи қолабсозӣ аз хеле устувор будани сохти аналитикии ин забон гувоҳи ҳол аст. Инро бояд тазаккур дод, ки бештари истилоҳоти ба соҳаи адабиётшиносӣ мансуб буда, тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд ва то ҳол ҳам бархе аз ин истилоҳот тарҷумаи аслии худро надоранд.

5. Маълум гардид, ки дар сохти истилоҳҳои соҳаи адабиётшиносии забонҳои муқоисашаванда низ тафовут ҷой дорад. Ба мушоҳида расид, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти мазкур бештар дар қолаби ибораҳо сохта шуда, аз якчанд калимаҳо иборат мебошанд, вале дар забони англисӣ аксар вақт бо як вожа ифода меёбанд.

6. Қисмати дуҷуми рисола оид ба муайян кардани доираи маъно ифодакунии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ сухан рафт. Аён гардид, ки истилоҳоти мазкур ба ғайр аз маънои истилоҳии хеш боз якчанд маъноҳои дигарро ифода карда метавонанд ва ин факт далели баъзан сермаъно гардидани истилоҳи адабиётшиносӣ аст.

7. Истилоҳоти забони тоҷикӣ тайи қарнҳо бо таъсири забонҳои дигар то ҷое ба таҳаввулоту тағйирот дучор омадааст. Аммо дар бархе аз истилоҳот вожаҳои бунёдии тоҷикӣ маҳфуз монда, ҳамчун қабати махсуси лексикӣ дар баёни маъниҳо ва номҳои таърихӣ барҷой мебошанд.

8. Дар забони тоҷикӣ вожаҳои таърихиеро, ки иддае аз онҳо дар осори авестойӣ, суғдӣ ба мушоҳида мерасанд, метавон пайдо кард. Ҳамчунин, ин гурӯҳи вожаҳо аз нигоҳи ифодаи маъно, бо истисноии мавридҳои ҷудоғона, аз луғати матнҳои паҳлавӣ, авестойӣ, суғдӣ чандон тафовут надорад.

9. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки ба риштаи омӯзишу тадқиқ кашида шуд, сабабу омилҳои экстралингвистӣ ва тарзу роҳҳои иқтибосгардии истилоҳоти адабиётшиносӣ ба шумор меравад.

10. Миқдори муайяни луғату истилоҳоти соҳаи адабиётшиносии забонҳои тоҷикиву англисӣ аз забонҳои арабӣ, туркӣ, русӣ (дар тоҷикӣ), юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, немисӣ, италявӣ (дар англисӣ) иқтибосгардидаанд.

11. Дар ин бобат таъсири забонҳои арабӣ ва туркӣ ба забони тоҷикӣ зиёд аст, ки ин дар натиҷаи ҳамзистиву муносибатҳои наздики сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва иқтисодии байни мардуми Осиёи Марказӣ ва арабҳову туркҳо ба вучуд омад.

12. Дар забони англисӣ бошад, мо бештар вожаҳои истилоҳоти зиёди фаронсавию лотинӣ, юнонӣ ва италявӣ испаниро мушоҳида намудем.

13. Пажӯҳиш собит кард, ки дар доираи луғату истилоҳоти иқтибосшуда вожаҳои арзи вучуд доранд, ки ҳамчун унсурҳои куҳани луғавӣ бидуни ҳеч гуна тағйирот дар шаклу маъно устувор мондаанд. Ин бахши луғат ҳамчун унсурҳои бунёдии қабатҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба инобат гирифта мешавад.

Дар ин нахусттаҳқиқ хусусиятҳои сохтори маъноии истилоҳоти соҳаи адабиётшиносии забонҳои тоҷикию англисӣ ба таври муқоисавӣ ҳадалимкон ба ҷодаи омӯзишу таҳқиқ кашида шуданд ва оқибат, қолабҳои мутадовили истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои муқоисашаванда ва фарқи байни онҳо муқоиса карда шуд.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

а) Адабиёти илмӣ:

1. Абдулфайзов, С. Лексико-семантический анализ дипломатических терминов таджикского языка // Автореф. дисс... кан. фил. наук: 10.02.22/ Абдулфайзов Саиднуриддин. – Д., 2013. – 27 с.
2. Азимова, М. Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского, английского языков / М.Н. Азимова. – Д.: Изд-во РТСУ, 2006. – 241 с.
3. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М: Высшая школа, 1973. – 303 с.
4. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин. (для спец. Иност. Яз.) Л. 1979. – 256 с.
5. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. - М: Учпедгиз., 1957. – 295 с.
6. Аксёненко, Л.Г. Деривация как фактор эволюции термин системы (на материале терминологии «Рыночная экономика»): дис... канд. фил. наук: 10.02.20/ Аксёненко Лариса Георгиевна. – Краснодар, 2002. – 215 с.
7. Акуленко, В.В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. / В.В. Акуленко. - Х: Выс. школа, 1980. – 208 с.
8. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминообразования / Л.М. Алексеева. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1998. – 120 с.
9. Алмӯъчам фӣ маойири ашъорил Ачам, таълифи Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайс – ар Розӣ, ба тасхеҳи Муҳаммад бинни Абдулваҳоби Қазвинӣ бо муқобала бо шаш нусхаи хаттии қадимӣ ва тасхеҳи Мударрисии Разаӣ. – Техрон, 1338.
10. Антонова, М.В. Концептуальная структура отраслевой терминологии / М.В. Антонова // Научно-техническая терминология. – М.: 1985. – С.10-12.

11. Арсеньева, М. Г. и др. Многозначность и омонимия. М.Г. Арсеньева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1996. – 301 с.
12. Асосулиқтибос, таълифи Хоҷа Насируддини Тӯсӣ, бо тасхеҳи Мударрисии Разаӣ. – Техрон, 1328.
13. Асрорулбалоға, таълифи Абдулқодири Ҷурҷонӣ, тарҷумаи Ҷалили Таҷлил. – Техрон, 1374.
14. Бадеъ ва қофия, таълифи Муҳаммади Ҳазоилӣ ва Ҳасан Содоти Носирӣ. – Техрон.
15. Бадеъ, 3. Забоншиносии сухани порсӣ, таълифи Мирзочалолуддини Қаззоӣ. – Техрон, 1373.
16. Бадоеъулафкор фӣ саноеъилашъор, таълифи Камолуддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ, бо муқаддимаи васеъе ва феҳристҳои Раҳим Муслмонкулов. – Маскав, 1977.
17. Бадоеъуссаноеъ, таълифи Атоуллоҳ Маҳмуд Алҳусайнӣ, бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Раҳим Муслмонкулов. – Душанбе, 1974.
18. Бадоеъуссаноеъ, таълифи Атоуллоҳ Маҳмуд Алҳусайнӣ, дастнависи Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии АУ Федератсияи Русия дар Санкт – Петербург, В-3760.
19. Баҳор, Муҳаммадқай. Ашъори мунтахаб. – Сталинобод, 1958.
20. Бархударов, С.Г. О значении и задачах научных исследований в области терминологии. / С.Г. Бархударов // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. – 1970. – С.7-10.
21. Бархударов, С.Г. Проблемы языка, науки, техники. Логические, лингвистические и исторические аспекты терминологии / С.Г.Бархударов. – М.: Наука, 1970. – 127 с.
22. Бехрӯзиён, А. Баррасии чанд вожаи эронӣ / А. Бехрӯзиён // Номаи Пажӯҳишгоҳ. – Д. 2005. – №.6. –С. 65-74.
23. Бердыева, Т. Терминологическое словообразование в таджикском языке / Т. Бердыева // Иранское языкознание. Ежегодник, 1980. – М.: 1981. – С.167-177

24. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – Москва, 1960.
25. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт. Қ. 1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. Китоби дарсӣ. / Ю. Бобоев. – Д.: Маориф, 1987 – 320 с.
26. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ / Н. Бозидов. – Д.: 1977.
27. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение / В.С. Виноградов. – М.: 2001. – 427 с.
28. Вопросы лексикологии английского и фразообразования: Межвуз. Сб. науч. Трудов. – Ростов н/Д: РГПИ, 1980. – 76 с.
29. Володина, М.Н. Соотношение национальных и интернациональных элементов в терминологической лексике. / М.Н. Володина // Филологические науки, 1984, №3. – С.77-80.
30. Гак, В.Г. Опыт применения сопоставительного анализа к изучению структуры значения слова / В. Г. Гак // ВЯ. 1996. – №2. – С. 97-106.
31. Герд, А.С. Проблемы становления и унификации научной терминологии. / А.С. Гред // Вопросы языкознания, 1971, №1. – С. 14-21.
32. Головин, Б.Н. Кобрин Ю.Р. Лингвистические основы учения о терминах. (Учеб. Пособие для филол. Спец. Вузов). Москва: Высш. Шк., 1987. – с. 15.
33. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д.: Маориф, 1985. – 243 с.
34. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д.: Проспект, 1977. – 72 с.
35. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д.: Дониш, 1985. – 473 с.
36. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д.: Дониш, 1986. – 371 с.
37. Гринев, С.В. Терминоведение: итоги и перспективы. // С.В. Гринев. – М.: 1993. – С.141.

38. Даниленко, В.П. Исследования по русской терминологии / В. П. Даниленко // Сборник статей. – М.: Наука, 1971. – 231 с.
39. Даниленко, В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С.7-67.
40. Даниленко, В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии. / В.П. Даниленко // Терминология и норма. О языке терминологических стандартов. – М.: Наука, 1972. – 120 с.
41. Даниленко, В.П. О месте научной терминологии в лексической системе языка. / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – №4. – С. 64-71.
42. Даниленко, В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко. // Вопросы языкознания, 1973, №4. – С.76-83.
43. Даниленко, В.П., Скворцов, Л.И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии. / В.П. Даниленко., Л.И. Скворцов. // Вопросы языкознания. – 1981. - №1. – С.7-16.
44. Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. / С.С. Джаматов. – Д.: Дониш, 2017. – 412 с.
45. Джамшедов, П.Д. Сопоставительный метод как средство овладения языком. / П.Д. Джамшедов // Актуальные проблемы лингвистики. – Д.: 2005. – С.42-43
46. Дониш, А. Путешествие из Бухары в Петербург // А. Дониш. Избранные произведения. Изд. 2-е, перераб, и доп. Перевод с тадж. М.Н. Османова и Л.Н. Демидчик. – Д.: Ирфон, 1976. – 280 с.
47. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. – Д.: Ирфон, 1973. – 450с.
48. Зеби сухан ё илми баъъи порсӣ аз дуктур Саййидмахмуди Нишот, Техрон, 1342.
49. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Д.: Ирфон, 1979. – 328 с.
50. Кайковус, Унсурулмаоли. Қобуснома / У. Кайковус. – Д.: Маориф, 2016. – 240 с.

51. Камолиддинов Б. Мушкилоти истилоҳ / Б. Камолиддинов // Дах соли Қонуни забон. – Д.: Ирфон, 1999. – С.62-64.
52. Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ / Б. Камолиддинов. – Д.: Ирфон, 1983. – 115с.
53. Канделаки, Т. Д. Вопросы моделирования систем значений упорядоченных терминологий / Т. Д. Канделаки // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969. – С. 3 -31.
54. Канделаки, Т. Д. Терминологическая работа в системе научных учреждений АН СССР / Т. Д. Канделаки // Вопросы языкознания, 1979. – № 5. – С. 123-132.
55. Канделаки, Т.Д. / Т. Д. Канделаки // Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
56. Капранов, В.А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии / В. А. Капранов. - Д.: Изд-во АН Тадж. ССР, 1964. – 213 с.
57. Каушанская, В. Л., Ковнер, Р.Л. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – Москва, 2009. – С. 267-274.
58. Качалова, К.Н. Израилевич, Е.Е. Практическая Грамматика английского языка. // К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич, М.: 2013. - стр. 361-363, 386.
59. Қосимова, М. Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Қосимова. – Д.: Матбааи ДМТ, 2003. – 490 с.
60. Крысин, Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М: Наука, 1968. – 207 с.
61. Лейчик, В. М. О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. – №5. – С. 87-97.
62. Лейчик, В.М. Отраслевая терминология и её экстралингвистическая обусловленность / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – М. – 1986. – С. 21-25.
63. Лейчик, В.М. Предмет, методы и структура терминоведения / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – М. – 2007. – 256 с.

64. Лотте Д.С. Как работать над терминологией / Д.С Лотты // Основы и методы изучения терминологии. – М.: Наука, 1968. – С. 39-48.
65. Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 150 с.
66. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. ҷ. 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Д.: Маориф, 2007. – 243 с.
67. Маҷидов, Ҳ. Сермаъноии луғавӣ / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. – 1997. - №9. – С.12.
68. Мамаджанова, Л.М. Семантико-структурный анализ юридических терминов в английском и таджикском языках // Автореф. дис... канд. фил. наук: 10.02.20 /Мамадҷонова Лола. – Д., 2006. – 26 с.
69. Матлаъулум ва маҷмаъулфунун, таълифи Вочидалии Мучмалӣ. – Нувалкишур, 1326.
70. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Маъсумӣ. –Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷ., 1959. – 294 с.
71. Меъёри ҷамолӣ ва мифтоҳи Абӯисҳоқӣ, таълифи Шамси Фаҳри Исфажонӣ, дастнависи Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии АУ Федератсияи Русия дар Санкт – Петербург, В – 561.
72. Меъёрулашъор, таълифи Ҳоча Насируддини Тӯсӣ. – Техрон, 1325.
73. Меъёрулбалоға, муқаддимае дар мабоҳиси улуми балоғат, тарҷумаи Китобуссанъатайн (назму насри арабӣ), таснифи Абӯҳилол Ҳасан бинни Абдуллоҳ бинни Саҳли Аскарӣ, тарҷумаи дуктур Муҳаммадҷаводи Насирӣ. – Техрон, 1372.
74. Муминов, А. Полисемия ва омонимия // Забон ва адабиёт. Қисми 1-2. –Д., 1975. – С. 266-275.
75. Муҳаммадиев, М. Маъноии асли ва маҷозии калимаҳо / М. Муҳаммадиев // Маҷмӯаи илмии УДТ. Ҷилди XXVI. Серияи фанҳои филологӣ. Н. 2. –Сталинобод, 1959. – С. 87-107.

76. Муҳаммадиев, М. Омоним ва роҳҳои пайдоиши он / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Д., 1990. – С. 97-105.
77. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Д.: Дониш, 1968. – 214 с.
78. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Д.: Дониш, 1962. – 208 с.
79. Муҳаммадиев, М., Талбакова, Ҳ., Нурмаҳмадова, Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадова. – Д.: УДТ, 1997. – 147 с.
80. Муслмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Муслмониён. – Д.: Маориф, 1990. – 334 с.
81. Муслмониёни Кубодиёнӣ, Раҳим. Шеър дар сарчашмаҳои назарӣ. – Техрон, 1377.
82. Муслмонқулов, Раҳим. Асрори сухан. / Р. Муслмонқулов – Душанбе, 1980.
83. Муслмонқулов, Раҳим. Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик. / Раҳим Муслмонқулов: Душанбе, 1970.
84. Муслманқулов Раҳим. Ата-ул-ла Махмуд-и Хусайни. / Р. – Муслманқулов: Душанбе, 1989.
85. Мӯминов, А. Полисемия в таҷикском языке // Автореф. дис... канд. фил. наук: 10.02.22 / Мӯминов Алиакбар Абдуҷалилович. – Д., 1972. – 26 с.
86. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода // Андешаҳо дар атрофии забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот. – Д., 2003. – С. 59-71.
87. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX. Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
88. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Д.: Маориф, 1995. – 207 с.

89. Норматов, М., Зикриёев, Ф. К. Забоншиносии умумӣ / М. Норматов, Ф. К. Зикриёев. – Д.: Матбуот, 2006. – 263 с.
90. Нуров П. Г. Становление и развитие таджикской физической терминологии. // Автореферат дис... канд. фил. наук: 10.02.22 /Нуров Пирмахмад Гулмаҳмадович. – Д., 1997. – 26 с.
91. Оранский, И.М. Иранские языки / И.М. Оранский. – М.: Изд-во вост. лит., 1963. – 204 с.
92. Оранский, И.М. Иранские языки в историческом освещении / И.М. Оранский – М.: Наука, 1988. – 388 с.
93. Основы иранского языкознания: Древнеиранские языки. – М.: Наука, 1979. – 387 с.
94. Оранский, И.М. Введение в иранскую филология / И.М. Оранский – М.: - Наука, 1988. – 388 с.
95. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
96. Раҳмонов, Шоҳзамон. Байт ва муносибати он дар шеър / Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1980.
97. Раҳмонов, Шоҳзамон. Таҳаввули воҳидҳо ва созмони жанрҳои лирикӣ дар назми форсу тоҷик / Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 2010.
98. Раҳмонов, Шоҳзамон. Таҳаввули воҳидҳои лирикӣ / Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1988.
99. Рашидаддин Ватвот. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хадоик ас-сирх фи дакаиқ аш-ши, р). Перевод с персидского, исследование и комментарий Н.Ю. Чалисовой. – Москва, 1985.
100. Реформатский, А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистике. – М., 1967, - с. 122.
101. Рисолаи «Арӯз»-и Сайфи ва «Қофия»-и Ҷомӣ, ба тасхеҳи Блохмон, ба эҳтимоми Муҳаммади Фишоракӣ. – Техрон, 1372.
102. Сабкшиносӣ, таълифи Муҳаммад Тақии Баҳор. – Техрон, 1342.

103. Саидов, Х.А. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках // дис... док. фил. наук: 10.02.20/ Саидов Халимджон Азизович. – Д., 2013. – 336 с.
104. Саймиддинов, Д. Адабиёти пахлавӣ / Д. Саймиддинов. – Д.: Пайванд, 2001. – 270 с.
105. Саймиддинов, Д. Вожашиносии форси миёна / Д. Саймиддинов. – Д.: Пайванд, 2003. – 310 с.
106. Сатторзода, А. Такмилаи бадеъи форси тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) / А. Сатторзода. – Д.: Адиб, 2011. – 380 с.
107. Сатторзода, А. Аристотель и таджикско-персидская литературная мысль (IX-XV вв.) / А. Сатторзода. – Душанбе, 2002.
108. Сатторзода, А. Кӯҳна ва нав (дар шеър, нақд ва забон) / А. Сатторзода. – Душанбе, 2004.
109. Сатторзода, А. Таърихчаи назариёти адабии форси тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе, 2001.
110. Сатторов, А. Афкори адабӣ ва эстетикаи Абдурахмони Ҷомӣ. – Душанбе, 1975.
111. Секирин В.В. Заимствование в английском языке / В. В. Секирин. – Киев: Высшая школа, 1969. – 151 с.
112. Султон, М.Ҷ. Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абӯрайҳони Берунӣ / М.Ҷ. Султон. – Д.: Деваштич, 2003. – 164 с.
113. Султонов, М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.) // дис... док. фил. наук: 10.02.22 / Султонов Мирзоҳасан Баротович. – Д.: Дониш, 2008. – 323 с.
114. Суперанская, А.В. Общая терминология. Терминологическая деятельность / А.В. Суперанская. – М.: Русский язык, 1993. – 250 с.
115. Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. (материалҳо). – Душанбе: Дониш, 1967. – 80 с.

116. Тарчумонулбалоға, таснифи Муҳаммад бинни Умар Арродиёни, бо эҳтимом ва тасхеҳ ва ҳавоишӣ ва тавзеҳоти Аҳмади Оташ. – Истонбул, 1949.
117. Тимофеев, Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – М.: Просвещение, 1976. – 190 с.
118. Уфимцева, А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
119. Усмонов, К. У. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К.У. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. – 131 с.
120. Фанни шеър аз мантиқи китоби «Шифо»- и Бӯалӣ Сино, тарчумаи Муҳаммадтақии Донишпирӯх, «Сухан», 1325 – 1327.
121. Фанни шеъри Ибни Сино, бо муқаддима, таҳрир ва тасхеҳи Абдунабӣ Сатторов. – «Садои Шарқ», 1980, №8.
122. Ҳайтова, Ш.И. Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ / Ш. И. Ҳайтова. – Д.: Дониш, 2013. – 223 с.
123. Цаголова, Р.С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии / Р. С. Цаголова. – М.: Наука, 1985. – 146 с.
124. Чаҳор мақола, таълифи Аҳмад бинни Умар бинни Алӣ Низомии Самарқандӣ, таъби нусхаи мусаххаҳи Муҳаммад Қазвинӣ, бо бо тасхеҳ ва муқобалаи муқаддад ва шарҳи луғот ва иборот аз тавзеҳи нуқоти адабӣ, бо кӯшиши дуктур Муҳаммад Мӯин. – Техрон, 1334.
125. Қомеъулум, аз мусаннифоти Имом Фаҳруддини Розӣ, ба сайъ ва эҳтимоми Саййёҳ Абдурахмон бинни Алҳоч Муҳаммадсодиқ. – Тошканд, 1331//1913.
126. Шариф Худой. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4-5 ҳиҷрӣ). – Душанбе, 2004.
127. Шарифов Х. Каломии бадеъ / Х. Шарифов. – Д.: Маориф, 1991. – 160 с.
128. Шеърӯлаҷам, таълифи Шиблии Нӯъмони Хиндӣ, тарчумаи Саййидмуҳаммад Тақӣ Фаҳри Доъии Гелонӣ. – Техрон, 1335.

129. Шукуров, М.Ш. Истилохот ва забони миллӣ /М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1994. – №2. – С. 3-19.
130. Энциклопедия персидско-таджикской прозы. Кабуснаме. Синдбаднаме. Сказки. – Д.: Главная научная редакция Таджикской Советской Энциклопедии, 1986. – С. 26.

ФАРҲАНГНОМАҲО:

131. Атахонов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Т. Атахонов. – Д.: Шарқи озод, 2002. – 453 с.
132. Бурҳон, М. Х. Бурҳони қотъ. / М.Х. Бурҳон. – Д.: Адиб, 1993. –ч. 1. – 347 с.
133. Бурҳон, М.Ҳ. Бурҳони қотъ. / М.Ҳ. Бурҳон. – Д.: Адиб, 1993. - ч. 2. - 424 с.
134. Гиёсиддин, М. Гиёс-ул-луғот. // М. Гиёсиддин. Иборат аз 3 ҷ. – Д.: Адиб, ч.1. 1987, - 480 с. ч. 2. 1988, - 416 с. ч.3. 1991, – 4 24 с.
135. Доктор Махшед, М. Фарҳанги фишурдаи забони форсӣ / М. Доктор Махшед. – Т.: Нашралбурз, 1371. -1056с.
136. Исрофилниё, Ш. Р. Фарҳанги таҳлилии алфози хароботии ашъори Хоҷа Ҳофиз. // Ш.Р. Исрофилниё. – Д.: Адиб, 2003. – 154 с.
137. Қоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / С. Қоматов. – Д.: Шучоиён, 2011. – 250 с.
138. Қоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ). Нашри дуюм бо тағйиру иловаҳо / С. Қоматов. – Д.: Нашриёти «Бухоро», 2016. – 208 с.
139. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. – Д.: Маориф, 1992. – 240 сах.
140. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Д: Ирфон, 1988. – 231 с.
141. Нуоров, А. Толковый словарь произведений Джами / А. Нуоров. – Д.: Сарредакцияи илмии Энциклопедияи Советии Тоҷик, – 1983. – 536 с.

142. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. – Д.: Маориф, 1990. – 368 с.
143. Ҳодизода, Р. ва диг. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов. – Д.: Ирфон, 1966. – 188 с.
144. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати истилоҳоти забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Д.: Ирфон, 1984. – 230 с.
145. Сирочиддин, А. О. Чароғи ҳидоят / А. О. Сирочиддин. – Д.: Ирфон, 1992. – 288 с.
146. Табаров, С. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти дабиётшиносӣ / С. Табаров. – Д.: Дониш, 1980. – 65 с.
147. Убаҳӣ, Ҳ. Тӯҳфат-ул-Аҳбоб / Ҳ. Убаҳӣ. – Д.: Дониш, 1992. – 245 с.
148. Фарҳанги забони суғдӣ / Муал. Б. Қариб. – Техрон, 1995. – С.8.
149. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – Ҷ. 2. – 947 с.
150. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (Аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. I-II. - М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 951+952 с.
151. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ. / Таълифи доктор Сайид Чаъфари Сачҷодӣ. - Техрон, 1378. – с. 1.
152. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Сов. Энцикл., 1969. - Ҷ. 1. - 951 с.
153. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ. 1,2. М., 1969.
154. Фарҳанги ибораҳои рехта. – Д.: Ирфон, 1963-Ҷ. 2. -804 с.
155. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. ҷ. 1,2. Д., 2008.
156. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта / М. Фозилов. –Д.: Нашр. дав. Тоҷ., 1963. - Ҷ. 1. – 953 с.
157. Antrushina, G.V., Afanasyeva, O.V. Morozova, N.N. English lexicology. – Moscow. 1985. – 222 p.
158. Crawford C. Linguistic Theory of Translation. Oxford, 1965. -369p.
159. Crystal, D. A. A dictionary of linguistics and phonetics. -Oxford: Blackwell, 2008. 6th edn. -529 pp.
160. Crystal, D. A. The Cambridge encyclopedia of language. -Cambridge: CUP, 1997, 2nd edn. -480 pp.
161. Firth J.R. The technique of Semantics. London, 1960.

162. Flood W.E. *Scientific Words. Their Structure and Meaning*. London, 1960. -220p.
163. Haugen E. *The Analysis of Linguistic Borrowing//Language*. 1950. Vol. 26. –P. 201-231.
164. J. A. Cuddon, *A dictionary of literary terms and literary theory*. Fifth edition, published in UK. (USA) 2013.- 801pp.
165. Jespersen O. *growth and Structure of English Language*. Chicago Press, 1982. -244p.
166. Minayeva L.V. *English lexicology and lexicography*. — M.: High school, 2003. — 224p.
167. Nerlich B., Todd Z. *Trends in modern linguistics. Polysemy*. — Berlin, 2003 — 272p.
168. Palmer F.R. *Semantics: A new outline*. — M.: High school, 1982. — 110p.
169. Pohand Abdul Jalil Kahdistani. *Elements of literature. For juniors 5th semester*, Published Navisa, Kabul: - 2017. – 199 pp.
170. Ravin Y. Leacock C. *Polysemy: Theoretical and computational approaches*. — Oxford University Press, 2000. — 105p.
171. Robertson S. *Development of Modern English*. NY, 1955. -469p.
172. *The Oxford dictionary of English etymology*. - Great Britain: Oxford University Press, 1998. – 3801 p.
173. *The shorter Oxford English. / Prepared by William Little. Volume I. A to M*. Great Britain. London. 1965. – 1306 p.
174. *The shorter Oxford English. / Prepared by William Little. Volume II. N to Z*. Great Britain. London. 1965. – 2515 p.
175. *The universal dictionary of the English language/Edited by Cecil Wyld*. – Great Britain. London. 1934. – 1431 p.
176. *The world encyclopedia dictionary. Volume 1. From A-K*. – Chicago. 1964. – 1088 p.
177. *The world encyclopedia dictionary. Volume 1. From L-Z*. – USA. Chicago. 1964. – 2266 p.

178. Webster's new collegiate dictionary. – USA: G. & C. Merriam Co., Publishers Springfield, Mass., 1950. – 1214 p.
179. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged with seven language dictionary. Volume I. A to G. – USA. Chicago. 1993. – 1016 p.
180. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged with seven language dictionary. Volume II. H to R. – USA. Chicago. 1993. – 1993 p.

ЗАМИМА.

Истилоҳхоти марбути адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Тоҷикӣ	англисӣ
абзас	paragraph, indention
автограф	autograph
адаб	literary
адабиёт	literature
адабиёти бадеъӣ	literary literature
адабиёти бачагона	children's literature
адабиёти детектив	detective literature
адабиёти классикӣ	classical literature
адабиётшиносӣ	lithography
адиб	writer
акт	act
аннотасия	annotation
анъана	tradition
архаизм	archaism
асар	novel
аксия	stock
афсона	tale
байт	poem
библиография	bibliography
биография	biography
вазн	rhyme
варваризм	varvarism
вариантҳо	variants
вулгаризм	vulgarism
гуманизм	humanism

гуянда	telling
дебоча	preface
девон	devon
диалектизм	dialectics
диалог	dialogue
достон	poem
драма	drama
драматург	playwright
ёддошт	memorize
жанр	genre
жаргон	jargon
забони адабӣ	literary language
зада	stress
зарбулмасал	proverb
идеал	ideal
идеология	ideology
идея	idea
идиома	idiom
илми адаб	literary science
илми баён	express science
илҳом	trend
инверсия	inversion
истиора	myth
иқтибос	loan, borrowing
китоб	book
классик	classic
комил	completely, utterly, fully
комедия	comedy
контекст	context
куллиёт	kulliyot

лақаб	nickname
лирик	lyric
лирика	lyric
латифа	puzzle
лутф	humble
мавзӯъ	theme
мазмун	subtext
марсия	willing
масал	fable
маснавӣ	masnavi
матал	fable
матлаб	expressing
матн	text
мақол	proverb
мақола	article
маҷоз	metaphor
метод	method
монография	monographic
монолог	monologue
муаллиф	author
муаммо	puzzle
мундариҷа	contests
мухбир	correspond
мухаммас	congratulate
муҳаррир	editor
назария	theory
назарияи адабиёт	theory of literature
назм	verse
намоиш	audience
наср	prose

натурализм	naturalism
нақл	retelling
нома	letter
образ	character, image
обрзи манфӣ	advantage character
образи мусбат	disadvantage character
омоним	ominous
очерк	essay, sketch, outline
панд	band
пауза	pause
повест	story, tale, narrative
портрет	portrait
реализм	realism
ривоят	legendy
ровӣ	newsman, pressman
роман	romance, novel
рӯзнома	diary-book
сабк	style
санъат	art
сарлавҳа	paragraph
сарчашмаи адабӣ	source literary
сафарнома	travilings
саҳна	scene
солнома	yearly
сужет	plot
суруд	sing
таачуб	surprise
тавзеҳот	explanation
такриз	review

тамоюл	trend
тамсил	example
танқид	critic
танқиди адабӣ	literary critic
тарона	song
тарчимаиҳол	autobiography
тафсир	describe
тахаллус	intimate
ташбеҳ	assimilation
таърихи адабиёт	history literature
таъсири адабӣ	impact of literary
тақлид	critic
таҳрир	editor
тип	type
трагедия	tragedy
услуб	style
услуби баён	express style
услубшиносӣ	stylistic
фард	person
фехрист	lists
фолклор	folk
фочеа	tragedy
хамса	hamsa
характер	character
хитоб	exclamation
хотима	conclusion
чистон	riddle, puzzle
шарҳ	explain, illustrate
шеър	poem, verse

шоир	poetic
шоири халқӣ	folk poetic
эпиграф	epigraph
эпизод	episode
эстетика	ethnicity
эҷодиёт	works
эҷодиёти халқӣ	folk works
юмор	humor (hum-our)
ягонагии мазмун ва шакл	unity of content and form
ғазал	ghezal
ғоя	idea, thoughts
қалб	heart
қасида	tale
қаҳрамон	hero
қаҳрамони идеалӣ	ideal hero
қисса	fable
қофия	rhyme
ҳазл	joke
ҳаҷв	jokey
ҳикмат	wisdom
ҳикоя	story
ҳиҷо	syllable
ҳиҷои дароз	long syllable
ҳиҷои кӯтоҳ	short syllable
ҳошия	note-foot
ҷараёни адабӣ	a literary trend